

UDK 323.1(497.5)»18«
Izvorni znanstveni rad
Primljeno: 25. IX. 1993.

O porijeklu hrvatske nacije u hrvatskoj politici u XIX. stoljeću: Teorija o narodnoj zajednici (naciji) u djelu M. Pavlinovića 1862.

PETAR KORUNIĆ

Filozofski fakultet, Zagreb, Republika Hrvatska

U ovoj raspravi autor nastavlja svoje istraživanje o porijeklu hrvatske nacije. U prvom dijelu pokazuje da su hrvatski političari nacionalisti u razdoblju 1848.—50. i 1860.—62. u potpunosti izgradili temeljni sustav nacionalnih vrijednosti, koji je zauvijek odredio individualnost hrvatske nacije. Time odbacuje gledište da je u tome bitnu ulogu imalo tzv. jugoslavenstvo, jer ono tada (iskazano samo kao maglovita ideja o još nepostojećoj zajednici) ne posjeduje ni politički ni pravni ni društveni sustav vrijednosti na kojem bi se mogla, u okviru nenasilnih civilizacijskih tokova i povijesnih procesa, strukturirati neka određena zajednica, a posebno nacionalno-politička! U drugom dijelu autor raspravlja o hrvatskom nacionalno-političkom programu u hrvatskih »narodnjaka« u Dalmaciji, pokazujući da je njihov politički program sukladan onom iz banske Hrvatske. Napokon, u trećem dijelu istražuje teoriju o »narodnoj zajednici« (naciji) u djelu M. Pavlinovića. Pri tome pokazuje da je taj hrvatski političar — suprotno gledištu u historiografiji, prema kojem je Pavlinović tada zastupao ideju o tzv. jugoslavenskoj naciji — i u tom razdoblju (1862.—1865. god.) polazio od jasnog određenja zasebne hrvatske nacije kao povijesne zajednice. Svoje stajalište o porijeklu naroda, kao povijesne zajednice, izložio je na razini europske teorijske misli o tome.

A) ODREĐENJE INDIVIDUALNOSTI HRVATSKE NARODNE ZAJEDNICE

»Društvo su stvorile naše potrebe, a vladu naša slabost; društvo pozitivno djeluje na našu sreću, jer sjedinjuje naše sklonosti, a djelovanje vlade je negativno, zato što koči naše poroke. Društvo potiče na udruženje, a vlada stvara razlike. Društvo štiti, a vlada kažnjava.«

Thomas Paine, Common sense, Philadelphia, 1776.

I. TEMELJNI SUSTAV NACIONALNIH VRIJEDNOSTI ISKAZAN U HRVATSKOJ POLITICI 1860.—1862. GODINE

1. Hrvatski političari nacionalisti, koji su stvarali hrvatski nacionalno-politički program i time sustav nacionalnih vrijednosti i trajne nacionalne institucije, već su za revolucionarnih previranja 1848.—50. godine izložili osnovna načela novoga političkog i socijalnog sustava. On je sadržavao temeljne programe i podsustave. Riječ je najprije o sociopolitičkom programu o formiranju novih nacionalno-političkih zajednica. Bio je to program o pretvaranju svih homogenih etničkih zajednica u cjelovite nacionalno-političke zajednice, to jest program o oblikovanju novih individualnih/zasebnih »narodnih država«, koje bi se međusobno udružile putem novih međunarodnih ugovora unutar srednjoeuropske austrijske federalne konfederacije. Nadalje, bio je to politički program austroslavizma i (kon)-federalizma, koji je pretpostavljao izgradnju novoga pluralističkog političkog, društvenog i duhovnokulturnog sustava, i to unutar također novoga političkog tijela i/ili političkog društva i novoga građanskoga kapitalističkog društva. Sastavni dio toga političkog i socijalnog sustava, posve je sigurno, bio je hrvatski nacionalno-politički program, koji teži formiranju homogene hrvatske nacionalno-političke zajednice, organizaciji ujedinjene Kraljevine Hrvatske kao homogene i samostalne »narodne države«, što je pretpostavljalo ubrzanje integracije moderne hrvatske nacije.¹

a) Taj temeljni *politički i socijalni sustav* — uza znatne sadržajne i teorijske promjene, prilagođene novim političkim i društvenim prilikama nakon sloma neoapsolutizma, posebno federativnoj/konfederativnoj politici koju je najavila *Listopadska diploma* i time ideji o formiranju »historijsko-političkih individualnosti«, to jest novih/starih povijesno-političkih zajednica, a koja polazi od priznavanja samo »historijskih naroda« i zastupa ideju o nedjeljivosti historijskih pokrajina — hrvatski su političari ponovno zastupali od 1860. godine na dalje, a osobito u vrijeme zasjedanja Hrvatskoga sabora 1861. godine.²

To znači da se osnovni politički i socijalni sustav — koji su hrvatski djelatni političari (»liberali« i »demokrati«, to jest pristaše određenih, ne svih, liberalnih i demokratskih načela) utemeljili za revolucionarnih pre-

¹ Usp. P. Korunić, Hrvatski nacionalni i politički program 1848/49. godine (prilog poznavanju porijekla hrvatske nacije i države Hrvatske), *Povijesni prilozi* 11, Zagreb, 1992.; i o tim događajima najosnovniju literaturu: J. Šidak, *Studije iz hrvatske povijesti za revolucije 1848—49*, Zagreb, 1979.; V. Bogdanov, *Društvene i političke borbe u Hrvatskoj 1848—49*, Zagreb, 1949.; Isti, *Hrvatska ljevica u godinama revolucije 1848—49*, Zagreb, 1949.; F. Šišić, Kako je Jelačić postao banom, *Jugoslavenska Njiva* VII/II, 1922., 169—183; J. Neustädter, *Ban Jelačić i događaji u Hrvatskoj od godine 1848*, Zagreb, 1942.; G. Novak, Dalmacija na raskršću 1848, *Rad JAZU* 274, Zagreb, 1948.

² O tom razdoblju hrvatske povijesti usporedi: M. Gross i A. Szabo, *Prema hrvatskome građanskom društvu (Društveni razvoj u civilnoj Hrvatskoj i Slavoniji šezdesetih i sedamdesetih godina 19. stoljeća)*, Zagreb, 1992.; J. Šidak, M. Gross, I. Karaman i D. Šepić, *Povijest hrvatskog naroda od 1860—1914*, Zagreb, 1968.; M. Polić, *Parlamentarna povijest kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije*, Zagreb, 1899.; V. Krestić, *Hrvatsko-ugarska nagodba 1868. godine*, Beograd, 1969.; J. Šidak, *Studije iz hrvatske povijesti XIX. stoljeća*, Zagreb, 1973.

viranja 1848.—50. godine, koji više nikada nisu napustili unatoč tome što ga u razdoblju 1850.—1860. nisu smjeli javno zastupati — ponovno pojavljuje u razdoblju od 1860./61. godine nadalje.

b) I doista, cjelokupna je djelatnost hrvatskih nacionalista: političara i javnih djelatnika³ u Hrvatskoj 1860./61. godinu — okupljenih u *Narodnoj* stranci, u Hrvatskom saboru, oko novih političkih novina i časopisa, i u brojnim novim nacionalnim institucijama — bila usmjerena na teorijsko osmišljavanje toga političkog i socijalnog sustava, a posebno na ostvarenje hrvatskoga nacionalno-političkog programa. Temeljna namjera bila je formiranje i organizacija hrvatske nacionalno-političke zajednice i osnivanje države Hrvatske. Prema tom političkom programu, *ujedinjena Hrvatska* treba da bude *samostalna i autonomna država*, koja putem slobodne volje, a na temelju ravnopravnoga *međudržavnog ugovora*, može stupiti u novu interesnu višenacionalnu zajednicu: austrijsku konfederaciju.

c) Da bi to postigli, hrvatski se djelatni političari («narodnjaci», «liberali», «unionisti», «pravaši», hrvatski nacionalisti) sada još više pozivaju na hrvatsku političku, državnu i državnopravnu tradiciju i time na *hrvatsku povijesnu zajednicu*. Zatim na svijet općih pravnih normi, na međunarodno pravo, međunarodni ugovor, međunarodnu pravdu i pravednost, na prirodno i narodno pravo, te na narodni i državni suverenitet. A sve to u nastojanju (a) da postignu teritorijalnu cjelokupnost i političku autonomnost ujedinjene države Hrvatske, i to unutar njezinih povijesnih, etničkih i političkih granica, i (b) da Habsburšku monarhiju pretvore u srednjoeuropsku konfederativnu demokratsku zajednicu ravnopravnih naroda, i to unutar pluralističkoga političkog, društvenog i kulturnog sustava. 2. Dakako, poznato je da narodni zastupnici u Hrvatskom saboru 1861. godine, i uopće politički i javni djelatnici u tom jednom od najvažnijih razdoblja hrvatske povijesti (1860.—62. godine), nisu nastupali jedinstveno niti su zastupali jedinstven ideološki sustav, čak ni «narodnjaci» unutar *Narodne stranke*.

a) Pa ipak, cjelokupna djelatnost Hrvatskog sabora, i brojni spisi posvećeni rješavanju državnopravnog pitanja i izgradnji novoga političkog sustava, a ponajviše način ostvarenja teritorijalne/političke cjelokupnosti i samostalnosti države Hrvatske i njezina udruživanja u interesne saveze s drugim političkim zajednicama unutar demokratske Monarhije, svjedoče o

³ U našoj historiografiji nalazimo ove nazive za tadašnje političare u banskoj Hrvatskoj: «narodnjaci», «unionisti», «pravaši», «liberali», «konzervativci» i druge. Pojmovi su dosta neprecizni. Jer, sudimo li prema njihovim idejama i političkim programima, svi su oni tada (u isto vrijeme) bili i *narodnjaci* i *unionisti* i *pravaši* i *liberali* a neki i *konzervativci*. Mi ćemo za ovo razdoblje upotrebljavati sljedeće pojmove u ovom značenju: «narodnjak» (= pristaše hrvatske *Narodne stranke*); «unionist» (pristaša *Unionističke* ili *Ustavno-narodne stranke*); *liberal* (onaj koji zastupa određene liberalne ideje); *konzervativac* (onaj koji zastupa konzervativne ideje i program); «pravaš» (pristaša *Stranke prava*); *pravaš/nacionalist* (onaj koji na pravnim normama, a osobito na hrvatskoj državnopravnoj tradiciji, osniva hrvatski nacionalno-politički program, a to su u razdoblju 1860.—62. godine, i kasnije, bili odreda svi hrvatski djelatni političari); *hrvatski nacionalist* (onaj koji zastupa hrvatski nacionalno-politički i socijalni program, program ujedinjene Kraljevine Hrvatske, a to su tada bili svi hrvatski djelatni političari, bez obzira na njihove međusobne ideološke razlike.

njihovu jedinstvenom prihvaćanju (1) hrvatskoga nacionalno-političkog programa (programa o formiranju homogene hrvatske nacionalno-političke zajednice, o organizaciji Kraljevine Hrvatske kao samostalne i nezavisne države, čime bi se ubrzao proces formiranja hrvatske nacije); te prihvaćanju (2) izrazito federalno-konfederativnoga političkog programa (o organizaciji demokratskoga pluralističkog političkog i društvenog sustava) i (3) programa o formiranju bitno novoga političkog tijela, i to na razini hrvatske nacionalno-političke zajednice, na jednoj, i na razini slobodne demokratske (kon)federacije, kao savezne države, na drugoj strani.

b) Sažetak toga hrvatskog nacionalno-političkog i (kon)federalnog programa nalazimo u zakonskom članku XLII. Hrvatskog sabora iz 1861. godine. A to je ujedno temeljni politički i državni dokument, sankcioniran od kralja, na koji su se sve do 1918. pozivali hrvatski političari i sve narodne stranke u Hrvatskoj. Pri tome je veoma značajno sljedeće. Suvremenici i sudionici tih zbivanja su u brojnim saborskim spisima i raspravama, i to mnogi na visokoj teorijskoj razini, zajedno izlagali *hrvatski nacionalno-politički program* o stvaranju hrvatske nacionalno-političke zajednice, o osnivanju samostalne hrvatske države i formiranju hrvatske nacije. Zatim *konfederativni program* o stvaranju austrijske konfederacije i ujedno *socijalni program* o stvaranju građanskoga demokratskog društva, slobodnih pojedinaca i slobodnih naroda. Svi su oni tada i kasnije o zak. čl. XLII. iz 1861. pisali također kao o hrvatskom nacionalno-političkom i ujedno kao o konfederativnom programu.⁴

c) O tim složenim sociopolitičkim i pravnim problemima, koje ćemo istražiti u posebnoj raspravi, govore ovi izvori: »Dnevnik sabora kraljevine Dalmacije, Hrvatske i Slavonije 1861. godine«; »Spisi saborski Sabora kraljevinah Dalmacije, Hrvatske i Slavonije od 1861. godine«, knjiga I.—IV., izdali D. Kušlan i M. Šuhaj; političke novine »Pozor«, »Narodne novine«, »Agrar Zeitung«, brojne brošure i knjige iz tog razdoblja i brojna korespondencija.

3. U svakom slučaju, hrvatskim je političarima bilo jasno da zak. čl. XLII. Hrvatskog sabora iz 1861. godine, i cjelokupni njihov politički sustav koji su tada izglasali, pretpostavlja: prvo, teritorijalnu cjelovitost i političku/državnu autonomiju Kraljevine Hrvatske (Königreich Kroatien); drugo, udruženje Kraljevine Hrvatske, kao slobodne »narodne države«, s drugim političkim zajednicama i državama, i to na temelju međunarodnih ugovora, unutar slobodne i demokratske konfederacije (freie Konföderation). Pri tome su polazili od gledišta da je Kraljevina Hrvatska, ujedinjena i cjelovita Hrvatska, država s ograničenim ali ipak pravno određenim suverenitetom, koja slobodno organizira vlastiti politički sustav, hrvatsku nacionalno-političku zajednicu, i slobodno može stupiti s drugim državama u konfederativnu interesnu zajednicu, koja treba da joj osigura individualnost, slobodu i jednakost na svim područjima života, a osobito na području nacionalnih institucija.

A to su one vrijednosti koje su jasno određivale individualnost hrvatske nacionalno-političke zajednice i zasebnost hrvatske nacije, što je suvreme-

⁴ Usp. o tome P. Korunić, Program konfederalizma u hrvatskoj političkoj i društvenoj misli u XIX stoljeću, *Povijesni prilozi* 10, 1991.

nicima bilo posve jasno. Jer je svima njima, bez obzira na ideološke razlike, osnovni cilj bio: postizanje teritorijalno i politički cjelovite i homogene hrvatske političke zajednice, to jest ujedinjenje trojedne Kraljevine Hrvatske (dreieinige Königreich Kroatien), i to unutar demokratske austrijske (kon)federacije, osnovane na načelu slobode, ravnopravnosti i jednakosti svih naroda.

Nije zadaća ovih uvodnih redaka da istražimo cjelokupni sustav nacionalnih vrijednosti i cjelokupnu genezu hrvatske politike u tom razdoblju. To ćemo uraditi, kako je rečeno, u opsežnijoj raspravi. Za sada je dovoljno da smo ukazali na sljedeće činjenice i povijesne procese:

Prvo, da su hrvatski djelatni političari nacionalisti, organizirani unutar hrvatskoga nacionalnog pokreta, na različitim stupnjevima, etapama i ritmovima istog pokreta u razdoblju 1860.—62. godine, izložili temeljni sustav nacionalnih vrijednosti, iskazan unutar *hrvatskoga nacionalno-političkog programa* i (kon)federativnoga pluralističkog političkog i društvenog sustava.⁵

Drugo, da taj hrvatski nacionalno-politički i socijalni program i (kon)federativni sustav, o čemu svjedoče brojni dokumenti, pretpostavljaju sljedeće:

(a) Formiranje *hrvatskoga političkog naroda*, to jest udruženje svih segmenata hrvatskog naroda u jedan politički narod, u jedinstvenu sociopolitičku i sociopravnu cjelinu, što, dakako, omogućuje formiranje moderne hrvatske nacije.

(b) Formiranje jedinstvene i cjelokupne *hrvatske političke zajednice*, i to ujedinjenjem svih hrvatskih historijskih pokrajina u jedinstvenu teritorijalnu političku cjelovitost, to jest ujedinjenje države Hrvatske (Kraljevine Hrvatske, Königreich Kroatien), i to, dakako, na njezinu cjelokupnom političkom i povijesnom/etničkom teritoriju.

(c) Prema tome, taj politički i socijalni program pretpostavlja postizanje i očuvanje cjelokupnosti hrvatskoga političkog i državnog teritorija kao povijesne zajednice i ujedno kao moderne nacionalno-političke zajednice.

(d) Ujedno, taj program pretpostavlja postizanje političke i državne samostalnosti te autonomnosti i suverenosti ujedinjene Kraljevine Hrvatske kao zasebne države, kao »državne osebine za sebe«, i izgradnje cjelokupnoga samostalnog unutrašnjeg političkog, kulturnog i gospodarskog sustava.

(e) To znači, u prvom redu, postizanje i očuvanje samostalne i autonomne hrvatske vlade i posebnih/autonomnih političkih i državnih institucija, a osobito autonomnosti centralnoga političkog i državnog tijela: nezavisnosti Hrvatskog sabora.

(f) Nadalje, to znači da takav sociopolitički program ne samo da pretpostavlja nego posve sigurno iskazuje zahjev i nastojanje za formiranjem posebnog političkog tijela (i/ili političkog društva) unutar ujedinjene države Hrvatske, kao jedinstvene Kraljevine Hrvatske.

(g) Time su ujedno stvoreni povijesni uvjeti (na razini jasno formuliranog zahtjeva, nacionalno-političkog programa, svjesnog organiziranja, postup-

⁵ Usp. P. Korunić, Hrvatski nacionalni i politički program 1848/49. godine, n. dj.; Isti, Program konfederalizma u hrvatskoj političkoj i društvenoj misli, n. dj.

ne mobilizacije širih slojeva naroda i usmjerenja prema tom cilju) za konačno formiranje moderne hrvatske nacije. Jer nacija, njezino formiranje i razvoj, ovisi upravo o postojanju političkog tijela i političke zajednice, to jest države, a u tom slučaju: formiranje hrvatske nacije ovisilo je o postojanju i transformaciji hrvatskoga političkog sustava (o izgradnji političkog tijela), o formiranju homogene hrvatske političke zajednice i to unutar cjelokupne i samostalne Kraljevine Hrvatske kao zasebne države. (h) Napokon, upravo sve to pretpostavlja, i to je posve jasno iskazano u hrvatskom nacionalno-političkom i socijalnom programu 1860./61. godinu, slobodno udruživanje Kraljevine Hrvatske kao individualne i posebne »narodne države« — unutar koje postoji posebni politički narod kao nosilac suvereniteta, te izgrađeno političko tijelo i time hrvatska nacija — s drugim političkim zajednicama i državama u interesnu konfederativnu višenacionalnu i višekulturnu državu (Habsburšku monarhiju), i to putem novih ravnopravnih međudržavnih ugovora.⁶

4. Imajući sve to na umu, posve je jasno da je takav hrvatski nacionalno-politički i socijalni program i teorijski izgrađen (kon)federativni sustav pretpostavljao postojanje/formiranje novih političkih zajednica, i to na razini: (1) individualnih nacionalno-političkih i (2) savezne višenacionalne države. Riječ je, dakle, o savezu država (konfederaciji) u kojoj se polazi od pojedinačnih kulturnih i političkih/državnih zasebnosti konfederalnih jedinica. A to je, nema sumnje, temeljni sustav nacionalnih vrijednosti, koji su hrvatske političke stranke, bez obzira na određene ideološke razlike među njima, dosljedno zastupale sve do početka XX. stoljeća. Nadalje, upravo je taj sustav nacionalnih vrijednosti bitno utjecao na političke i društvene procese u smjeru formiranja hrvatske homogene političke zajednice, moderne hrvatske države i moderne hrvatske nacije. Prema tome, bitni regulativ koji je u hrvatskoj politici (kako 1848.—50. tako i 1860.—62. i uopće u XIX. stoljeću) određivao *individualnost hrvatske nacionalno-političke zajednice* i time *identitet i zasebnost hrvatske države* (trojedne Kraljevine Hrvatske) i ujedno u svakom pogledu *individualnost hrvatske nacije* (i to na svim područjima njezina kulturnog, političkog, državnog, društvenog i gospodarskog sustava) jest ovaj sustav nacionalnih vrijednosti: ideja i program o političkoj zajednici, hrvatski nacionalno-politički i socijalni program, jasno određenje ujedinjene trojedne Kraljevine Hrvatske kao samostalne i slobodne države, političko načelo federalizma i politički program konfederalizma, svijet pravnih normi, a osobito međunarodno pravo i međunarodni ugovori, te prirodno i narodno pravo, pravo svakog naroda na samoopredjeljenje i načelo suvereniteta, a posebno hrvatska državnopravna tradicija. Sve su te vrijednosti, o tome nema spora, jasno iskazane u brojnim dokumentima, ali osobito u saborskim spisima i odlukama iz razdoblja 1848. i 1861. godine.

5. Međutim, još ostaje otvoreno pitanje mogućnosti i dosega spoznaje naše prošlosti i s tim u vezi (ne)mogućnosti promjene javnoga mnijenja ustaljenoga kod nas desetljećima. Sve se to iskazuje unutar ovih dvaju pitanja:

⁶ Usp. P. Korunić, *Jugoslavizam i federalizam u hrvatskom nacionalnom preporodu 1835—1875*, Zagreb, 1989.; Isti, Program konfederalizma, n. dj.; Isti, Hrvatski nacionalni i politički program 1848/49., n. dj.

— Prvo, ako su dokumenti o tome jasni i ako nedvojbeno pokazuju da su hrvatski javni djelatnici, a osobito hrvatski političari nacionalisti na Hrvatskom saboru 1848. i 1861. godine, stvorili temeljni sustav nacionalnih vrijednosti na području prava, politike, kulture, državne uprave, školstva, gospodarstva, i ako su, prema tome, polazili od jasnog određenja individualnosti hrvatske nacionalno-političke zajednice te identiteta hrvatske države, i ako su time svakako jasno odredili zasebnost hrvatske nacije, kako je onda moguće objasniti to da su brojni hrvatski historičari desetljećima uporno »dokazivali« da su hrvatski »narodnjaci« upravo u tom razdoblju razvijali tzv. jugoslavensku nacionalnu svijest, da su tobože zagovarali stvaranje »jugoslavenske nacije?« S time se odmah nameće, uz brojna druga, i ovo pitanje: kako je moguće istodobno zagovarati (unutar jednog sustava nacionalnih vrijednosti) stvaranje dviju nacija i/ili nacije u naciji?

— Drugo, ako na taj način pristupimo istraživanju tih složenih povijesnih i socijalnih problema nekritički, što je kod nekih historičara više nego očito — i ako prihvatimo pri tome nejasne pojmove, iskazujući ujedno veoma slabo poznavanje teorije o politici, naciji, državi, društvu i zajednici — kako je uopće moguće upoznati našu prošlost, osobito pojavu i razvoj hrvatske nacije i njezin odnos spram drugih političkih zajednica na prostoru srednje i jugoistočne Europe?

Promatramo li s gledišta povijesne znanosti, očito je da mnogo toga moramo mijenjati. Pri tome osobito moramo stalno imati na umu da sve te teze *nisu nikada dokazane*. A to su ove najvažnije teze: o tobožnjem postojanju dviju nacionalnih »svijesti« i dviju ideja nacije u hrvatskoj politici, o tome da su hrvatski političari zagovarali stvaranje unutarističke tzv. jugoslavenske nacije, o tome da je takva unitaristička »jugoslavenska koncepcija« trajno utkana u hrvatskoj politici i da se ta koncepcija postupno širila na sve hrvatske pokrajine, da su se hrvatski djelatni političari u svojoj ideologiji isključivo nadahnjivali tobožnjim »jugoslavenstvom«, da je, prema tome, ideološki sustav dolazio s istoka, i tako dalje. Posebno treba znati da su se na tim nedokazanim tezama odgajale brojne generacije intelektualaca, ali i brojne generacije historičara, koji su te tvrdnje nekritički prenosili dalje.⁷ Upoznajmo to i u sljedećem primjeru.

II. HRVATSKI NACIONALNI POKRET U DALMACIJI I UTJECAJI IZ BANSKE HRVATSKE

1. O utjecaju sustava nacionalnih vrijednosti iz banske Hrvatske na dalmatinske nacionaliste, to jest na hrvatske »narodnjake« u Dalmaciji,⁸ uza

⁷ O tome usp. radove u bilj. br. 6.

⁸ U historiografiji koja istražuje povijest Dalmacije nalazimo ove pojmove: »narodnjaci«, »aneksionisti« i »autonomaši«. Ti su termini dosta neprecizni. Pojam »narodnjaci« odnosi se na pristaše *Narodne stranke* u Dalmaciji, a dijele se na hrvatsku i srpsku grupu; riječ je, prema tome, o hrvatskim i srpskim nacionalistima, koji zagovaraju hrvatsku ili srpsku nacionalnu ideju. No, kako vidimo, to nije tako jednostavno, jer i jedni i drugi (hrvatski i srpski »narodnjaci« u Dalmaciji) uz neke razlike početkom 60-ih godina zagovaraju hrvatski nacionalno-politički program (o udruže-

sve dosadašnje vrijedne priloge o tome, ipak moramo još dodatno istraživati.⁹

a) Pa ipak, već sada možemo posve sigurno zaključiti ovo: dalmatinski su »narodnjaci«, gotovo svi hrvatski nacionalisti kojima su se, uz određene ograde, pridružili srpski »narodnjaci« — a nasuprot autonomašima, to jest nasuprot »Slavo-Dalmatima« i Talijanima kao oligarhijskoj društvenoj grupi — u potpunosti 1860.—62. godine prihvatili politički program o sjedinjenju Dalmacije s Hrvatskom. A to je, dakako, uz neke razlike, bio hrvatski nacionalno-politički i socijalni program, koji su zastupali hrvatski djelatni političari u banskoj Hrvatskoj, a njegova smo temeljna sociopolitička načela upoznali naprijed.

b) Prema tome, da su hrvatski nacionalisti u Dalmaciji pristajali uz taj temeljni nacionalno-politički program, a to je u biti politički i socijalni program o formiranju ujedinjene Kraljevine Hrvatske, o izgradnji hrvatske nacije i novoga građanskog društva, o čemu smo raspravljali, u historijskoj znanosti nije niti može biti sporno. Pa ipak, u hrvatskoj historiografiji koja se bavi tim zbivanjima, a osobito ona koja proučava ideološki i politički sustav i razvoj nacionalizma u Dalmaciji, kao i njegov razvoj u Hrvatskoj uopće, ima vrlo mnogo spornoga. Mnoge tvrdnje i »teorije« o tome nužno je izmijeniti, jer su neodržive. Upoznajmo ovdje samo osnovne probleme.

2. Dalmacija se, u svakom pogledu, može smatrati perifernom pokrajinom, koja je u sastav Habsburške monarhije došla najprije 1797., a zatim trajno od 1815. do 1918. godine kao bivši mletački posjed. Gospodarski zaostala i nerazvijena, Dalmacija je, zbog svoga geopolitičkog položaja svakako bila zanimljiva i stoga trajno interesno područje. A Habsburgovci su je, po odluci Bečkog kongresa, dobili kao legitimni nasljednici hrvatsko-ugarskih kraljeva i kao tadašnji vladari hrvatskoga i ugarskoga kraljevstva.

a) Nakon kratkotrajne francuske vladavine, i nestanka Ilirskih provincija, u Dalmaciji sve do sredine XIX. stoljeća nije bilo značajnije ni političke ni kulturne aktivnosti.

b) Veliku većinu stanovništva (oko 90%) činilo je seljaštvo — nepismeno, neobrazovano i siromašno, većim dijelom u kolonatskom odnosu. Nasuprot toj »slovinskoj« najvećoj društvenoj grupi — koja je strukturirana

nju Dalmacije s Hrvatskom, a to je program ujedinjene Hrvatske). Dakako, pri tome ne treba zaboraviti da su Srbi pristajali na »aneksiju« Dalmacije s Hrvatskom u nadi da će ta zajednica postati hrvatsko-srpska država. Pojam pak »autonomaštvo« odnosi se na ideologiju »Slavo-Dalмата«, koji su zagovarali talijanski jezik i kulturu u Dalmaciji i posebnu dalmatinsku narodnost. A hrvatski nacionalisti su oni koji, pod utjecajem političkog programa iz banske Hrvatske, zagovaraju hrvatski nacionalno-politički i socijalni program: program ujedinjene Kraljevine Hrvatske.

⁹ Usp. o tome: R. Horvat, *Hrvatski preporod u Dalmaciji*, Zagreb, 1935.; G. Novak, *Prošlost Dalmacije II*, Zagreb, 1944.; J. Šidak i drugi, *Povijest hrvatskog naroda od 1860—1914.*; n. dj.; Zbornik: *Hrvatski narodni preporod u Dalmaciji i Istri*, Zagreb, 1969.; Zbornik: *Dalmacija 1870*, Zadar, 1972.; G. Novak, *Povijest Splita III*, Split, 1965.; R. Petrović, *Nacionalno pitanje u Dalmaciji u XIX. stoljeću (Narodna stranka i nacionalno pitanje 1860—80)*, Sarajevo, 1968.; Zbornik: *Hrvatski narodni preporod u Splitu*, Split, 1984.; i osnovnu literaturu nav. u tim knjigama.

unutar relativno homogenih etničkih zajednica, i to *većinske hrvatske narodne zajednice* i manjinske srpske etničke grupe, koje su se nalazile pretežno na ruralnom području, no bilo ih je i u urbanoj sredini — stajala je po broju pučanstva znatno manja *urbana društvena grupa*, koja se sastojala od činovništva i starosjedilačkog oligarhijskoga građanstva, u čijim je rukama bila koncentrirana sva ekonomska, društvena i politička moć u Dalmaciji.

Pri tome nije posrijedi samo klasična razlika između urbane i ruralne sredine. Jer je u tom slučaju riječ o puno većim socijalnim, pravnim, ekonomskim i kulturnim razlikama. Uistinu, bila su to dva svijeta, dvije različite civilizacije i kulture, te dvije različite etničke i socijalne grupe.

c) Veći dio *urbane sredine* — to jest, ekonomski i politički najmoćniji dio te društvene grupe, a riječ je o oligarhijskom građanstvu — proizišao je iz tradicionalnih društvenih struktura komunalne civilizacije, utemeljene u ranijim stoljećima na jadranskome/mediteranskom prostoru, osobito na teritoriju bivše Mletačke Dalmacije.

3. Prema tome, u Dalmaciji postoje dvije etničke i društvene grupe koje se međusobno u svemu razlikuju, i to: »*slavenska*« (točnije: tradicionalna hrvatska narodna zajednica i srpska manjinska etnička skupina) i »*autonomaška*«: slavo-dalmatinska i talijanska etnička grupa. Iz toga slijede ovi zaključci:

a) Na jednoj strani, najveći dio ruralnog područja u Dalmaciji, u vrijeme hrvatskoga nacionalnog pokreta, nastanjen je Hrvatima i to je hrvatski etnički i politički prostor: od 440.000 stanovnika, oko 82% bilo je katolika Hrvata, oko 17% Srba i »Vlaha« (doseljenih na tom prostoru iz osmanlijske Bosne od XVII. do XIX. stoljeća) i oko 1% ostalih. Ali se i u urbanoj sredini nalazi također hrvatska (brojnija) i srpska (manja) etnička grupa; pri čemu od mase »slavenskog« stanovništva u gradovima i varošima Hrvati katolici čine 93%, a Srbi pravoslavci 7%. Kako vidimo, *hrvatska narodna zajednica* i *srpska/vlaška etnička skupina* nalaze se u potpunosti, to jest većim dijelom (prema broju stanovnika i etničkom, političkom teritoriju) u prvom redu na ruralnom području i ujedno jednim dijelom unutar urbane sredine (hrvatsko i srpsko građanstvo).

b) Pri tome je neosporno da je Dalmacija nastanjena dosta *homogenom hrvatskom etničkom/narodnom zajednicom*, koja je strukturirana na zajedništvu jezika, porijekla, običaja, tradicije, teritorija i prošlosti. Unutar pak toga *hrvatskog etničkog i političkog teritorija* nalazi se znatno manja (putem pravoslavlja tek u XIX. stoljeću formirana) srpska etnička skupina, koja je nastala doseljenjem nehomogenog stanovništva (većim dijelom sastavljenog od »vlaškog« neslavenskog podrijetla) koje je izbjeglo iz osmanlijske Bosne.

c) Na drugoj strani, i nasuprot toj katoličkoj hrvatskoj narodnoj zajednici, i ujedno pravoslavnoj srpskoj/»vlaškoj« etničkoj skupini, stajala je *urbana oligarhijska društvena grupa*, po svom etničkom sastavu nehomogena (sastavljena od tzv. autonomaša »Slavo-Dalmata« i Talijana), ali vrlo moćna i utjecajna.

4. Iskazane ovdje nužno shematski, bile su to dvije različite socijalne grupe i dvije različite etničke zajednice; a one su se uz to međusobno razlikovale

i po stupnju obrazovanja i kulturnim utjecajima. Urbana sredina razvijala se pod snažnim utjecajem talijanskog jezika, talijanske kulture i uopće pod utjecajem jadranske/mediteranske civilizacije, osobito pod utjecajem Mletačke Republike. Izloženo tom jakom talijanskom utjecaju (osobito putem školovanja na talijanskom jeziku), sustavno se provodila talijanizacija dalmatinskoga građanstva, koje se uz to napajalo talijanskom kulturom, političkom teorijom i napose idejama talijanskog »preporoda« (Risorgimento). Na području Dubrovnika i kod inteligencije koja je potekla sa sela, taj je utjecaj bio znatno manji, ali je svakako bio prisutan.

U vrijeme hrvatskoga nacionalnog pokreta, osobito nakon 1860. godine, oligarhijska urbana društvena grupa (»autonomaši«) nastojala je osigurati svoj društveni i ekonomski položaj, i time političku i ekonomsku moć, i to očuvanjem Dalmacije kao posebne političke zajednice unutar Monarhije. Pri tome »Slavo-Dalmati« (»autonomaši«) polaze od gledišta o postojanju posebnoga »slavo-dalmatinskog naroda«, srodnog drugim susjednim slavenskim narodima, koji tobože ima svoju posebnu povijest i zato treba da ima i posebnu/samostalnu političku i kulturnu budućnost unutar autonomne Dalmacije. Na taj način, oligarhijska je »autonomaška« društvena grupa (»Slavo-Dalmati« i Talijani) nastojala osigurati kontinuitet svoje društvene i ekonomske moći i opstanak talijanskog jezika i kulture u Dalmaciji

Unatoč tome, promatramo li s gledišta organizacije novoga građanskoga kapitalističkog društva i bitno novoga političkog sustava, koji su nezauzvajno nadolazili, neosporno je da je taj suviše uski/nedemokratski »autonomaški« politički i socijalni program, osobito nakon sloma neoapsolutizma, te nakon uvođenja ustavnog i parlamentarnog razdoblja, bio unaprijed osuđen na propast: prema broju stanovnika znatno manja »autonomaška« etnička nehomogena oligarhijska društvena grupa, bez obzira na to što je trenutačno u svojim rukama držala veliku društvenu i ekonomsku moć, ali koja zastupa oligarhijski nedemokratski sustav vrijednosti, ili baš zbog toga, nije se mogla na duže vremensko razdoblje suprotstaviti većoj *hrvatskoj narodnoj zajednici*, kojoj se u stanovitoj mjeri pridružila srpska etnička skupina; pogotovo ne u tijeku nadolazećeg i sve ubrzanijeg procesa modernizacije i nakon bitno nove organizacije političkog sustava: organizacija novoga političkog tijela i/ili političkog društva, provođenja demokratskog izbornog sistema, jačanja i širenja nacionalnog pokreta, razvoja dinamičnog nacionalizma, osvajanja vlasti i organizacije novog političkog života.¹⁰

5. Upravo sve to išlo je u prilog jačanju i zatim pobjedi *hrvatskoga nacionalnog pokreta u Dalmaciji*, čije skromne početke možemo naći za vrijeme

¹⁰ Postoje i drugačije teorije o tom društvu. Na primjer, N. Stančić smatra da su na teritoriju nekadašnje Mletačke Dalmacije postojala »dva društva«, i to: da je uz »gradsko društvo« (strukturirano u urbanoj sredini dalmatinskih varoši mediteranskog tipa na primorskom i otočkom »pojasu«) postojalo još i »seljačko društvo« koje se formiralo na ruralnom području Dalmatinske zagore, Makarskog primorja i Neretve. Međutim, promatrajući s gledišta teorije i pravnoga sustava, teško je uopće objasniti postojanje društva u društvu, kao što nije moguće pojmiti postojanje/formiranje nacije u naciji. Ipak je riječ o jednom društvu u mijeni i različitim društvenim grupama u njihovim međusobnim odnosima, ovisnostima i suprotnostima. Usp. N. Stančić, *Hrvatska nacionalna ideologija preporodnog pokreta u Dalmaciji* (M. Pavlinović i njegov krug do 1869), Zagreb, 1980.

tzv. ilirskog pokreta i zatim za revolucionarnih previranja 1848.—49. godine, i to kao skromni odjek događaja iz banske Hrvatske. Ali taj će se nacionalni pokret u Dalmaciji ipak samostalno i organizirano javiti nakon sloma neoapsolutizma, od 1860. godine dalje, osobito nakon 1862. godine, nakon što je organizirana hrvatska *Narodna* stranka i nakon pokretanja njezina glasila »Il Nazionale«, s tjednim prilogom »Narodni list«.

a) U svakom slučaju, potreba za organiziranjem hrvatskoga nacionalnog pokreta u Dalmaciji i time za organizacijom političkog života i ujedno mobilizacijom ne samo hrvatskoga građanstva nego cjelokupne hrvatske narodne zajednice u Dalmaciji, kojem se cilju u početku pridružila i srpska etnička skupina, posebno se nametnula nakon 1860. zbog ustrajnosti »autonomaške« oligarhijske društvene grupe da čitavoj Dalmaciji nametne svoj politički (»autonomaški«) i kulturni (talijanski) program; dakle, zbog težnje »Slavo-Dalmata« i Talijana za očuvanjem talijanskog jezika u javnoj upotrebi i zbog njihova protivljenja da se Dalmacija sjedini s banskom Hrvatskom.

Nasuprot tom »autonomaškom« programu — a posebno pod utjecajem kako političkih promjena u Monarhiji uopće, tako još više na poticaj političkih zbivanja u banskoj Hrvatskoj, a napose pod utjecajem hrvatskoga nacionalno-političkog i socijalnog programa hrvatskih političara nacionalista, što je sve zajedno upućivalo na nove političke i društvene promjene — skupina je mlade dalmatinske inteligencije (iz urbane i ruralne sredine) formulirala osnovne smjernice hrvatskoga nacionalnog političkog programa. Osnovali su, kako je rečeno, političku *Narodnu stranku*, pokrenuli njezino glasilo (»Il Nazionale« na talijanskom i nedjeljni prilog »Narodni list« na hrvatskom jeziku) i postupno započeli organizirati nacionalni pokret u Dalmaciji, s ciljem da mobiliziraju cjelokupnu narodnu zajednicu, to jest cjelokupno dalmatinsko stanovništvo, i da zatim osvoje vlast u toj pokrajini i priključe je ujedinjenoj Hrvatskoj.

b) Pod utjecajem hrvatskoga nacionalnog političkog i socijalnog programa iz banske Hrvatske, o tome nema sumnje, s vremenom su dalmatinski »narodnjaci« također prihvatili određena europska teorijska načela o politici i društvu, osobito ona koja su zastupali talijanski teoretičari, te izgradili vlastiti politički i socijalni sustav nacionalnih vrijednosti, koji su uobličili u cjeloviti politički i socijalni program *Narodne stranke*. Bez obzira na međusobne teorijske i idejne razlike pojedinaca pristaša ove političke stranke u Dalmaciji, ipak su se oni okupili na zajedničkom i ustrajnom radu oko ovih osnovnih ciljeva dalmatinske *Narodne stranke*:

Prvo, svi su oni, uz određene razlike, posebno kada je riječ o različitom shvaćanju o formiranju cjelokupne hrvatske političke zajednice između hrvatskih i srpskih »narodnjaka« u Dalmaciji, ipak jednodušno prihvatili nacionalno-politički program o sjedinjenju Dalmacije s banskom Hrvatskom, i to kao temeljni politički program *Narodne stranke*. Neosporno je da je to bio onaj hrvatski nacionalno-politički program (sukladan onom koji su zastupali hrvatski političari nacionalisti u banskoj Hrvatskoj, a oni su neprekidno Dalmaciju uključivali u cjelovitu hrvatsku državu) koji pretpostavlja udruženje svih segmenata hrvatskog naroda u jedan/cjeloviti hrvatski politički narod, unutar cjelovite političke zajednice, i ujedno

udruženje svih hrvatskih historijskih pokrajina (unutar cjelovita hrvatskog povijesnog i političkog teritorija) u jedinstvenu državu Hrvatsku: u trojednu Kraljevinu Hrvatsku kao nacionalnu državu hrvatskog naroda.

Drugo, svi su se dalmatinski »narodnjaci«, i hrvatski i srpski nacionalisti, okupili oko programa za »ponarođenje« javnog života. A to je značilo svjesni i ustrajan rad na svim područjima javnoga života. Cilj im je bio da promijene postojeći svijet društva, kulture, školstva, gospodarstva i politike; da kod šireg sloja građanstva i posebno kod puka razviju svijest o vlastitoj nacionalnoj individualnosti (tzv. nacionalnu svijest); te da umjesto talijanskog jezika i kulture u javni život uvedu hrvatski jezik i da svi zajedno prihvate sustav nacionalnih vrijednosti, koji je iskazan u hrvatskom nacionalno-političkom i socijalnom programu.

Treće, s tim u vezi, cjelokupnu su javnu djelatnost usmjeravali na postupno osvajanje pojedinih razina političke vlasti u Dalmaciji. Cilj im je, dakle, bio, što su s vremenom i postigli, da uklone premoć oligarhijske društvene grupe na svim područjima javnoga života i, ujedno, da uključe ne samo širi sloj građanstva nego cjelokupnu hrvatsku narodnu zajednicu te srpsku etničku skupinu i sve etničke i društvene grupe u Dalmaciji u javni život.

6. Prema tome, neosporno je da su dalmatinski »narodnjaci« u tom svom sociopolitičkom programu iskazali izuzetno značajne vrijednosti, koje su označile prekretnicu u povijesti Dalmacije. Jer, »autonomaši« su, kako smo vidjeli, uza se imali ne samo uzak društveni sloj (oligarhijsku društvenu grupu) nego u prvom redu uski socijalni i politički program, koji je — posve protivno novom političkom sustavu, koji se izgrađivao na demokratskim i parlamentarnim sustavima, u koji su se postupno uključivale sve strukture stanovništva putem novoga izbornog reda — bio unaprijed osuđen na propast.

a) Nasuprot tome, kako vidimo, dalmatinski su »narodnjaci« iza sebe imali ne samo širi socijalni i politički program (temeljen na višoj teorijskoj razini i na ideji naroda/nacije i time na sustavu vrijednosti koji sa sobom nosi dinamični nacionalizam), nego su ujedno zastupali interes cjelokupne *narodne zajednice* u Dalmaciji. Zato, promatrajući dugoročno, bio je to onaj sustav nacionalnih vrijednosti (motreći ga, dakako, ne samo kao izdvojeni politički i socijalni program dalmatinskih »narodnjaka«, nego u okviru cjelokupnoga hrvatskog nacionalno-političkog i socijalnog programa) koji je posjedovao i omogućavao veliku političku i društvenu moć: taj je program nagovještavao stvaranje novog svijeta, stvaranje novih društvenih, političkih, kulturnih i civilizacijskih sustava. Dakako, riječ je o dugotrajnim povijesnim procesima.

b) Pri svemu tome ključno je pitanje: koji su sustav nacionalnih vrijednosti, nakon sloma neoapsolutizma, prihvatili dalmatinski »narodnjaci«? I, s tim u vezi, jesu li bili svjesni svoga nacionalnog (političkog i kulturnog) identiteta i jesu li, napokon, jasno spoznali individualnost vlastite narodne zajednice?

To smo pitanje postavili zato što u našoj historiografiji taj problem, pitanje određenja ideje nacije i nacionalnog identiteta, to jest karaktera nacionalizma kod hrvatskih političara u XIX. stoljeću, još nije riješen. Pa se i dalje tvrdi da su hrvatski »narodnjaci« kako u Dalmaciji tako i oni u

banskoj Hrvatskoj upravo tada zagovarali i hrvatsku i/ili južnoslavensku nacionalnu ideju, to jest ideju o tzv. južnoslavenskoj naciji i time »južnoslavensku nacionalnu svijest«. Dakle, mogli bismo zaključiti, da su vidjeli i zagovarali naciju u naciji.¹¹ Da bismo ukratko odgovorili na postavljeno pitanje, moramo najprije upoznati osnovne elemente njihova političkog, nacionalnog i socijalnog sustava, a posebno njihovo određenje etničkog, jezičnog, kulturnog i političkog identiteta u Dalmaciji.

7. Unatoč toj zbunjujućoj nejasnoći u historiografiji, ipak nije potrebno posebno dokazivati, jer ovo što slijedi nije, niti može biti sporno, a to je da su dalmatinski »narodnjaci«, to jest hrvatski nacionalisti, nakon sloma neoapsolutizma posve javno i od 1860. godine nadalje veoma organizirano, veliku pozornost pridavali svojoj najvažnijoj zadaći, a to je: prvo, da se suprotstave spomenutim tvrdnjama »autonomaša« o postojanju posebnog »slavo-dalmatinskog« naroda u Dalmaciji; drugo, da dokažu da je, naprotiv, većina stanovnika u Dalmaciji hrvatskog porijekla; treće, da utvrde i dokažu da je ta većina stanovnika (»dalmatinskih Hrvata«) integralni dio cjelokupnoga hrvatskog naroda; četvrto, da uvjere sve da je Dalmacija, isto tako, integralni dio hrvatskoga političkog i državnog prostora, to jest cjelovite trojedne Kraljevine Hrvatske; peto, da, zbog toga, Dalmaciju povežu (putem »sjedinenja i sdruženja«) s banskom Hrvatskom, unutar zajedničke hrvatske države.¹²

a) Sve zajedno to znači da su najprije nastojali svjesno odrediti i dokazati: etničko porijeklo stanovnika u Dalmaciji. Nadalje, dokazati etničku (i ujedno narodnu i nacionalno-političku, kao i duhovno-kulturnu) identičnost stanovnika Dalmacije (»dalmatinskih Hrvata«) i stanovnika banske Hrvatske. Napokon, pokazati opravdanost vlastitog zahtjeva da Dalmacija bude integralni dio hrvatske države. U tom pogledu, posve je sigurno, oni su prihvatili politički i socijalni program o ujedinjenju Dalmacije s maticom zemljom (Kraljevinom Hrvatskom). A to je onaj hrvatski nacionalno-politički i socijalni program koji obuhvaća cjelokupnu hrvatsku etničku i političku zajednicu.

b) U prvom redu, dalmatinski su »narodnjaci« (prije svega hrvatski nacionalisti), u većini slučajeva, polazili od spoznaje da je *većina stanovništva u Dalmaciji hrvatskog porijekla*, osim manjinske etničke skupine Srba i još manje grupe Talijana, koji su se doselili na hrvatski etnički i politički/povijesni prostor.

Prema tome, na temelju *jasnih spoznaja*, a ne slučajno i »spontano« kako se to u historiografiji tvrdi,¹³ polazili su od uvjerenja da je većina stanov-

¹¹ Usp. o tome naše radove: P. Korunić, *Jugoslavizam i federalizam u hrvatskom nacionalnom preporodu*, n. dj.; Isti, *Program konfederalizma*, n. dj.; Isti, *Hrvatski nacionalni i politički program 1848/49.*, n. dj.

¹² Usp. o tome: R. Petrović, *Nacionalno pitanje u Dalmaciji u XIX. stoljeću*, n. dj.; N. Stančić, *Hrvatska nacionalna ideologija preporodnog pokreta u Dalmaciji*, n. dj.; Isti, *Nacionalna integraciona ideologija dalmatinskih narodnjaka 1860—61. godine*, *Radovi IHP*, sv. XI., Zagreb, 1978.; G. Novak, *Pitanje sjedinjenja Dalmacije s Hrvatskom 1860—61. god.*, *Historijski zbornik*, 1953.; *Zbornik Hrvatski narodni preporod u Dalmaciji i Istri*, n. dj.

¹³ Usp. N. Stančić, *Hrvatska nacionalna ideologija preporodnog pokreta u Dalmaciji*, n. dj.

nika u Dalmaciji hrvatskog porijekla i da je ta većina («zgoljnih Hrvata») integralni dio hrvatskog naroda. Prema tome, posve su jasno znali da je u tom slučaju, kada je posrijedi etničko određenje većine stanovništva u Dalmaciji, riječ o »dalmatinskim Hrvatima« ili, drugim riječima, o integralnom dijelu jedinstvenoga »hrvatskog naroda«. A to su dokazivali — polazeći od klasičnog određenja etniciteta i time od jasnog određenja identiteta naroda — na temelju spoznaje zajedništva (hrvatskog) porijekla, imena, jezika, običaja; na temelju određenja svijesti o zajedničkoj pripadnosti istom *hrvatskom narodu* i to posebno na osnovi zajedničke povijesti (političke i državne) i bogate tradicije (političke, državne i kulturne). A to su sve one vrijednosti (to jest sustav nacionalnih vrijednosti) koje su posve jasno određivale individualnost i cjelokupnost hrvatskog naroda, i to na njegovu čitavom etničkom i političkom prostoru. Upoznajmo najvažnije primjere tog određenja.

c) Prvo, *na temelju spoznaje o zajedništvu hrvatskog porijekla i imena*, to jest svijesti o etničkom identitetu cjelokupnoga hrvatskog naroda, dokazivali su da su stanovnici Dalmacije »ovostrani Hrvati« i da su oni također »dio hrvatskog naroda«. Prema tom uvjerenju, »većina u njoj (u Dalmaciji) je zgoljna Hrvaština«. Tvrđili su, u mnogim slučajevima, da je najveći dio nižih slojeva i time najveći dio stanovnika u Dalmaciji hrvatskog porijekla: to je »puk hrvatski« odnosno dio »hrvatskog naroda po Dalmaciji«. To uvjerenje mnogih najjasnije je izrazio M. Pavlinović tvrdnjom da je većina stanovnika u Dalmaciji, na temelju spoznaje o svome etničkom porijeklu, svijesti o zajedničkoj prošlosti i povijesti, te na osnovi postojanja svijesti o vlastitom hrvatskom identitetu, »naseljena živim Hrvatom« i da je tu riječ o »sgoljnim Hrvatima«. Pa o tome — uz ostale dokaze koje navodi o pripadnosti Dalmacije i njezina stanovništva Hrvatskoj i hrvatskom narodu — zaključuje ovo: »Govori li naša povjestnica da smo mi (a od drugoga ni ne znamo) sgoljni Hrvati (. . .); jer ako pođeš po Dalmaciji mirom do Neretve mutne, svaki Zagorac i Primorac ponosno će ti kazati: 'Ja sam Hrvat! Mi ljudi Hrvati'. I ako im staneš govoriti: 'Eh hvala ti! (kliknut će) vidi se da si pravi Hrvat!' — Pri takvom svjedočanstvu obćega suglasja, ni pričinjena ni podmićena, nego prirodna i postojana, da nam i ne ostade ono odrpanih i razgrabljenih listinah narodne povjestnice, tko bi samo posumnjao da svi otoci redom od Korčule do Lošinja, te kopno od Cetine i okolo Cetine sve do Zrmanje, sve je naseljeno živim Hrvatom.«¹⁴ Isto je tako i A. K. Matas uvjeren da »narod zagorske Dalmacije«, to jest veći dio stanovništva u Dalmaciji, »hrvatski govori, na hrvatsku nosi, na hrvatsku živi, i s ponosom sâm sebe Hrvatom zove«.¹⁵

d) Drugo, *polazili su od spoznaje o zajedničkoj prošlosti cjelokupnoga hrvatskog naroda*, od svijesti o njegovoj zajedničkoj političkoj i državnoj tradiciji, pa su dokazivali, kako smo mogli uočiti, da je Dalmacija u prošlosti (u srednjem vijeku) bila integralni dio hrvatske države, i da zato

¹⁴ M. Pavlinović, Odgovor iz Dalmacije grofu Borelliu, državnomu viećniku u Beču, o pitanju hrvatsko-dalmatinskoga sdruženja, *Pozor* 30, 5. XI. 1860.

¹⁵ *Il Nazionale* 45, 2. VIII. 1862.; prilog *Narodnog lista*; usp. također: A. T. Matas, Šilo za ognjilo. Odgovor na govor dra Bajamonta, izrečen dne 23. prosinca 1860. u vicću splitskoga, Zagreb, 1861.; Isti, Glas hrvatsko-slovinski iz Dalmacije, Zagreb, 1860.

treba da se ponovno sjedini s maticom zemljom. A taj su zahtjev osnivali na pravnim temeljima, na kojima se osniva sociopolitički sustav uopće. U tom pogledu, kada je riječ o sjedinjenju Dalmacije s banskom Hrvatskom, pozivali su se na »narodnu povjestnicu«, to jest na hrvatsko povijesno (političko i državno) pravo, ali također i na prirodno i narodno pravo: na prirodno pravo naroda na samoodređenje.

Štoviše, dokazivali su da je teritorij Dalmacije nekada bio jezgra srednjovjekovne hrvatske države: »Dalmacija je bila srčika hrvatske države, gdje su se krunisali i gdje su stolovali hrvatski kraljevi.« Ali su ipak najjači argument za sjedinjenje Dalmacije s banskom Hrvatskom nalazili u istovjetnosti etničkog hrvatskog porijekla stanovnika Dalmacije i banske Hrvatske.¹⁶ Polazeći od toga *pravnog temelja*, od prirodno-pravne teorije i od hrvatskoga političkog i državnog prava, te od *etničkog načela*, od svijesti i spoznaje o narodnoj te duhovno-kulturnoj i političkoj istovjetnosti stanovništva u Dalmaciji i u ostalim hrvatskim historijskim pokrajinama, M. Pavlinović je, izražavajući gledište mnogih »narodnjaka«, tražio sjedinjenje Dalmacije s banskom Hrvatskom i, uz ostalo, zaključio ovo: »Koji se inostranac ne bi uvjerio (putujući po Dalmaciji gdje se "svuda čuje hrvatsko ime", posvuda čuju "divne hrvatske pjesme", gdje stanovništvo na upit tko su ono odgovara: "Mi smo Hrvati, mi hrvatski govorimo"; op. P. K.) da su dalmatinski stanovnici pravi dio hrvatskoga naroda i da toga diela najživlja želja i najpreča potreba biti mora da se sdruži, da se sjedini svojom jednorodnom braćom u hrvatskoj banovini? I mi držimo se te vjere sa svim pukom koji pomišlja o narodu; i mi na svakom uranku očekujemo veseli glas o našem državnom sjedinjenju s jednokrvnom braćom iza Velebića: ne bi li i mi jedanput, duševno i tjelesno pokriepljeni, počeli iole okušavati ta carska obećanja. Naša braća (Hrvati u banskoj Hrvatskoj; op. P. K.) nas se nadaju i milo nas srodnim glasom zovu. (...) mi na hiljade i hiljade Hrvata iz Dalmacije podižemo jednodušni glas (...) te svjedočimo našem caru i kralju, čitavome svijetu i našoj miloj braći u Hrvatskoj i Slavoniji, da mi jednodušno želimo sjedinjenje (Dalmacije s banskom Hrvatskom; op. P. K.) i da mu je već odavno prispjelo skrajnje vrijeme. (...) Jednom već uvjereni da je Dalmacija ime zemljopisno, a ne narodno, i da je većina u njoj sgojlna Hrvaština, ne očekujemo do duše, da bi se moglo pokloniti toj pokrajini narodno ustrojstvo, ako se ne bi oslanjalo na hrvatsko Zagorje; niti znamo kako bi se otimali sjedinjenju i sdruženju, ako nećemo natražke uzmicati i odreći se svoje narodnosti. (...) I ako nam je prosto progovoriti koju o koristi ukupne carevine, recimo da će samo onda spoznati svoje providno zvanje i stati na tvrdom temelju, kad razdieljena bude na narodne države i svaki narod kad dostigne uz stožinu sredotočne države svoju narodnu samoupravu. Tada se središtu neće otimati narodi, jer će im biti na obranu, a središte neće gušiti narode, jer će mu biti za okrepljenje. Neka sad premisli visokoumni viećnik grof Borelli: je li naše sjedinjenje i sdruženje (Dalmacije) s Hrvatskom po pravu povjestnice i po pravu naroda i je li mu za spasenje otačbini i carevini.«¹⁷

¹⁶ Usp. N. Stančić, *Hrvatska nacionalna ideologija preporodnog pokreta u Dalmaciji*, n. dj., 172—173.

¹⁷ M. Pavlinović, *Odgovor iz Dalmacije grofu Borelliu*, n. dj.

e) Treće, u tom slučaju, *zastupali su ovaj sustav nacionalnih vrijednosti*, i to u njihovoj međusobnoj interakciji:

(a) *Etničko načelo*; polazili su od svjesnog određenja porijekla hrvatskog naroda i od svijesti o postojanju hrvatske etničke/narodne zajednice, koja obuhvaća cjelokupni hrvatski etnički i politički teritorij; a to znači da su polazili od svijesti o postojanju hrvatskog etničkog/narodnog i političkog prostora, koji obuhvaća sve hrvatske historijske pokrajine.

(b) *Političko načelo*; prihvatili su, posve sigurno, politiku kao načelo prema kojem narod teži izgradnji novoga političkog tijela, novoga političkog društva i novih političkih odnosa, i to u okviru građanskog, demokratskog i parlamentarnog sustava.

(c) *Politički program*; prihvatili su ne samo kulturnu djelatnost nego i cjelokupni politički program, i to: o političkoj i društvenoj organizaciji Dalmacije, o formiranju ujedinjene Kraljevine Hrvatske (nacionalno-politički program) i o preuređenju Monarhije kao savezne države.

(d) *Hrvatsku državnopravnu tradiciju*; polazili su, kako smo vidjeli, od svijesti o postojanju srednjovjekovne hrvatske države, i time od hrvatske političke, državne i državnopravne tradicije kao sustava pravnih i političkih vrijednosti; drugim riječima, polazili su od spoznaje o postojanju bliske etničke srodnosti cjelokupnoga hrvatskog naroda, i to svih njegovih segmenata na čitavom prostoru, gdje oni pripadnost hrvatskoj etničkoj/narodnoj i političkoj zajednici iskazuju ne samo na razini krvnih i rodoslovnih veza, nego, kako smo se mogli uvjeriti, a o tome postoje brojna svjedočanstva, oni su tu pripadnost hrvatskoj narodnoj (i nacionalnoj) zajednici izražavali također: (1) uvjerenjem i vjerom u zajedničku duhovno-kulturnu, političku i državnu prošlost i tradiciju; (2) uvjerenjem da se svi segmenti hrvatskog naroda moraju ponovno »sjediniti i sružiti« u novu hrvatsku političku zajednicu, unutar hrvatske »narodne države«; (3) uvjerenjem da je to jedini put integraciji hrvatskog naroda i hrvatskog društva.

Polazeći, dakle, svjesno od tog sustava nacionalnih vrijednosti, dalmatinski su »narodnjaci«, kao hrvatski nacionalisti, kako smo se mogli uvjeriti, i o tome ne može biti spora, posve jasno izložili hrvatski nacionalno-politički program, koji pretpostavlja: prvo, »sjedinjenje i sruženje« Dalmacije s banskom Hrvatskom; drugo, time svakako ujedinjenje svih hrvatskih pokrajina u ujedinjenu Kraljevinu Hrvatsku, unutar hrvatske »narodne države«; treće, na taj način, ujedinjenje svih segmenata hrvatskog naroda (jer su i »dalmatinski stanovnici pravi dio hrvatskoga naroda«) u jedan homogeni politički narod, unutar homogene »narodne države«, kada »svaki narod« postigne »svoju narodnu samoupravu«; četvrto, postizanje homogene hrvatske političke zajednice. A sve to, po njihovom uvjerenju, omogućilo bi federativno načelo i federativni program, prema kojem bi hrvatska »narodna država« (ujedinjena Kraljevina Hrvatska) bila jedna od (kon)federalnih jedinica.

8. Posve je sigurno da je to bio onaj hrvatski nacionalno-politički i socijalni program koji su (u razdoblju 1842.—43. a osobito 1848.—50. i 1860.—62. godine) utemeljili hrvatski djelatni političari nacionalisti u

banskoj Hrvatskoj.¹⁸ Taj su program, kako vidimo, posve prihvatili i dalmatinski nacionalisti i dosljedno ga slijedili. To, nadalje, znači da su dalmatinski »narodnjaci« ujedno prihvatili, dakako, uz stanovite razlike, temeljni politički i socijalni sustav koji su također u tom razdoblju utemeljili hrvatski političari u banskoj Hrvatskoj, iako ne postoji potpuna istovjetnost političkih planova i ciljeva.

a) Pa ipak, polazeći 1860.—62. godine od toga i tako shvaćenoga hrvatskog nacionalno-političkog i socijalnog programa, od programa ujedinjene Kraljevine Hrvatske kao samostalne »narodne države«, i ujedno od tog sustava nacionalnih vrijednosti, neosporno je da su dalmatinski »narodnjaci« prije svega isticali zahtjev za sjedinjenje Dalmacije s banskom Hrvatskom. Time su se, dakako, pridružili sveopćem zahtjevu hrvatskog naroda za »sjedinjenjem i sdruženjem« svih njegovih hrvatskih historijskih pokrajina u homogenu političku zajednicu i samostalnu hrvatsku »narodnu državu«, i to unutar (kon)federativne Monarhije. Kada se taj zahtjev pojavio u Dalmaciji — i to neosporno na poticaj hrvatskoga nacionalno-političkog programa iz banske Hrvatske — kod dalmatinskih je »narodnjaka« u njihovoj javnoj djelatnosti postao jednako tako važan kao i program »ponarođivanja«. Štoviše, to su bila dva segmenta istoga sociopolitičkog programa. Pa su i sami »narodnjaci« bili uvjereni da bi sjedinjenjem Dalmacije s banskom Hrvatskom ujedno bilo osigurano i »ponarođenje«. O tome je N. Stančić ispravno zaključio ovo: »Zahtjev za sjedinjenjem Dalmacije s banskom Hrvatskom zauzet će — čim se javno postavi — u narodnjačkoj ideologiji mjesto jednako važno kao i ponarođenje, dapače imat će prednost jer su narodnjaci smatrali da bi sjedinjenjem bilo osigurano i rješenje pitanja o ponarođenju. Taj je zahtjev bio izravno vezan uz težnju novog građanskog sloja za liberalizacijom društvenih odnosa, jer bi sjedinjenje značilo ujedno povezivanje s liberalnim građanskim snagama koje su preuzele vodstvo u političkom životu banske Hrvatske. Dalmatinski narodnjaci su u banskoj Hrvatskoj vidjeli snagu koja će izvana dati Dalmaciji poticaj da se vrati svojoj pravoj unutrašnjoj 'naravi' od koje ju je odvojio pod mletačkom upravom formirani oligarhijski sloj, poticaj da provede unutrašnju jezičnu, socijalnu i nacionalnu transformaciju.«¹⁹

b) Prema tome, uza sve to što među dalmatinskim »narodnjacima« postoje određene ideološke razlike — i to samo u nekim aspektima iz sustava nacionalnih vrijednosti, koji nisu bitni za određenje identiteta naroda i nacije — ipak je neosporno da su se svi oni protivili oligarhijskoj društvenoj grupi i »autonomaškom« programu, to jest, da su se protivili oligarhijskom sustavu vrijednosti i autonomiji Dalmacije unutar Monarhije, te *zastupali ovaj temeljni sociopolitički sustav vrijednosti:*

Prvo, svi su oni zastupali program o sjedinjenju Dalmacije s banskom Hrvatskom, i to:

¹⁸ Usp. P. Korunić, *Jugoslavizam i federalizam u hrvatskom nacionalnom preporodu*, n. dj.; Isti, *Program konfederalizma*, n. dj.; Isti, *Hrvatski nacionalni i politički program 1848/49.*, n. dj.

¹⁹ N. Stančić, *Hrvatska nacionalna ideologija preporodnog pokreta u Dalmaciji*, n. dj., 172.

(a) unutar zamišljenoga novog političkog sustava (ustavnosti, parlamentarizma, pravne države, političkih sloboda) i

(b) unutar novoga društvenog sustava (građanskog društva, demokracije, pluralizma društvenih odnosa).

Drugo, s tim u vezi, zastupali su program o »sjedinenju i udruženju« svih hrvatskih historijskih/političkih pokrajina (Hrvatske, Slavonije, Dalmacije, Vojne krajine i Istre) u novu homogenu političku zajednicu, i to:

(a) unutar cjelovite i samostalne hrvatske »narodne države« (ujedinjene trojedne Kraljevine Hrvatske) i

(b) unutar (kon)federalne Habsburške monarhije.

Treće, a to znači da su svi oni ujedno zastupali program, koji su jasno isticali, o udruženju svih segmenata hrvatskog naroda u jedan politički narod.

Četvrto, nadalje, ujedno su zastupali program o izgradnji novoga političkog tijela i/ili političkog društva, i to:

(a) na razini ujedinjene Kraljevine Hrvatske, kao samostalne i autonomne hrvatske »narodne države« i

(b) na razini (kon)federalne Monarhije kao višenacionalne i višekulturne zajednice.

Peto, s tim u vezi, zastupali su program o (kon)federalnom uređenju Monarhije, u kojoj bi Kraljevina Hrvatska, kao homogena samostalna hrvatska »narodna država«, bila jedna od (kon)federalnih jedinica.

Šesto, napokon, i sve zajedno, zastupali su sociopolitički program kojim se, o tome nema spora, obuhvaća (preko duhovno-kulturne, političke, državne i društvene homogenizacije) cjelokupna hrvatska etnička i politička zajednica, čime su iskazivali volju cjelokupne hrvatske narodne zajednice i zauvijek osigurali određene identiteta i individualnosti hrvatske nacije.

9. Imajući na umu sve što je rečeno, jasno je da je kod dalmatinskih »narodnjaka«, kao i kod hrvatskih djelatnih političara u banskoj Hrvatskoj, bila riječ o klasičnom određenju etniciteta i time, posve sigurno, o jasnom određenju identiteta hrvatske etničke/narodne zajednice i ujedno individualnosti i zasebnosti hrvatske nacije. To su određene iskazivali na temelju: svijesti o etničkom porijeklu hrvatskog naroda, postojanja doživljaja zajedničke cjelokupne povijesti, postojanja hrvatskog etničkog i političkog prostora, te zajedničke tradicije i prošlosti (kulturne, političke, državne i državnopravne), što sve zajedno hrvatskoj naciji daje izraz njezine posebne/individualne egzistencije. U tom slučaju, o tome ne može biti spora, jer o tome svjedoče izvori, oni su hrvatsku naciju iskazivali kao proizvod povijesti, koja ulazi u proces strukturiranja suvremenih europskih modernih nacija. I to zato »modernih«, jer se nacija strukturira što su oni dobro znali, također na suvremenim političkim, kulturnim i društvenim vrijednostima: unutar modernoga građanskog društva, demokracije, parlamentarizma i pravne države. A o tome su oni veoma mnogo pisali i raspravljali.

a) Pa ipak, povijesna znanost, koja proučava te složene društvene procese, još nije riješila mnoge probleme, a posebno one koji se odnose na porijeklo

i razvoj hrvatske nacije. Jer, iako su dalmatinski »narodnjaci«, na poticaj hrvatskih nacionalista iz banske Hrvatske, posve jasno polazili od temeljnog sustava hrvatskih nacionalnih vrijednosti, i time od posve jasnog određenja individualnosti hrvatske nacije, ipak se u historiografiji ponavlja »teorija« da su oni tada (1860.—62. godine) najprije polazili od »slovinstva« i »južnoslavenstva« te da su zastupali »južnoslavensku nacionalnu ideju« i »južnoslavensku nacionalnu svijest«. Tako N. Stančić, koji je u više radova najupornije zastupao tu »teoriju«, koju su mnogi kao i on nekritički prihvatili i slijedili, o tome piše: »Dvije skupine narodnjačke inteligencije²⁰ — izražavajući probleme u procesu nacionalne integracije (!?) svoje sredine — razlikovale su se, dakle, svojim nacionalnim shvaćanjima (!?) i u stupnju formiranosti hrvatske nacionalne svijesti. Jugoslavenstvo i hrvatstvo bilo je prisutno u svijesti i osjećajima obiju skupina, ali je kod svake imalo drugačiju kvalitetu (!?). Jugoslavenska ideja nastala je kod pripadnika gradske inteligencije iz potreba da se uz pomoć jednog neutralnog pojma (!?) ukloni osjećaj pokrajinske posebnosti nastao historijskim razvitkom Dalmacije primorskih gradova. Kod njih je bilo prisutno i hrvatsko ime kao ime za jezik i etničku pripadnost dalmatinskog stanovništva, ali je ono u njihovoj svijesti bila niža, plemenska kategorija (!?). Kvalitetu nacije (!?) pridavali su jugoslavenstvu. Kod pripadnika pučke inteligencije odnos između jugoslavenstva i hrvatstva bio je obrnut.²¹ Kod njih se, doduše, još nije u svojoj punini (!?) razvila hrvatska nacionalna svijest. Ipak su očito prema tome tendirali (!?), a jugoslavenstvo su smatrali širom etničkom, jezičnom i kulturnom zajednicom.«²²

b) U tom stavu iskazane su mnoge nejasnoće. Autor polazi, kako ćemo kasnije vidjeti, od nedokazanih i nejasnih premisa, preuzetih iz historiografije, i zato stvara nevaljane zaključke. To je inače, uz brojne druge slučajeve u našoj historiografiji, primjer »nesvjesne manipulacije« povijesnim izvorima i događajima. Štoviše, u tome je ujedno iskazana nesposobnost znanstvene interpretacije ideja i ideoloških sustava koje nalazimo u izvorima.

Jer, prvo, nacija nije »kvaliteta«. Nacija je prije svega *zajednica*. A iskazuje se u ovim oblicima: etničke, narodne, nacionalne, političke, državne,

²⁰ Autor u tom slučaju govori o društvenoj grupi »narodnjaka« (»narodnjačkoj inteligenciji«) koje dijeli: 1. na »pripadnike građanske inteligencije« (koji potječu iz urbane sredine) i 2. »pripadnike pučke inteligencije« (koji su potekli iz ruralne sredine); međusobno ih razlikuje po obrazovanju, odgoju i interesu kao i prihvaćanju različitih ideoloških usmjerenja. No, tu je tezu teško u potpunosti slijediti, jer je prilično nategnuta, iako se ne može u potpunosti odbaciti.

²¹ Pa ipak, i kod »pripadnika pučke inteligencije« Stančić nalazi »jugoslavensku nacionalnu ideju«; i to kod najznačajnijeg predstavnika, kod M. Pavlinovića, pa o tome zaključuje: »Južnoslavenski okvir (!?) jedna je od konstanta Pavlinovićevih nacionalnih i političkih koncepcija (!?), ali taj okvir kod njega u različitim razdobljima ima različite značajke. U razdoblju 1862—65. Pavlinovićevo jugoslavenstvo ima značajke (!?) nacije.« N. Stančić, *Hrvatska nacionalna ideologija preporodnog pokreta u Dalmaciji*, n. dj., 216.

²² N. Stančić, *Hrvatska nacionalna ideologija preporodnog pokreta u Dalmaciji*, n. dj., 171.

duhovno-kulturne, jezične, ekonomske, vjerske, moralne i u drugim oblicima zajednice. Drugo, »neutralni pojmovi«, u ovom slučaju »slovinstvo« i/ili »jugoslavenstvo«, ne tvore, niti to mogu, naciju, jer je *nacija*, kako je rečeno, *zajednica*. Treće, ni »svijest« niti »osjećaj«, sami za sebe, bez postojanja narodne zajednice u povijesti, nisu dovoljni ni za poimanje nacionalnog načela niti za proizvodnju/formiranje nacije; i tako dalje. A svakako moramo zaključiti da ništa od onog što se iskazuje (1) u obliku nejasnih »slovinskih« i »južnoslavenskih« rodoslovnih struktura te (2) nedorečenih ideja o još nepostojećoj tzv. »južnoslavenskoj« zajednici (putem »južnoslavenske ideje«) nije dovoljno ni za ideju nacije niti za formiranje nacije, čak ni na razini »nacionalne svijesti«; i to zato što iza toga (formiranja nacije) ne stoji ni politički ni pravni ni društveni ni kulturni sustav vrijednosti na kojem bi se mogla oblikovati »jugoslavenska nacija«. Naime, posve je sigurno, i ovih su činjenica više bili svjesni djelatni političari u XIX. stoljeću negoli današnji historičari, da je nacija (kao narodna zajednica) također proizvod povijesti, da je ona, dakle, *povijesna zajednica*, koja se strukturira na skupnim institucijama vlastite povijesne zajednice, i to u tijeku modernizacijskih procesa preobrazbom vlastite individualne narodne zajednice. A bilo im je jasno i to da »jugoslavenstvo« kao »jedinstvena« zajednica (ni povijesna ni prirodna, ali ni kulturna ni politička) tada ne postoji: nju bi, po njihovu gledištu, tek trebalo stvarati, ukoliko je svi prihvate. Ali, u tom slučaju, ne kao nacionalnu zajednicu! Nasuprot tome, hrvatski političari, posve sigurno, polaze od *identiteta hrvatske etničke/narodne zajednice*, koja je strukturirana na vlastitoj povijesnoj zajednici, i oni je osnivaju na hrvatskoj duhovno-kulturnoj, političkoj, državnoj i državnojpravnjoj tradiciji. Kako smo upoznali, oni su zagovarali — u okviru suvremenoga modernog sustava nacionalnih vrijednosti, to jest u okviru hrvatskoga nacionalno-političkog i socijalnog programa — preobrazbu *hrvatske narodne zajednice* u modernu hrvatsku naciju, koja se putem slobodne volje može udružiti u interesnu višenacionalnu zajednicu unutar Monarhije.

A ipak, kao i brojni drugi historičari, tako je i N. Stančić, koji je u tome slijedio »teoriju« J. Šidaka,²³ zaključio ovo: »Narodnjački orijentirano građanstvo u gradskom društvu primorske Dalmacije nosilo je u sebi teret zasebnog povijesnog razvitka Dalmacije. Premda mu nije bilo strano hrvatsko etničko ime, prisutno u puku, ono još nije bilo spremno da se u proces hrvatske nacionalne integracije uključi pod hrvatskim imenom, te je prihvatilo misao o južnim Slavenima kao jednoj naciji. Južnoslavenska nacionalna ideja imala je zadatak da neutralizira dalmatinski partikularizam i slavo-dalmatinsku ideologiju i da omogući napredak procesa hrvatske nacionalne integracije. Južnoslavenska integracijska ideologija gradskih narodnjaka u Dalmaciji bila je jedna od varijanata narodnjačke ideologije koja je kao sustav najrazrađenija kod štrosmajerovskih narodnjaka u banskoj Hrvatskoj. Ona je odigrala ulogu hrvatske nacionalne integracijske ideologije.«²⁴

²³ Us. u tome P. Korunić, Hrvatski nacionalni i politički program 1848/49., n. dj.

²⁴ N. Stančić, Narodni preporod u Dalmaciji, n. dj., 238.

U tom slučaju, slijedeći sve zablude o tome u historiografiji, N. Stančić vidi i naglašava još veću »dvostrukost« u dalmatinskom društvu i ideologiji. On u Dalmaciji nalazi »dvije Dalmacije«, dva društva (»seljačko društvo« i »gradsko društvo«), dvije nacionalno-integracijske ideologije (južnoslavensku i hrvatsku), i stoga dvije nacionalne ideje i dvije nacije u nastajanju (južnoslavensku i hrvatsku). I to ne samo u Dalmaciji nego i u banskoj Hrvatskoj, i ne samo u razdoblju 1860.—62. godine nego i ranije, pa o tome zaključuje: »Ideja o nacionalnom, kulturnom i jezičnom jedinstvu južnih Slavena neprestano se pokazivala u svojoj dvostrukoj funkciji, kao izraz hrvatskih i jugoslavenskih integracijskih tendencija preporodnog pokreta.«²⁵

B) TEORIJA O »NARODNOJ ZAJEDNICI« (NACIJI) U DJELU M. PAVLINOVIĆA IZ 1862. GODINE

»Narodnost je nam prigoda, a ne svrha. U tomu smo različni od pogana, i novih i starih. I ta nam je razlika dovoljno jamstvo pravde i istine, jamstvo naše budućnosti.«

M. Pavlinović, O narodnosti, Narodni list, 1862.

I. PREDMET RASPRAVE

1. Neosporno je da ni jedan povijesni problem u našoj prošlosti nije izazvao toliko ideoloških sukoba i spoznajnih neizvjesnosti kao što je određenje individualnosti (zasebnosti) hrvatske nacije. U isto vrijeme, s tim u vezi, ni o jednom problemu u društvenim znanostima, koje proučavaju pojedine/slične segmente iz povijesti hrvatskog naroda, nije iskazano toliko istraživačkih lutanja i »teorijskih« zabluda kao što je to učinjeno u proučavanju porijekla i formiranja hrvatske nacije, a posebno u određenju njezina odnosa spram drugih nacionalnih zajednica na prostoru srednje i jugoistočne Europe. Doista, promatramo li s gledišta »ideologija« i njihovih međusobnih odnosa (kao što su: hrvatstvo, ilirizam, austroslavizam, južnoslavenstvo, jugoslavenstvo, sveslavenstvo, »slovinstvo« itd.), imajući pri tome na umu rezultate povijesne znanosti, čini se da smo zašli u bezizlazni labirint. Razlog je u tome što nismo od samog početka izučavanja tog problema pristupili kritički te dovoljno istražili izvore i odredili pravo izvorno značenje tih pojmova i sustava nacionalnih vrijednosti.

Dakako, teško je izbjeći pogreške i u potpunosti ukloniti nesigurnost tumačenja kada raspravljamo o tako složenom povijesnom problemu kao što je pojava, formiranje i razvoj hrvatskog naroda i njegova transformacija u modernu hrvatsku naciju. Posebno je to teško izbjeći u određivanju njegove individualnosti, i to na svim razinama: ideje nacije, nacionalnog načela, nacionalizma, nacionalne zajednice, ideologije i/ili sustava nacionalnih vrijednosti.

²⁵ N. Stančić, *Hrvatski narodni preporod 1790—1848*, Zagreb, 1985., 2.

Kako se o tome pojavljuju sve složeniji praktični i teorijski problemi, nužno je postaviti ovo pitanje: jesu li rezultati naše društvene znanosti (povijesti, etnologije, historije književnosti, prava, politologije i sociologije), koje manje—više istražuju taj složen problem u hrvatskoj povijesti, dovoljno pouzdani da bismo mogli biti zadovoljni i ići dalje u istraživanju povijesnih struktura i procesa? Naše je uvjerenje, do kojeg smo došli kritičkim istraživanjem tih povijesnih procesa i problema, da ti znanstveni rezultati — osobito kada je riječ o istraživanju političke ideologije, porijekla naroda i nacije, sustava nacionalnih vrijednosti, teorije politike i prava, i drugih društvenih sustava — u većini slučajeva nisu pouzdani pa se zbog toga moramo vratiti izvorima, iskazujući pri tome nužno veliku kritičnost prema historiografiji; ne odbacujući, dakako, njezine vrijednosti.

2. Naša je namjera da ovom prilikom (1) izložimo teorijsko određenje identiteta naroda, to jest teoriju o »narodu« i »narodnoj zajednici« u djelu Mihovila Pavlinovića, ali za sada, zbog opsežnosti teksta, samo iz njegovih spisa koji su nastali u razdoblju 1860.—62. godine; (2) da ujedno razmotrimo kako je taj problem istražen u našoj historiografiji, i jesu li njezini rezultati pouzdani.

No, taj izbor predmeta ove rasprave nije slučajan. Jer kada je riječ o istraživanju *etniciteta* u hrvatskoj političkoj misli u XIX. stoljeću, i uopće o pojavnosti individualnosti hrvatske nacije (na razini ideje nacije, nacionalnog načela, nacionalne zajednice te svih njezinih struktura i oblika), neosporno je da je Mihovil Pavlinović (1831.—1887.) bio ne samo jedan od najuglednijih hrvatskih nacionalista i političara nego ujedno i vrsni teoretičar i politički ideolog. U cilju ostvarenja hrvatskoga nacionalno-političkog i socijalnog programa (osobito: ujedinjenja Dalmacije s banskom Hrvatskom i time formiranja cjelovite i samostalne hrvatske države, to jest ujedinjene Kraljevine Hrvatske), Pavlinović je u brojnim spisima i knjigama izlagao, uz druge probleme i sustave, teoriju o narodu i »narodnoj zajednici«, i to na razini europske teorijske misli, napose pod utjecajem talijanskih teoretičara.²⁶

Rijetko je koji hrvatski političar nacionalist obratio toliko pozornosti političkoj teoriji, osobito teoriji o narodu, državi, pravu, zajednici i društvu (»javnoj zadrugi«). Njegove su rasprave o tome, kako za suvremenike tako i za kasnije generacije, imale golemo značenje. Te su njegove rasprave mnogima bile poticaj i imale su velik utjecaj na razvoj političke misli u Hrvata u XIX. i XX. stoljeću.

U svakom slučaju, nasuprot gledištu hrvatske historiografije da hrvatskim političarima u XIX. stoljeću nije bio jasan pojam *naroda* i *nacije*, M. Pavlinović je teoriju o narodu i naciji izlagao na visokoj znanstvenoj razini, a u tome nije bio osamljen. Time je i on pokazao da mu je taj pojam jasan. Naša je zadaća da to istražimo, i da bar o tome znamo onoliko koliko je on znao.

²⁶ Usp. osnovne radove: M. Pavlinović, *Ognjišar*, Zadar, 1865.; *Isti, Kotari i župnikovanje*, Zadar, 1867.; *Isti, Radišu bog pomaže*, Zadar, 1871.; *Isti, Pjesme i besjede*, Zadar, 1873.; *Isti, Različiti spisi*, Zadar, 1875.; *Isti, Pučki spisi*, Zadar, 1876.; *Isti, Hrvatski razgovori*, Zadar, 1877.

3. U svakom slučaju, Pavlinović je kao hrvatski nacionalist, kao političar i teoretičar bio veoma snažna ličnost. Bio je, uz M. Klaića, jedan od vođa hrvatskoga nacionalnog pokreta u Dalmaciji, koji je uza se imao brojne pristaše i sljedbenike. Napokon, posve je sigurno da su se na njegovim spisima odgajale brojne generacije hrvatskih intelektualaca i političara.

Prema tome, riječ je o političaru i teoretičaru/ideologu koji privlači interes mnogih istraživača. Upravo zato historičari su mu posvetili veliku pažnju. I doista, opsežna je literatura o njemu i njegovoj javnoj djelatnosti.²⁷ Štoviše, mogli bismo reći da nema ni jednoga važnijeg rada o Dalmaciji iz druge polovice XIX. stoljeća u kojem se ne govori i o M. Pavlinoviću. Pri tome je »starija« historiografija veću pozornost pridavala njegovoj političkoj djelatnosti. I tek je N. Stančić, kao pristaša »novije« historiografije, napravio značajniji pomak u proučavanju ideologije M. Pavlinovića. Učinio je to u više rasprava, a prije svega u svojoj disertaciji o M. Pavlinoviću.²⁸

Ta je knjiga N. Stančića o M. Pavlinoviću bila velika prekretnica u proučavanju političke ideologije u hrvatskoj povijesti XIX. stoljeća. Zbog predmeta naše rasprave, treba naglasiti da je on tu disertaciju branio pred komisijom uglednih historičara (među ostalim, J. Šidakom i M. Gross); oni su mu, uz I. Karamana, bili i recenzenti knjige, koju je pisao pod velikim utjecajem njihovih »teorija« i metodičkog pristupa u rješavanju ključnih problema iz hrvatske povijesti. S tim u vezi važno je spomenuti sljedeće: od pojave te knjige do danas gotovo da nema historičara i književnoga historičara, ali i istraživača iz drugih područja društvenih znanosti, koji se bave tim razdobljem hrvatske povijesti, a da se ne koriste rezultatima istraživanja N. Stančića. Drugim riječima, mnogi znanstvenici citiraju teze i zaključke koje je Stančić iskazao u toj knjizi. Utjecaj te knjige je, dakle, neosporan.²⁹

Promatrano s gledišta povijesne znanosti, sada se ponajprije postavlja pitanje: jesu li istraživanja N. Stančića o političkoj ideologiji M. Pavlinovića (osobito o njegovoj teoriji naroda, narodne zajednice, društva, »javne zadruge«, nacije itd.) dovoljno pouzdana i je li on razumio teoriju o narodu toga dalmatinskog političara? Naša su istraživanja tih problema u hrvatskoj povijesti, kojima smo posvetili veliku pozornost, ma koliko god to bilo osjetljivo, pokazala da rezultati njegova istraživanja o kojima je riječ nisu posve pouzdani i da su mu zaključci, zbog nespretnih formulacija, nesigurni i često netočni. Sve ćemo to pokazati u daljnjoj raspravi.

²⁷ Usp. N. Stančić, *Hrvatska nacionalna ideologija preporodnog pokreta u Dalmaciji*, n. dj.; R. Petrović, *Nacionalno pitanje u Dalmaciji u XIX. stoljeću*, n. dj.; Zbornik: *Mihovil Pavlinović u politici i književnosti*, Zagreb, 1990.; u tim knjigama navedena je opsežna literatura o M. Pavlinoviću i vremenu u kojem je djelovao.

²⁸ Usp. N. Stančić, *Hrvatska nacionalna ideologija preporodnog pokreta u Dalmaciji*, n. dj.; Isti, M. Pavlinović u narodnom preporodu u Dalmaciji i u hrvatskoj politici 19. stoljeća, u Zborniku: *M. Pavlinović u politici i književnosti*, n. dj.; i tamo navedena literatura.

²⁹ Usp. *M. Pavlinović u politici i književnosti*, n. dj.

II. HISTORIJSKA METODA I PROBLEM DRUŠTVENE PROMJENE: PROBLEM ISTRAŽIVANJA STRUKTURA IDEOLOGIJA I SUSTAVA NACIONALNIH VRIJEDNOSTI

1. Kada se historičar osjeća ponukanim da metode njegova istraživanja, još uvijek u okviru »povijesne« discipline, ne budu isključivo deskriptivne, i poradi na tome da svoje interese i ciljeve usmjeri na proučavanje složenih povijesnih procesa, taj je pokušaj vrijedan pažnje. Ali tada, s gledišta spoznajnoteorijskih razmatranja, i zbog potrebe revizije raznih »teorija«, moramo kritički ispitati njegov metodički pristup, te ocijeniti doseg njegovih istraživanja i pouzdanost njegovih zaključaka. Jer, bez kritike i objektivnog rasuđivanja postignutoga, u znanosti nema napretka. Zbog toga u našoj kritici nije riječ o kritici ličnosti, već o razvoju povijesne znanosti. Ako smo i mi pogriješili, ili smo bili prestrogi, to je zato što je ovdje riječ samo o pokušaju boljeg tumačenja povijesnih procesa; drugi će to, nadamo se, učiniti bolje.

Upoznajmo ukratko taj spoznajnoteorijski problem. Kada historičar proučava ne samo »čiste« povijesne probleme — ne samo pojedinačne događaje, kronološka zbivanja, politički razvoj, pojedinačne ekonomske podatke, demografiju i slično — već uz to istražuje i složene povijesne i socijalne procese dugoga trajanja (istraživanje struktura ideologija, političkih misli, sustava nacionalnih vrijednosti, sustava prava i politike, kultura i civilizacija, zajednice, društva, države i međusobnih komunikacija svih tih vrijednosti), onda on, kao obrazovan znanstvenik, mora biti svjestan činjenice da se upušta u znanstvena istraživanja koja nužno pretpostavljaju pristup sa širega gledišta društvenih znanosti. On mora, dakle, biti svjestan da je pri takvom istraživanju tradicionalna »čista« povijesna znanost, njezina metodologija i »teorija«, nedostatna. Zašto? Odgovor je u znanosti već davno poznat. Upoznajmo jedan aspekt tog problema.

Među društvenim znanostima, već više od jednog stoljeća, ustaljeno je mišljenje da je »čista« povijest ona disciplina (1) koja se uglavnom bavi samo »prikupljanjem materijala«; (2) da je isključivo »deskriptivna disciplina« i (3) da, stoga, zapravo samo skuplja povijesne »činjenice«, koje drugim društvenim znanostima služe za »istinski« znanstveni rad i »istinsko« istraživanje.

To se gledište, među društvenim znanostima, nije ni do danas promijenilo. Na žalost, toga moramo biti svjesni, »profesionalni« su historičari svojim radom sami pridonijeli tom uvjerenju. U svakom slučaju, nepovjerenje prema rezultatima istraživanja »čiste« povijesne discipline još nije uklonjeno.

Štoviše, promatramo li s gledišta spoznajnoteorijskog i metodičkog razmatranja, taj je problem danas još složeniji i posve prisutan, bez obzira na to jesmo li toga svjesni ili nismo. Drugim riječima, i po svemu sudeći, čini se da je danas jaz između povijesne discipline i drugih društvenih znanosti još veći.

Uvjereni smo da se to donekle može ublažiti na sljedeći način. Naime, ako historičar, u svojoj znanstvenoj praksi, istražuje složene povijesne procese

dugoga trajanja (osobito porijeklo i razvoj naroda i nacije, te strukture ideologija i sustava nacionalnih vrijednosti), nužno je ovo:

Prvo, da razvije sustav *jasnih pojmova* i to, prije svega, kao sredstvo spoznaje složenih povijesnih i socijalnih procesa. Ali da iza tih jasnih pojmova, razumije se, stoji znanje o tim složenim društvenim procesima, i to sa širega gledišta društvenih znanosti.

Drugo, da u svom znanstvenom i spoznajnoteorijskom radu iskaže interdisciplinarni pristup, jer je sada riječ o istraživanju fenomena kulture, društva, sustava prava i politike, struktura ideologija, razvoja političkih misli, porijekla naroda i formiranja nacije itd.; a to više nije područje »čiste« deskriptivne povijesti, jer su to ujedno područja i drugih društvenih znanosti, koja su postigla veću teorijsku razinu bez kojih povijesna znanost ne može unaprijediti svoj rad.

Treće, da, zbog toga, u svom istraživanju iskaže dobro poznavanje rezultata srodnih povijesnih znanosti, koje su u svojoj teorijskoj analizi spomenutih složenih povijesnih procesa — osobito u istraživanju društva, zajednice, naroda, nacije, političkog sustava, demokracije, parlamentarizma itd. — postigle onu razinu koju historičar mora znati ako u svom znanstvenom radu o tome raspravlja.

Prema tome, ako historičar ne posjeduje to znanje i širinu, on zapravo i dalje ostaje na području deskriptivne političke povijesti. U tom slučaju njegovi su »izleti« u proučavanju složenih povijesnih/društvenih procesa nesigurni, a zaključci nepouzdan. I to zato što se služi nejasnim pojmovima, ne pozna teoriju i sustav vrijednosti o čemu raspravlja, što je često slučaj kada raspravlja o narodu, naciji, društvu, zajednici, sustavu politike i prava itd. Pri tome se zadovoljava »ukrašavanjem« svoga rada »sociološkim« i »filozofskim« pojmovima, što je izraz diletantizma, a ne istinskog znanja, pa njegov rad time postaje nekoristan. Uz to, i baš zbog toga, često možemo sresti slučaj da je političar/ideolog, čiji sustav vrijednosti proučavamo, bio na većoj teorijskoj razini od historičara koji istražuje njegovo djelo. Upravo je to slučaj s ocjenom političke ideologije M. Pavlinovića.

2. Kako je već rečeno, M. Pavlinović je bio jedan od najznačajnijih hrvatskih djelatnih političara nacionalista XIX. stoljeća. U svojoj je političkoj ideologiji iskazao ove teorijske sustave: o narodu i »narodnoj zajednici« (naciji); o nacionalno-političkoj zajednici (ujedinjenoj trojednoj Kraljevini Hrvatskoj); o političkom sustavu; o zajednici i društvu; o »javnoj zadrugi«; o vjerskoj zajednici, a posebno o odnosu vjere i politike, vjere i narodnosti, te vjere i morala; o pravu i državi.

U svojoj je teoriji o »javnoj zadrugi« analizirao sve one vrijednosti, u njihovoj međusobnoj interakciji, koje utječu na »razvijanje i usavršavanje« (na formiranje i modernizaciju) »narodne zajednice«, to jest naroda i nacije, i to:

(a) *zajednicu*: jezičnu, kulturnu, vjersku, narodnu, nacionalnu, etničku, »teritorijalnu«, moralnu, političku, ekonomsku;

(b) *društvo* i društvene odnose i strukture unutar modernoga građanskog društva;

(c) *politički i državni sustav*, i to na razini individualne/posebne »narodne države« i unutar višenacionalne države;

(d) *sustav uprave*, »načine javnoga postojanja«, sustav vlasti, vladanja, organizacije političkih i državnih institucija;

(e) *porijeklo i razvoj naroda* i »narodne zajednice« u povijesti;

(f) *kulturnu, političku i državnu tradiciju* jednog naroda.

Na taj način, proučavajući porijeklo naroda, Pavlinović je nastojao povezati u njihovoj međusobnoj interakciji *zajednicu, društvo, političko tijelo* (»političko biće«) i *tradiciju* jednog naroda u njegovoj povijesti, te riješiti problem formiranja moderne »narodne zajednice« (nacije) i postizanja jednakosti i slobode za sve narode i pojedince/ljude unutar građanskog društva.

Ipak je najviše pridonio na području teorijskog određenja porijekla i razvoja naroda i nacije, a posebno u proučavanju individualnosti (»zasebnosti«) hrvatskog naroda i njegova odnosa spram drugih naroda i zajednica na prostoru srednje i jugoistočne Europe. Najviše je proučavao međusobne odnose hrvatskog i srpskog naroda. U svojim je spisima i knjigama, gotovo čitavo razdoblje svoje djelatnosti, razvijao teoriju o porijeklu i formiranju naroda (i »narodne zajednice«). Ali je već u početku svoje pisane riječi o tome dao osnovne temelje. Učinio je to u opširnoj raspravi pod naslovom: »O Narodnosti obzirom na Jugo-Slovenstvo«, koju je objavio u *Narodnom listu* 1862. godine u 17 nastavaka.³⁰

Ta teorijska rasprava, čije je osnove napisao već potkraj 1860. godine,³¹ najvažnija je za razumijevanje teorije o porijeklu i razvoju naroda. A toj je raspravi najviše pozornosti obratio N. Stančić u spomenutoj knjizi o M. Pavlinoviću.³² Međutim, njegova analiza Pavlinovićeve teorije o narodu i »narodnoj zajednici« ima mnogo nedostataka. S tim u vezi, problem je još složeniji. Jer je u tom slučaju, da ispravno shvati određenu političku ideologiju, posve jasno iskazala nemoć i »starija« i »novija« historiografija.³³

³⁰ *Il Nazionale/Narodni list* 1862., br. 47—59, 9. VIII.—20. IX.; zatim je taj spis, uza znatne izmjene teksta, ponovo objavio pod naslovom »Slovinski navrtci« u svojoj knjizi *Različiti spisi*, Zadar, 1875., 157—188.

³¹ Usp. N. Stančić, *Hrvatska nacionalna ideologija preporodnog pokreta u Dalmaciji*, n. dj., 184.

³² Navedeno djelo, 184—272.

³³ Kao u svim našim kritičkim osvrtima, tako i ovdje govorimo samo o problemima povijesne znanosti, koje moramo uočiti i pokušati ići dalje. Naime, tu su disertaciju i potom istu knjigu (prilikom njezina objavljivanja) visoko ocijenili J. Šidak i M. Gross; dakle, najistaknutiji predstavnici »starije« i »novije« historiografije. Oni su, o tome nema spora, poznavali objavljene radove M. Pavlinovića, jer su radili na njima. Upravo zato iznenađuje da su u toj knjizi najviše cijenili analizu Pavlinovićeve ideologije. A zapravo je to najslabija strana knjige, koja ne može izdržati ozbiljni sud kritike. Ta je analiza neupotrebljiva kako za širu javnost tako i za znanstvenike. Neosporno je, historičar (ako želi proučavati područje političke ideologije, društva, kulture, zajednice, sustav politike, porijeklo i razvoj naroda i nacije itd.) mora poznavati teorijski doseg o onome o čemu raspravlja. Problem je u tome što još nismo ostvarili interdisciplinarni pristup ni na razini pedagoškoj (formiranja studija povijesti) ni na razini spoznajnoteorijskoj i metodološkoj (u okviru povijesne znanosti). No, istini za volju, to nije samo naša slabost.

Nadalje, Pavlinović je tu teorijsku raspravu, jednu od najvažnijih u hrvatskoj političkoj misli u XIX. stoljeću, o porijeklu naroda podijelio u pet dijelova. Prva tri dijela najvažnija su za razumijevanje njegove teorije o narodu i »narodnoj zajednici« (naciji). Tek u petom dijelu on raspravlja o »Slovjencima na jugu«. Ako analiziramo prve dijelove teksta, u kojima raspravlja o porijeklu naroda, vidjet ćemo da Pavlinović nika-ko ne zastupa »južnoslavensku nacionalnu ideju«, kako je to ocijenio N. Stančić, koji je u svojoj knjizi, da bi to dokazao, objavio samo peti dio tog teksta.³⁴ Na taj način nastojao je potkrijepiti svoju teoriju da je M. Pavlinović 1862. »napustio« hrvatsku i prihvatio »južnoslavensku nacionalnu ideju« i da »tada sve južne Slavene kao cjelinu smatra jednom nacijom«.

Čini se, po svemu sudeći, da naši historičari, koji su slijedili tu »teoriju« nisu bili svjesni dalekosežnosti takvih zaključaka. Jer je primjena takvih »teorija« nužno upućivala na ove »logične« zaključke, koje nalazimo u našoj historiografiji:

(a) ako cjelokupna hrvatska politika, i u banskoj Hrvatskoj i u Dalmaciji, zastupa ideju o »južnoslavenskoj naciji«, ako, dakle, svjesno polazi od ideje nacije i nacionalnog načela koje nalazi u »južnoslavenstvu«, i ako time posve jasno iskazuje »južnoslavensku nacionalnu svijest« i, napokon, ako hrvatski političari tada »teže stvaranju južnoslavenske nacije«,

(b) onda nužno postoji »program«, koji kao krajnji cilj takve politike (»jugoslavenske ideologije«) »predviđa« stvaranje »južnoslavenske nacionalne države« i »južnoslavenske nacije«;

(c) a to znači, slijedeći tu »logiku«, koja je iskazana u našoj historiografiji, da su hrvatski političari tada zastupali takav »južnoslavenski program«, koji je pretpostavljao »utapanje« hrvatske nacionalne posebnosti, to jest hrvatske nacije, unutar unitarističke »južnoslavenske nacije« i »južnoslavenske nacionalne države«.³⁵

Slijedimo li takve »logičke zaključke«, to znači, u najmanju ruku, da hrvatski političari nacionalisti, u iskazivanju svoga nacionalno-političkog programa i početne mobilizacije za formiranje hrvatske nacije, nisu bili sigurni u određenju ni nacionalne posebnosti hrvatskog naroda niti identiteta cjelokupnog sustava njegovih nacionalnih vrijednosti. I tako dalje. A sve je to daleko od povijesne istine. No, na drugome mjestu, u opsežnoj raspravi, pokušat ćemo dati drugačiju analizu cjelokupne političke ideologije M. Pavlinovića, gdje ujedno upozoravamo na pogrešno tumačenje njegova sustava. Za sada, vraćajući se predmetu našeg istraživanja, ana-

³⁴ Usp. N. Stančić, *Hrvatska nacionalna ideologija preporodnog pokreta u Dalmaciji*, n. dj., 268—272.

³⁵ Ovo nije samo naša »konstrukcija« mogućega logičnog zaključka. Ta je »konstrukcija«, na žalost, veoma prisutna u našoj historiografiji. No, problem nije tako jednostavan. Jer, od revolucionarnih previranja 1848., a osobito od 1860. nadalje, u hrvatskoj političkoj misli pojavljuje se pojam »Jugoslavija«. Kako objasniti taj pojam? Što su suvremenici pod njim mislili: jesu li ga uzimali kao politički termin, kao izraz ideje o političkoj zajednici, ili kao etničku oznaku (kao izraz etničke zajednice) ili kao kulturnu zajednicu? Na ta i brojna druga istraživačka pitanja još nismo dali zadovoljavajuće odgovore. Usp. o tome naše navedene radove.

lizirat ćemo njegovu teoriju o porijeklu naroda i »narodne zajednice« (nacije) iz razdoblja 1860.—62. godine.

Međutim, da bismo još više istaknuli problem o kojem raspravljamo, upoznajmo u sažetom obliku osnovne teze i »teorije« koje je N. Stančić »naslijedio« i od »starije« i od »novije« historiografije i dalje ih razvio u svom radu o M. Pavlinoviću.

Teorija A:

U hrvatskoj politici, od ilirskog pokreta nadalje, postoje dvije međusobno povezane »nacionalne ideje«: hrvatska i južnoslavenska.

Napomena:

(a) Tu je »teoriju«, dosljednu u svojim nesavršenim formulacijama i nikada dokazanu, preuzeo od J. Šidaka.³⁶

(b) Ta »teorija« povezuje i uvjetuje razvoj hrvatskog naroda s pojavom i sudbinom »ilirstva« i »jugoslavinstva«, koje, s gledišta pojave »nacionalne svijesti«, tobože prethodi hrvatstvu.

(c) Nadalje, prema toj »teoriji«, koju su u raznim varijantama mnogi nekritički prihvatili, u hrvatskoj politici i u javnom životu iskazuju se ovi »mogući« procesi: (1) nacija se iskazuje u naciji; i/ili (2) unutar istog sustava nacionalnih vrijednosti pojavljuju se dvije ideje nacije i dva »nacionalno-integracijska procesa«; i/ili (3) unutar istog ideološkog sustava ravnopravno jedna pored druge »egzistiraju« dvije »nacionalne ideje«; i/ili (4) jedna »nacionalna ideja« ugrožava drugu; i sve to na razini pojave i razvoja: ideje nacije, nacionalnog načela, nacionalizma, »nacionalne svijesti«, nacionalno-integracijskih procesa i sustava nacionalnih vrijednosti.

(d) Ta je »teorija« iskazala veliko nepoznavanje teorije o narodu, naciji, društvu, zajednici, sustavu politike itd. Historičari, koji slijede tu »teoriju« nisu riješili taj spoznajno-teorijski problem. Jer neosporno je nešto sasvim drugo: *hrvatstvo* (kao etnička zajednica, nacionalno načelo i sustav nacionalnih vrijednosti, kao narod i nacija) i »južnoslavinstvo« (iskazano samo kao ideja o još nepostojećoj zajednici, koje ne posjeduje ni pravni ni politički ni društveni sustav vrijednosti) temeljili su se na posve različitim vrijednostima, koje nemaju mnogo zajedničkoga.³⁷

Teorija B:

U najužoj vezi s »teorijom« A, uporno se tvrdi da su ne samo hrvatski »ilirci« nego i hrvatski »narodnjaci« (pristaše hrvatske *Narodne stranke*) od 1860. nadalje zastupali »južnoslavensku nacionalnu ideju«, pri čemu su izražavali »južnoslavensku nacionalnu svijest« i uvjerenje na su svi južni Slaveni »jedna nacija« i da su, štoviše, težili »stvaranju jedne jedinstvene južnoslavenske nacije«.³⁸

³⁶ Usp. o tome P. Korunić, *Hrvatski nacionalni i politički program 1848/49. godine*, n. dj.

³⁷ Usp. o tome P. Korunić, *Jugoslavizam i federalizam*, n. dj., Isti, *Hrvatski nacionalni i politički program 1848/49.*, n. dj.

³⁸ Usp. o tome: J. Šidak, *Studije iz hrvatske povijesti XIX. stoljeća*, n. dj., *rasprave o jugoslavenskoj ideji*; N. Stančić, *Hrvatska nacionalna ideologija preporodnog pokreta u Dalmaciji*, n. dj., 189—267; Isti, M. Pavlinović u narodnom preporodu u Dalmaciji i u hrvatskoj politici 19. stoljeća, n. dj.

Napomena:

(a) Tu je »teoriju« N. Stančić također preuzeo od J. Šidaka i dosljedno je slijedio.

(b) I u tom slučaju, kao i u »teoriji« A, historičari nisu objasnili kako može postojati nacija u naciji, čak i na razini »ideje nacije«.

(c) No, problem je još složeniji. Jer ta »teorija« u sebi sadrži drugu »teoriju«, a očituje se u ovome: ako su hrvatski političari težili stvaranju »jedinственe južnoslavenske nacije«, to znači da su kao krajnji cilj svih svojih nastojanja vidjeli u stvaranju (1) južnoslavenske unitarističke nacije, (2), to jest, južnoslavenske nacionalne države i (3) time »Jugoslavije« kao samostalne nacionalne države svih južnih Slavena, koji treba da se »upote« u »jednu naciju«. A sve je to daleko od povijesne istine.

Teorija C:

Pod utjecajem tih dviju »teorija«, a u težnji da se u hrvatskoj politici prouči sustav ideologija, nastala je nova »teorija«, u kojoj se tvrdi da je »jugoslavenska ideologija«, koju su zastupali hrvatski političari u XIX. stoljeću, zapravo »bila hrvatska nacionalno-integracijska ideologija«.

Napomena:

(a) Tu »teoriju«, koju je N. Stančić dosljedno zastupao, preuzeo je od M. Gross.³⁹ Kao prethodne dvije, i ta »teorija« vidi naciju u naciji, ne pitajući se je li to uopće teorijski moguće.

(b) Pri tome je sadržajno nejasna i neodređena »jugoslavenska ideja«, potezom pera, izdignuta na razinu sustava »jugoslavenske ideologije«, koja ujedno postaje i hrvatska »nacionalno-integracijska ideologija«.

(c) Zbog svega toga, ni ta »teorija« ne uočava da je riječ o dva međusobno odvojena sustava vrijednosti. Uz to, ta je »teorija« još više zamrsila problem istraživanja individualnih aspekata hrvatske nacije u njezinim početnim i najosjetljivijim trenucima, tj. na području određenja ideje nacije, nacionalnog načela, nacionalizma, nacionalno-političke zajednice i sustava nacionalnih vrijednosti.

Teorija D:

Polazeći od spomenutih »teorija«, i time od mnogih nedokazanih pretpostavki, N. Stančić je dokazivao da je i M. Pavlinović, pod utjecajem »jugoslavenske ideologije« i politike iz banske Hrvatske, od 1862. do 1865. godine također zastupao »južnoslavensku nacionalnu ideju«, to jest »konceptiju o južnoslavenskom nacionalnom jedinstvu«; dokazivao je da »Pavlinovićevo jugoslavenstvo ima značajke nacije«, te da je »želio« da cjelokupni rad svih »bude usmjeren prema stvaranju južnoslavenske nacije«.⁴⁰

Napomena:

(a) To je modificirana koncepcija svih spomenutih »teorija«, a sadrži sve nedostatke koje smo naveli.

³⁹ Usp. M. Gross, O integraciji hrvatske nacije, u: *Društveni razvoj u Hrvatskoj od 16. do početka 20 stoljeća*, Zagreb, 1981.; Ista, »Ideja jugoslovenstva« F. Račkoga u razdoblju njezine formulacije (1860—62), *Historijski zbornik* 1976.—77.

⁴⁰ N. Stančić, *Hrvatska nacionalna ideologija preporodnog pokreta u Dalmaciji*, n. dj., 189—267; Isti, M. Pavlinović u narodnom preporodu u Dalmaciji, n. dj.

(b) Međutim, sâm je Pavlinović, raspravljajući o hrvatskoj politici, jasno pokazao da *Narodna stranka* u banskoj Hrvatskoj teži »jugoslavinskom duševnomu ujedinjenju«; a svi njegovi tekstovi tada dokazuju da nije riječ o »južnoslavenskoj nacionalnoj ideji«.

(c) Prihvaćajući tu koncepciju, Stančić je u objašnjenju Pavlinovićeve ideologije morao uvesti još tri »teorije«.

Teorija E:

Prema ovoj »teoriji«, Pavlinović je 1860./61. godine najprije polazio od hrvatske nacionalne ideje, a zatim je u razdoblju 1862.—1865. »nastao pomak u kategorijama njegove nacionalne ideologije«, te je »sada južnim Slavenima kao cjelini pridavao obilježje nacije«; prema tome, »u razdoblju 1862—65. Pavlinovićevo jugoslovenstvo ima značajke nacije«, a »okvir unutar kojeg se ima razvijati proces nacionalnog konstituiranja južnih Slavena za Pavlinovića je čitavo južnoslavensko područje«. ⁴¹

Napomena:

(a) Ta je »teorija« nastala kao plod svih prijašnjih nedokazanih teza, u kojima se ogleda nemoć analize sustava ideologije i političke misli i ujedno nepoznavanje teorije o narodu, naciji, zajednici, društvu i ideologiji uopće. (b) Pri tome nije objašnjeno kako je moguće unutar istog sustava nacionalnih vrijednosti prihvatiti jednu (hrvatsku) nacionalnu ideju, a zatim tobože promjenom »predznaka« prihvatiti sasvim drugu: »južnoslavensku nacionalnu ideju«.

Teorija F:

Ta je teza u bliskoj vezi s »teorijom« prema kojoj je Pavlinović »naciju temeljio, kao i građansko društvo« u prvom redu na kulturi (jeziku) i »na kršćanskom načelu ljubavi prema bližnjemu«. ⁴²

Napomena:

(a) Iz toga stava slijedila je »teorija«, koju je Stančić u više radova dosljedno zastupao, da su hrvatski političari u XIX. stoljeću uzimali srednjoeuropski »kulturni model nacije«; da su, dakle, »jezik i kulturu« smatrali »glavnim obilježjima nacije«.

(b) Dalekosežnost takve »teorije«, prisutne u našoj historiografiji, ogleda se u ovom »logičkom zaključku«:

premissa maior: nacija je prije svega određena sustavom kulturnih vrijednosti (jezikom, književnošću, znanošću itd.);

premissa minor: hrvatski su političari zagovarali »kulturno okupljanje južnih Slavena«, to jest težili su stvaranju »južnoslavenskog kulturnog jedinstva« (jezičnog, književnog, znanstvenog i etničkog »jedinstva«);

conclusio: dakle, hrvatski su političari težili stvaranju (1) »jedinstvene južnoslavenske nacionalne kulture«, te (2) južnoslavenske nacije i (3) južnoslavenske nacionalne države.

⁴¹ N. Stančić, *Hrvatska nacionalna ideologija preporodnog pokreta u Dalmaciji*, n. nj., 216; Isti, M. Pavlinović u narodnom preporodu u Dalmaciji, n. dj., 19—20.

⁴² N. Stančić, *Hrvatska nacionalna ideologija preporodnog pokreta u Dalmaciji*, n. dj., 211.

(c) Takav »logički zaključak«, koji nije nikada dokazan, uvelike je prisutan u našoj historiografiji. Neutemeljenost te »teorije« očituje se u ovome, prvo, hrvatski su političari u svojoj ideologiji, i u određenju identiteta naroda/nacije, uzimali brojni sustav vrijednosti, a nikako samo ili prije svega kulturu; drugo, u znanosti je davno odbačena »teorija« da je kultura jedina (ili najvažnija) vrijednost u određenju nacije; treće, neosporno je da su hrvatski političari nacionalisti kao krajnji cilj cjelokupne svoje javne djelatnosti vidjeli u stvaranju hrvatske nacionalno-političke zajednice, ujedinjene i samostalne hrvatske države (trojedne Kraljevine Hrvatske), formiranju moderne hrvatske kulturne zajednice, a to znači formiranju moderne hrvatske nacije, a ne južnoslavenske.

Teorija G:

Napokon, polazeći od navedenih uvjerenja, a ona su plod više fantastike nego li znanosti, N. Stančić je zastupao »teoriju« da je Pavlinović u tom razdoblju (1) »iznio potpuno razrađenu teoriju nacije«, kojoj je mogao lako promijeniti »predznak« i prelaziti iz nacije u naciju, te (2) da je ujedno »izjednačavao građansko društvo i naciju«. ⁴³

Napomena:

(a) To je još jedna pogreška, uz mnoge druge, u interpretaciji političke ideologije i cjelokupnog sustava nacionalnih vrijednosti kod M. Pavlinovića, ali i u hrvatskoj politici uopće. Pri tome nije riječ samo o nepoznavanju teorije o naciji i društvu nego i o brojnim proturječnostima.

(b) Jer, a to je u znanosti davno rečeno, *nacija je zajednica a ne društvo*; drugim riječima, *društvo nije zajednica*. Prema tome, nacija se ne može izjednačavati s »građanskim društvom«. A što je najvažnije: Pavlinović nikako nije »izjednačavao« naciju i društvo! ⁴⁴

⁴³ Ta teza glasi: »Pavlinović je u ovom razdoblju iznio potpuno razrađenu teoriju nacije. Naciju je temeljio, kao i građansko društvo, na kršćanskom načelu ljubavi prema bližnjemu iz kojeg proizlazi načelo jednakosti ne samo pojedinaca već i svih zadruga' tj. organiziranih ljudskih skupina na svim razinama, od obitelji do nacije. (...) Pavlinović izjednačava građansko društvo i naciju. — Nacija je za nj u biti oblik preko kojeg se izražava i usavršava građansko društvo (...)« I dalje: »Pavlinović je i oblikovanje južnoslavenske nacije smatrao rezultatom interakcije građanstva i puka u građanskom društvu. (...) 'Pučanstvo' je kod Pavlinovića zapravo nacija koju on izjednačava s građanskim društvom.« N. Stančić, *Hrvatska nacionalna ideologija preporodnog pokreta u Dalmaciji*, n. dj., 211, 225 i 227.

⁴⁴ Istini za volju, kasnije je N. Stančić promijenio svoje gledište, pa je naveo da ipak »nacija nije identična s građanskim društvom utemeljenim u odnosu u proizvodnji«. Zatim je zaključio ovo: »Ona (nacija) je zajednica strukturirana na način koji je u vrijeme njena nastanka u Evropi bio usklađen s odnosima u proizvodnji na kojima je nastalo građansko društvo. (...) nacija je vid ljudske zajednice komplementaran s odnosima u proizvodnji koji s obzirom na razvijenost proizvodnih snaga pretpostavljaju nevezanost proizvođača uz sredstva za proizvodnju i omogućavaju socijalnu pokretljivost odnosno kretanje članova po socijalnoj ljestvici.« U tom slučaju došlo je do »pomaka« u njegovu shvaćanju nacije i društva; ali je njegovo objašnjenje za znanost još neprihvatljivije. Zašto? To je gledište prihvatio pod utjecajem E. Kardelja. A to je »materijalističko shvaćanje povijesti«, i to u primitivnom smislu. Tu je (začudo i danas) još izražena potreba da je za uzročno objašnjenje neke povijesne pojave, ovdje pojave i razvoja nacije, nužno »dokazati« da prije svega »ekonomski uzroci« sudjeluju u tim »zbivanjima«. To je ona otrcana i odbačena hipoteza prema kojoj su jedino »ekonomske pokretačke snage« odlučne u razvoju povijesnih procesa. Usp. N. Stančić, *Pobjeda Narodne stranke na općinskim izborima u Splitu 1882. god. i problem periodizacije narodnog preporoda u Dalmaciji*, u knjizi: *Hrvatski narodni preporod u Splitu*, Split, 1984., 23.

ZAKLJUČAK

1. U svim navedenim osnovnim hipotezama, i svim njihovim varijantama, koje se u većini slučajeva zadovoljavaju najopćenitijim frazama, iskazano je mnogo nekritičnosti. Ni jedna ta »teorija« nije nikada dokazana. Jednom stvorene, one su funkcionirale kao »dokaz« i polazne premise u stvaranju novih nedokazanih zaključaka. Takav je pristup, razumije se, uvelike ometao jasniju spoznaju pojave, sadržaja i razvoja političke misli i ideologije u Hrvata. Ta pojava nije jedina i osamljena. Takve su se nedokazane hipoteze, i kod »starije« i kod »novije« historiografije, prenosile od historičara do historičara. Pri tome su pojedinci, kako smo se mogli uvjeriti, dodavali nov sadržaj, koji je postao još nerazumljiviji. Nadalje, neka su »rješenja« od povijesne znanosti preuzeli znanstvenici iz drugih područja društvenih znanosti. Bez pretjerivanja i generalizacije, čega se moramo čuvati, ali danas postoji opasnost da u nekim slučajevima ne razumijemo povijest političke misli u Hrvata.

2. U čemu se sastoji taj spoznajnoteorijski i metodički problem? Upoznajmo to u najsžetijem obliku.

Prvo, kada je riječ o »povijesnim činjenicama« (o tzv. događajnici) relativno je lako ustanoviti povijesnu »istinu«. Na toj se razini povijesna znanost bavi »prikupljanjem materijala« i ona je uglavnom »deskriptivna disciplina«; ali je ta metoda u »čistoj« povijesnoj znanosti nužna i uvijek potrebna.

Drugo, međutim, kada historičar, što je također nužno, uz to istražuje i »povijest ideja« (strukture i sadržaje političkih ideologija, razvoj političke misli, sustav nacionalnih vrijednosti, sustav politike i društva itd.), onda je sigurno i to da na tom području nije lako ustanoviti povijesnu istinu. Drugim riječima, sada je potrebno veće znanje i primjena drugačijih spoznajnoteorijskih i metodičkih postupaka. U svakom slučaju, promatrajući samo na osnovi naših odabranih primjera, jasno je da se naša povijesna znanost na tom drugom području, na području istraživanja povijesti ideja i ideologija, osjeća nesigurnom. Ako te činjenice nismo svjesni, naša povijesna znanost ne može napredovati.

Treće, zbog toga, pristupajući proučavanju »povijesti ideja« najprije moramo istražiti što su suvremenici mislili pod određenim pojmovima i kakav je njihov sadržaj. A tada je riječ o brojnim terminima, na primjer: narodnost, narod, nacija, nacionalizam, kultura, zajednica, društvo, državnost, država, domovina, otadžbina, uprava, vlast, moć, vlada, suverenitet itd. Iza precizne analize i precizne tvorbe pojmova, kao sredstva za postizanje cilja spoznaje (»povijesti ideja«), mora stajati šire interdisciplinarno znanje. Jer, zanemarivanje točne analize termina i precizne tvorbe pojmova, što je u velikoj mjeri iskazano u našoj historiografiji, postalo je krajnje opasno u raspravama o političkoj misli i ideologiji u Hrvata. U navedenim se slučajevima nalaze školski primjeri koji nas dovode u opasnost da ne razumijemo vlastitu prošlost. Da zaključimo, tek kada istražimo i točno utvrdimo temeljne pojmove, i doznamo što su suvremenici u prošlim vremenima o tome mislili, to jest tek kada se uvjerimo da smo ispravno shva-

tili njihov način mišljenja, možemo primijeniti objektivne metode i proučiti »povijest ideja«. A to je još uvijek naš zadatak.

Četvrto, taj zadatak nije ni malo lak. Međutim, taj *semantički problem* tek je dio početnih teškoća. Naime, u našoj je historiografiji, što nije bilo teško dokazati, prisutan drugi spoznajnoteorijski problem. Jer ne samo da je iskazano pogrešno tumačenje i razumijevanje »povijesti ideja« (točnije: političke misli i ideologija u Hrvata u XIX. stoljeću), već su u našoj javnosti (u raspravama, knjigama, udžbenicima, novinama itd.) prisutne političke »ideje« koje oni nisu izrazili. A sve je to, u pokušajima proučavanja porijekla i razvoja hrvatskog naroda i njegove preobrazbe u modernu hrvatsku naciju, unijelo mnogo nesporazuma.

III. TEORIJA M. PAVLINOVIĆA O »NARODU« I »NARODNOJ ZAJEDNICI« (NACIJI)

Kako smo upoznali, osnovno mišljenje N. Stančića, koje je iznio u svom proučavanju teorije o narodu (naciji) u djelu M. Pavlinovića, jest: da je taj hrvatski političar 1862. godine »iznio potpunu teoriju nacije«; da je nacija zapravo »zbroj određenih osobina«; da, stoga, za Pavlinovića »zbir tih osobina« tvori pojam »narodnosti« i nacije; da je, nadalje, »glavnim osobinama« nacije smatrao »zajednicu porijekla i jezika« (jezik, književnost, znanost i kulturu uopće); zato da »javnu zadrugu« nije »smatrao jezgrom nacije«; napokon, da je »promjenom predznaka« mijenjao »značajke nacije«, tako da je 1860./61. godine zastupao hrvatsku »nacionalnu svijest«, a zatim (»promjenom predznaka« u svojoj teoriji o porijeklu naroda i nacije) u razdoblju 1862.—65. kod njega »jugoslavenstvo ima značajke nacije«.

Mi smo, međutim, u našim istraživanjima Pavlinovićeve političke ideologije došli do drugačijih rezultata. Pri tome smo uvjereni da je to samo jedan pokušaj istraživanja političke misli. Ako smo u nečemu i pogriješili, to samo znači da je tom problemu potrebno pristupiti još studioznije i s više znanja.

Upoznajmo najprije osnovne pojmove na kojima je M. Pavlinović temeljio svoju teoriju o porijeklu *naroda* i *narodne zajednice* (nacije).

1. Temeljni sustav vrijednosti (»sastojina«) naroda i narodne zajednice

(a) Temeljne »sastojine« narodnosti i naroda:

1. Porijeklo,
2. Jezik i »zajednica jezika«,
3. »Čud (genius)« i »osobitost čudi (genie) i sposobnosti«,
4. »Javna zadruga« (zajednica, društvo i država),
5. »Zemljište prirodom ograđeno« (etnički i politički teritorij jednog naroda).

(b) »Zadružne sastojine« narodne zajednice (naroda i nacije):

I. Primarne »zadružne sastojine«:

1. »Narodna zajednica« (narod i nacija),
2. »Jedinstvo« narodne zajednice (integracija naroda i nacije),
3. »Čut i pomisao narodnosti« i »pojam narodnosti«,
4. Nezavisnost i samostalnost narodne zajednice (naroda i nacije),
5. Narodni suverenitet,
6. Ideja prava (prirodno, narodno, državno, povijesno i međunarodno pravo i međunarodna pravda i pravednost),
7. Politički program (iskazao je samo hrvatski nacionalno-politički program),
8. Politička i državna zajednica,
9. »Državna samouprava« (u okviru višenacionalne zajednice),
10. Međunarodni odnosi i međunarodni pravni poredak (međunarodna »pravda« i »pravednost«).

II. Sekundarne »zadružne sastojine«:

1. »Moćna i uzvišena narodna samosviest«,
2. Jedinstveno tržište,
3. Cjelokupni sustav gospodarstva i ekonomije,
4. Djelatnost, poduzetništvo, rad (»radišnost«),
5. Građansko društvo (građanske slobode, pravna jednakost, demokracija i parlamentarni sustav),
6. Ideja pravde i pravednosti (ideja i sustav prava),
7. Kršćansko učenje: »bogoštovje«, Crkva i crkvene institucije i vjera,
8. Narodni običaji (»ćudi«),
9. Ideja napretka: »razvijanje i usavršavanje« narodne zajednice,
10. Ideja evolucije (društveni i povijesni procesi),
11. Tradicija i »duh predaje«: »obnavljanje života naših praotaca«,
12. Povijesne i društvene vrijednosti,
13. »Čudorednost«: »jednoća (unitas moralis)«, moralna zajednica jednog naroda,
14. »Uljudnost«,
15. Načelo slobode i ravnopravnosti,
16. Ideja bratstva, jednakosti i slobode,
17. »Zadružna pravednost«,
18. Zajednica, društvo, država,
19. Ideja »uma i prosvjete« (racionalizam i prosvjetiteljstvo),
20. Ideja liberalizma (svjetovne i katoličke liberalne ideje),
21. Načelo »osobnosti« (individualizma),
22. »Naravski nagon«: prirodni poredak u društvenim odnosima,
23. Ideja o »pobratimstvu svih naroda«,

24. Ideja o »bratskom savezu svih naroda«,
25. Ideja o »međunarodnoj pravednosti« (svjetski poredak temeljen na pravdi i pravednosti),
26. Ideja o sjedinjenju i jedinstvu »ljudskog roda«,
27. Federativno načelo (savez, federacija),
28. »Otačbina« i »domovina«,
29. Javnost: izgradnja javnog i demokratskog političkog i društvenog sustava,
30. »Sklad i duševno ujedinjenje« (kao zalog svake civilizacije i budućnosti).

Sve su to one vrijednosti na kojima je Pavlinović, promatrajući ih u njihovoj međusobnoj interakciji, osnivao svoju teoriju o porijeklu *naroda* i *narodne zajednice* (nacije). Da bismo mogli istražiti njegovu inače vrlo složenu političku ideologiju, moramo najprije upoznati sve navedene temeljne pojmove i vrijednosti. U ovom slučaju, određenje njihova sadržaja, nema sumnje, pridonijet će jasnoći prikazivanja njegova političkog sustava. Upustimo se u to istraživanje. Uz još jednu napomenu: ovdje ćemo iznijeti samo osnovne vrijednosti, bitne za razumijevanje njegove političke misli. A u radovima koji slijede donijet ćemo pojedine dijelove njegova sustava.

2. O porijeklu naroda

Ako želimo upoznati postanak *narodne zajednice* (narodnosti, naroda i nacije) u političkoj ideologiji M. Pavlinovića, potrebno je istražiti njegovo poimanje temeljnih vrijednosti, to jest »sastojina« pojma »narodnosti« i »naroda«, na kojima je osnivao *individualnost jednog naroda* i njegovu zbiljnost: njegovu *zajednicu* i *društvo*, koji su strukturirani u dugotrajnom povijesnom procesu.

Pavlinović u svom djelu stalno propituje *porijeklo* i vrijeme *nastajanja* naroda. Promatrajući s gledišta *nastanka* i *razvoja etnosa* uopće, on *narod* uzima kao *zajednicu*, koja je nastala ujedinjenjem segmenata tog naroda, a povezani su međusobno *zajedničkim porijeklom*. U svakom slučaju, kod njega je *porijeklo*, kojim objašnjava svoju teoriju o nastanku naroda, veoma značajna društvena vrijednost (»osobina«). Zato je pažljivo proučimo. U svojoj definiciji naroda (i etniciteta) Pavlinović piše »da je narod ljudski naraštaj osobite čudi i sposobnosti, izveden *istim porieklom*, sojuzen istim jezikom, u javnoj zadrugi, na zemljištu prirodom ograđenom«⁴⁵.

Motreći zatim »sastojine pojma narodnosti« da bi ih »ocijenio po redu svoje vrijednosti«, Pavlinović »nabraja *izvor—poriekelo*, čud (genium), jezik, javnu zadrugu i zemljište prirodom ograđeno«.⁴⁶ Pri tome je uvjeren da su *porijeklo* i *jezik* »jezgra« tog »pojam narodnosti«. Uvjeren je, dakle, da

⁴⁵ M. Pavlinović, »O narodnosti obzirom na Jugo-Slovenstvo«, *Il Nazionale/Narodni list* 49, 16. VIII. 1862.; Isti, *Različiti spisi*, n. dj., 159.

⁴⁶ *Il Nazionale/Narodni list* 49, 16. VIII. 1862.; *Različiti spisi*, 160.

su »jedinstvo« (zajednica) porijekla/krvi i jezika »glavne sastojine narodnosti«. Pa o tome piše ovo: »I zbilja, krv je jezgra, iz krvi (otca) obitelji, a od obitelji sama otačbina; niti se bez obitelji dà pomisliti na otačbinu, javnu zadrugu. — Što je bliže do jezgre to je prvo na redu; a što je bliže krvi do jezika? Jer krv sastavlja tjelesa, tako jezik spaja umove. Jedinstvo dakle krvi i jezika glavne su sastojine narodnosti.«⁴⁷

Medutim, Pavlinović je uvjeren u postojanje, kako iz svega slijedi, dviju vrsta porijekla:

- (a) porijekla koje veže stvarno/blisko krvno srodstvo, međusobno povezano bliskim obiteljskim krvnim vezama, i
- (b) porijekla koje veže šire duhovno-društveno zajedništvo, dakle ne više isključivo krvno srodstvo, a to je veoma značajno u objašnjenju porijekla naroda i nacije.

Za taj drugi slučaj, za objašnjenje *zajedništva porijekla* temeljenog ne samo na krvnom srodstvu nego prije svega na duhovno-društvenoj prošlosti jednog naroda, Pavlinović navodi ove značajne riječi: »Razumieva se po sebi da isto porijeklo ne odgovara isključivo značenju istoga rodnoga plemena ni istoga koljena, nego istomu *zadružnom u postanku*, jal' bliže jal' dalje zagodenu; tako da Francuzka jurve je jedan narod, premda od više njih stopljena, jer (je) smoždjena jednim jezikom i jednim *zadružnim životom*.«⁴⁸

Kako vidimo, Pavlinović govori (1) o *porijeklu naroda* u »značenju istoga rodnoga plemena« i »istoga koljena«, koje tvori bliska rodoslovna/krvna struktura, i (2) o porijeklu naroda kojeg povezuje zajednička društvena/povijesna prošlost, a to porijeklo odgovara »istomu *zadružnom u postanku*«.

U tom drugom značenju, raznorodne segmente naroda, koje više ne povezuje isključivo krvno srodstvo, ujedinjuje u »jedan narod« zajednička politička, državna i društvena prošlost (»više njih stopljeni su jednim *zadružnim životom*«) i zajednička jezično-duhovna prošlost. Promatrano povijesno, u značenju zbiljske zajednice, *narod nastaje u dugotrajnom povijesnom procesu*, unutar određenog društva, te određene političke i državne zajednice.

Drugim riječima, Pavlinović sada narod promatra kao jedinstvenu i neponovljivu cjelinu, kao izgrađeni *povijesni individuum*, kao zajednicu (u značenju šire narodne zajednice) koju povezuje *zajednička prošlost*; dakle, ne samo krvno srodstvo nego i šira društvena, politička, državna i duhovna prošlost: jezik, teritorij, zajednička povijest, običaji, vjera, javni život, uredbe, pravo, institucije, zajednička kultura itd.

U tom slučaju, narod nije više određen samo kao apstraktna rodoslovna (isključivo krvna veza) te sociokulturna (jezična) i/ili pravno-politička vrijednost. Jer je posve jasno da Pavlinović već 1860.—62. godine u svojoj teoriji o porijeklu naroda, *narod shvaća kao društveno-povijesnu zajed-*

⁴⁷ Na istome mjestu.

⁴⁸ *Il Nazionale/Narodni list* 49, 16. VIII. 1862.; *Različiti spisi*, 159.

nicu.⁴⁹ To je još jasnije pokazao u drugim vrijednostima (»sastojinama«) naroda: u teoriji o »javnoj zadrugi« i »osobnosti čudi i sposobnosti«. ⁵⁰

Prema političkoj teoriji M. Pavlinovića, *porijeklo i razvoj naroda* promatramo preko ovih društvenih cjelina i procesa:

(a) Narod je društvena sveza srodnih plemena, koje povezuje isto/blisko krvno srodstvo i jezično-duhovna bliskost; a to je bliska zajednica porijekla/krvni i jezika. Riječ je, dakle, o prirodnoj zajednici, koja nastaje u prirodnim uvjetima rada i društva.

(b) Posjedujući tu temeljnu »jezgru« narodnosti, to jest zajednicu porijekla/krvni i jezika kao »glavne sastojine narodnosti«, određeni narod, u svom dugom povijesnom razvoju, izgrađuje vlastitu narodnu zajednicu, i to putem društveno-povijesnih te sociopolitičkih, sociopravnih i sociokulturnih vrijednosti. A tada je riječ o *povijesnoj zajednici* jednog naroda. Jer, u tom slučaju, narod nastaje i razvija se kao društvena/povijesna sveza temeljnih narodnih i nacionalnih vrijednosti, koje se razvijaju u tijeku povijesnih i društvenih promjena i procesa, unutar određenog društva i društvenih odnosa. Narod se sada pojavljuje kao jedinstvena i neponovljiva cjelina, kao zajednica, nastala na temeljima i putem međusobne interakcije *prirodne i povijesne zajednice*.⁵¹

Pa ipak, Pavlinoviću je jasno da je zajedništvo (»jedinstvo«) porijekla/krvni i jezika (koje je nastalo unutar prvobitne prirodne zajednice, u prirodnim uvjetima prvobitnog rada i društva) izuzetno značajno za porijeklo naroda: njemu je jasno da bez tih temeljnih vrijednosti ne može nastati ni

⁴⁹ U svojoj analizi Pavlinovićeve teorije o porijeklu »naroda« N. Stančić ne vidi tu bitnu vrijednost; a kada objašnjava Pavlinovićevo poimanje nastanka »naroda« (Stančić inače taj pojam prevodi terminom: »nacija«) dosta je nejasan i nije u potpunosti razumio njegovu misao; usp. bilj. br. 56.

⁵⁰ Vidi o tome posebno poglavlje o »javnoj zadrugi« i o »osobitosti čudi i sposobnosti«.

⁵¹ Prema našem istraživanju, u što ćemo se uvjeriti u drugim poglavljima ovoga teksta, kao i u drugim radovima, Pavlinović je nedvojbeno već 1861./62. godine jasno uočio da se *narod* strukturira također na vlastitoj *povijesnoj zajednici* (na vlastitoj kulturnoj, političkoj, državnoj i državnopravnoj tradiciji). Kasnije će uz *kulturu*, i duhovno-kulturnu zajednicu jednog naroda, još više isticati *povijesnu zajednicu* i na njoj formiranu političku, državnu, društvenu i ekonomsku moć. Uz brojne druge primjere, gdje govori o tome, upoznajmo ovaj: »Lijepo je i samo ime narodnosti; svaka poštena duša štuje i ljubi narodnost svoju, jer sebe štuje i ljubi. Ali, narodnost bez moći narodne, narodnost bez državnoga života narodnoga ime je kojega prazninu kadli-tadli i slijepac uviđa. Sladak je materinski jezik: on iz srca izvire u srcu pūst govori. Ali jezik bez misli i bez odluke narodne mrtva je riječ koja ubija dušu narodnu. Lijepa je narodnost, ali se narodu hoće, izim imena, stvar, svoja osobnost; hoće se svoj običaj, svoja kuća, svoj ručak, svoja večera, svoja odjeća, svoja snaga, svoja glava; hoće se narodu svoga ustava, svoga zakona, svoje trgovine, svoga obrta, blaga, vojske, života svoga. — Znete li tko životu narodnomu najviše pomaže, tko ga daje i zajamčuje? Državno pravo. Imademo li mi toga državnoga prava? — Zar mi sami da ne znamo za *državno hrvatsko pravo*? Mi koji smo birali, krunili, krv svoju kroz sve vijekove prolijevali za hrvatske kralje, da ne znamo za cjelokupnu Dalmaciju, Slavoniju i jednu *Hrvatsku kraljevinu*? Pravo hrvatsko, pravo države hrvatske, ovo je dakle zastava koju nam je smjelo i otvorilo iznijeti puku na oči da se s rana u prirodno kolo okuplja: (...)« M. Pavlinović, *Hrvatsko pravo*, Izbor iz djela, *Pet stoljeća hrvatske književnosti*, 33, Zagreb, 1969., 162.

jedan narod.⁵² Imajući to na umu, zaključio je ovo: »Ali svakojako dok je iole narodnog života u jedinstvu porijekla i jezika, narodnost postoji: kao što su obstojali puci prvobitni u značaju i u svojstvu osobnom, premda su živovali skitnjom, jal' ūžili i razmicali medje svojih privremenih postojbina.«⁵³

No, Pavlinoviću je potpuno jasno i to da zajednica porijekla/krvi i jezika, sama za sebe kao prirodna zajednica, bez društvenog i povijesnog razvoja, bez povijesne zajednice, ne može utjecati na udruživanje etničkih grupa (rodova i plemena) u homogenu narodnu zajednicu. A misleći na to, zaključio je ovo: »I ako su od iskona jezik i porijeklo zametci narodnosti, (ipak društvene grupe, to jest različita »koljena, rodovi, plemena i puk«, a »zadružno razcjepani«; op. P. K.) nisu mogli bez zadružne pravednosti osamljeni razvijati se i smoždjati prilični narod, niti mu razbuditi savjesti ljudskoga dostojanstva.«⁵⁴

Kako vidimo, Pavlinović je uvjeren da društvene/etničke grupe (na razini »roda« i »plemena«), ma koliko ih međusobno povezivala zajednica porijekla/krvi i jezika, ipak ne mogu formirati *modernu narodnu zajednicu* (»priličan narod«). Posve je, dakle, jasno da on porijeklo naroda kao zajednice, i posebno njezinu transformaciju u modernu/suvremenu narodnu zajednicu, nalazi u povijesnim i društvenim promjenama i procesima. Upravo je zato, polazeći od ideje napretka narodne zajednice na svim područjima društvenog života, također tražio neprestalno »razvijanje i usavršavanje«, sada kao povijesne i društvene vrijednosti, »zajednice porijekla«. O tome piše ovo: »Razvijanje i usavršavanje zajednice porijekla, dostižno je obranom od inostranog nasrtaja na zadrugu, i od svakog domaćeg nalićanja na obiteljna prava, a poimenice na svetost ženidbe, po kojoj samo se izvadja nepresahlo zakonito porijeklo.«⁵⁵

Razvijanje i usavršavanje »zajednice porijekla« Pavlinović je sada povezo sa zahtjevom za obranom »zadruge«. Riječ je o »javnoj zadrugi« i o »razvijanju zadružnog jedinstva«, o čemu raspravlja u prethodnom tekstu. Pritom je na umu imao ove vrijednosti: političku, državnu i duhovno-kulturnu zajednicu jednog naroda, to jest povijesno i društveno porijeklo jednog naroda.

U tom slučaju, moderna narodna zajednica (nacija) svoj temelj postanka i razvoja osniva na *zajedništvu porijekla, prošlosti i povijesti*, ali i svijeta suvremenoga modernog društva. A to su one bitne vrijednosti u Pavlinovićevoj teoriji o porijeklu naroda, koje bitno utječu na formiranje identiteta narodne zajednice, posebno kada je riječ o određenju individualnosti hrvatske nacije. Jer, kako vidimo, *narodnu zajednicu* (narod i naciju) ne integrira samo srodstvo i stvarno krvno porijeklo, nego također duhovno-kulturne, povijesne i društvene vrijednosti (prvenstveno, dakle, povijesna zajednica), te suvremeno moderno društvo.

Na toj povijesnoj zajednici, na hrvatskoj političkoj i državnopravnoj tradiciji, Pavlinović je od 1865. godine nadalje izgrađivao hrvatsku nacio-

⁵² *Il Nazionale/Narodni list* 49, 16. VIII. 1862.; *Različiti spisi*, 162.

⁵³ Na istome mjestu, 160.

⁵⁴ Na istome mjestu, 162.

⁵⁵ *Il Nazionale/Narodni list* 51, 23. VIII. 1862.; *Različiti spisi*, 166.

nalno-političku zajednicu i hrvatsku naciju, ali nikada nije odbacio prirodno pravo i prirodnu zajednicu. Isto tako, on će čitavog života raspravljati o porijeklu naroda. Međutim, već je u ovom tekstu iz 1862. godine dao najvažnije teorijske osnove o porijeklu naroda/nacije, koje će dalje samo dograđivati. Prema toj teoriji, u kojoj narodnu zajednicu (naciju) promatra kao prirodnu i povijesnu zajednicu, koja se strukturira u dugom povijesnom procesu, posve je jasno da tzv. jugoslavenstvo nije mogao promatrati kao »nacionalno načelo«, a sigurno je i to da južne Slavene nije mogao smatrati »jednom nacijom«. Jer mu je bilo jasno i to da je riječ o srodnim ali povijesno (u kulturnom, političkom, državnom i društvenom pogledu) ipak različitim narodima.⁵⁶

3. Jezik i »zajednica jezika«

Kao sociokulturna vrijednost, *jezik* (i »zajednica jezika«) je u političkoj ideologiji M. Pavlinovića imao veliko značenje, a posebno u određenju identiteta i individualnosti *narodne zajednice* (naroda i nacije).

Promatrano teorijski i povijesno, taj je problem određenja veoma složen. I to zato što su svi hrvatski nacionalisti, od ilirizma nadalje, uzimali jezik kao važni činilac i kao vrijednost koja utječe na razvoj identiteta narodne zajednice. A time se otvaraju problemi, koji ni danas, uza sva nastojanja, nisu riješeni. Znanost o tome još nije rekla zadnju riječ. Prvo, potrebno je ispitati jesu li oni *ideju o narodnoj zajednici* određivali isključivo kao jezično-kulturnu zajednicu. Zatim, valja također ispitati jesu li *identitet naroda* osnivali isključivo na jezičnoj i/ili duhovno-kulturnoj zajednici. Napokon, koju je ulogu, po njima, imala jezična zajednica u određenju porijekla i u razvoju naroda.

Nas ovdje, prije svega, zanima poimanje *jezika*, kao sociokulturne vrijednosti i kao komunikacijski sustav, i ujedno *jezične zajednice* kao duhovno-kulturne zajednice jednog naroda u političkoj ideologiji M. Pavlinovića. Ispitajmo, stoga najprije osnovne društvene i sociokulturne aspekte jezika u njegovoj teoriji o narodu i narodnoj zajednici.

Kako smo već upoznali, promatrajući (putem međusobnih interakcija društvenih, kulturnih i povijesnih vrijednosti) *razvoj etnosa* uopće, a u ovom slučaju porijeklo i razvoj narodne zajednice kao cjeline, Pavlinović piše »da je narod ljudski naraštaj osobite čudi i sposobnosti, izveden istim poriekлом, sojuzen *istim jezikom*, u javnoj zadrugi, na zemljištu prirodom ograđenu«⁵⁷.

⁵⁶ Raspravljajući o porijeklu »naroda« kod M. Pavlinovića, N. Stančić zastupa drugačije mišljenje, pa je zaključio ovo: »Glavnim osobinama, 'sastojinama' nacije smatrao je zajednicu porijekla i jezika. Oni su za nj preduvjet za postanak i opstanak jedne nacije. Njihovim gubitkom nestalo bi i nacije. Pod pojmom zajednice porijekla Pavlinović nije mislio samo na zajedničko etničko porijeklo kao temelj nacije, već i na 'zakonito' porijeklo nacije, tj. njezino utemeljenje na obitelji 'posvećenoj' od kršćanstva i sakramentu braka. Jedino takva obitelj je prema Pavlinovićevu shvaćanju mogla biti temelj nacije kao najvišeg stupnja organizirane ljudske skupine. Nacija ima 'zakonito' porijeklo ako se temelji na kršćanskoj obitelji kao što ga i pojedinci imaju ako su rođeni iz kršćanskog braka.« N. Stančić, *Hrvatska nacionalna ideologija preporodnog pokreta u Dalmaciji*, n. dj., 215.

⁵⁷ *Il Nazionale/Narodni list* 49, 16. VIII. 1862.; *Različiti spisi*, 159.

Motreći odmah zatim »sastojine pojma narodnosti«, i to »po redu svoje vrijednosti«, Pavlinović nalazi da su *porijeklo* i *jezik* »jezgra tomu pojmu«. Polazeći od toga i od gledišta da prije svega »jezik spaja umove« — to jest da *jezik*, kao komunikacijsko sredstvo, međusobno povezuje ljude/osobe u jezično-duhovnu zajednicu — zaključio je da su zajednica (»jedinstvo«) porijekla/krvi i jezika »glavne sastojine narodnosti«. Kako vidimo, Pavlinović zajednicu porijekla/krvi i jezika smatra »glavnim vrijednostima (»sastojinama«) »pojma narodnosti«; i to ovih oblika i struktura »narodnosti«: a) kao izraz načela narodnosti (kao nacionalnog načela); b) kao izraz narodne i nacionalne »svijesti«; c) kao izraz određene narodne zajednice.

Pavlinoviću je posve jasno da to nisu jedine vrijednosti prema kojima bi se bitno određivala narodna zajednica.⁵⁸ Jer odmah dodaje da u tim vrijednostima narodnosti (»uza nje i u njima«) »stoji osobnost čudi (genie), koja klije plodovima veleumja u knjizi, umjetnosti i znanosti.«⁵⁹ Upravo je time posve jasno izrazio duhovno-kulturnu zajednicu jednog naroda, i to kao cjelokupnu povijesnu/kulturnu zajednicu konkretnog naroda, koja se iskazuje kroz *književnost*, *umjetnost* i *znanost*. A riječ je, dakako, o kulturnom i znanstvenom razvoju određenog naroda, koji se ostvaruje u dugom povijesnom procesu. On govori, kako vidimo, o *postojanju i razvoju duhovno-kulturne zajednice* jednog naroda, koja se iskazuje u »knjizi«: preko jezika i književnog djela, te u umjetničkom i znanstvenom djelu.⁶⁰

U svakom slučaju, lako je zamijetiti da on *narod* promatra kao *zajednicu* (i to kao stvarnu/suvremenu narodnu zajednicu) »osobite čudi i sposobnosti«: kao duhovno-kulturnu zajednicu jednog naroda, koja nastaje u tijeku povijesnih i društvenih promjena i procesa, ali na čiji razvoj i »osobnost« utječu i brojne druge vrijednosti, a ne samo jezik.

Prema tome, u tijeku integracijskih i modernizacijskih procesa (u neprekidnom »razvijanju i usavršavanju« u tijeku formiranja »životnog jedinstva« jednog naroda), koji nastaje međusobnom interakcijom duhovno-kulturnih i društvenih/povijesnih vrijednosti, određena narodna zajednica nastaje i razvija se: kao bivstvjuće jedinstvo *porijekla* (i to ne samo

⁵⁸ To u historiografiji nije uočeno, već se, naprotiv, naglašava da je Pavlinović jezik smatrao najvažnijom i jedinom »osobinom« naroda. Usp. N. Stančić, *Hrvatska nacionalna ideologija preporodnog pokreta u Dalmaciji*, n. dj., 189—267.

⁵⁹ *Il Nazionale/Narodni list* 49, 16. VIII. 1862.; *Različiti spisi*, 160.

⁶⁰ Prije svega, Pavlinović *jezik* promatra kao »sustavnu cjelinu« (*Različiti spisi*, 514) i to uvijek kao kulturnu »sustavnu cjelinu«, ali u međusobnoj interakciji s drugim društvenim i povijesnim vrijednostima, koje sve zajedno utječu na porijeklo i oblikovanje *naroda*. Zato to »jedinstvo«/zajedništvo (kulture i drugih povijesnih/društvenih vrijednosti) Pavlinović nalazi i u »narodnom biću«: Sastojec bo narodno biće iz jedinstva porijekla, čudi, jezika, nastavâ (tj. temeljnih političkih, državnih, društvenih i kulturnih institucija; op. P. K.), zemljišta, dakle životno jedinstvo, narodni duh; (...)« Prema tome, točno je da *jeziku* (i »zajednici jezika« kao kulturnoj zajednici) daje veliko značenje, ali samo kada se poveže s drugim vrijednostima. U tom smislu su i ove njegove riječi: »Jezik je podpuna oblaka pojma, obujatih ljudskiem umom; jezik je sva mudrost narodna. Jezik je bistro zrcalo, u kojem se ogledaju naravi, običaji, pomisli, odluke, krjeposti, poroci, život domaći i javni naroda.« *Različiti spisa*, 179.

onog koje se formira na temeljima užega krvnog srodstva nego i širega društvenog i povijesnog porijekla), jezika, kulture (to jest »osobitosti čudi i sposobnosti«, a riječ je o individualnoj/»osobnoj« kulturnoj zajednici, koju narod stječe tijekom povijesnog razvoja na području književnosti, umjetnosti i znanosti), »javne zadruge« (koja se iskazuje preko svih oblika političkih, državnih i društvenih struktura) i etničkog/političkog teritorija.

Već je to samo po sebi jasno — a to ćemo još više pokazati analizom drugih vrijednosti, to jest »sastojina pojma narodnosti« i naroda — da Pavlinović temelj formiranju narodne zajednice nalazi u njezinu »jedinstvu« porijekla, prošlosti i povijesti, i to preko svih oblika društvenih, socio-kulturnih i povijesnih vrijednosti. Na tome je Pavlinović temeljio, o tome nema spora, individualnost hrvatske narodne zajednice, kao zbiljske i povijesne/društvene zajednice hrvatskog naroda. Po tome je on moderni i suvremeni teoretičar o porijeklu naroda i nacije, o formiranju njezina identiteta.⁶¹

Poznato je, naime, da su navedene tri vrijednosti važne za formiranje individualnosti jednog naroda, koju stječe u svom dugom povijesnom razvoju: na temeljima vlastite povijesti i tradicije. U svakom slučaju, jezik je u svih europskih naroda bio značajan činilac određenja individualnosti naroda i nacije. Ali to nikako nije bila jedina vrijednost na kojoj je narod stjecao svoj identitet. Jer su, uz to, i druge vrijednosti bile moćni integracijski činilac. Pavlinović je tu teorijsku spoznaju već 1862. godine posve jasno izrazio, uzevši u obzir i druge temeljne vrijednosti. Njemu je svakako jasno da je kulturno-etnička zajednica jednog naroda upravo preko jezika i kulture došla do izražaja i svoga punog identiteta, ali u prvom redu iskazujući se kao komunikacijski jezično-kulturni sustav.

Dakako, Pavlinović zna da, ako jedan narod u tijeku povijesti — a onda je riječ o »povijesnom narodu« — u sukobu s drugim narodima izgubi vanjska obilježja svoje političke i državne individualnosti (»osobnosti«), on ipak može održati svoju »narodnost« (kao izraz osjećaja narodnosti i kao izraz nižih oblika etničke zajednice: roda i plemena) sve dok je očuvao »jedinstvo« porijekla/krvi i jezika. Pa o tome piše ovo: »jer narodnost premda osakaćena, nutrava, podkopana nesvojstvenim i nesrođenim postojanjem nastavnim (zadružnim),⁶² može bivati dotle, dok postoji jedinstvo krvi i jezika. (...) Ali svakojako dok je iole narodnog života u jedinstvu porijekla i jezika, narodnost postoji: kao što su obstojali puci prvobitni u značaju i u svojstvu osobnom, premda su živovali skitnjom, jal' užili i razmicali medje svojih privremenih postojbina.«⁶³ Međutim, Pavlinoviću je posve jasno i to da jezik, kao vrijednost sama za sebe, ne može biti jedino određenje »narodne zajednice«, koja nastaje tek

⁶¹ U tom slučaju, posve razumljivo, nije moglo biti riječi o »južnoslavenskoj naciji« koju je, prema tvrdnji N. Stančića, tobože zagovarao Pavlinović; naprotiv, moglo je biti riječi samo o hrvatskoj naciji i to kao povijesnoj zajednici i time modernoj narodnoj zajednici.

⁶² Po jest, ako se razvija u okviru stranih političkih, državnih i društvenih institucija.

⁶³ *Il Nazionale/Narodni list* 49, 16. VIII. 1862.; *Različiti spisi*, 160.

onda kada se, u dugom povijesnom razvoju, »uzakoni jedinstvo, porijekla, jezika, zadruštva i zemljišta.«⁶⁴

Prema tome, tek u tijeku relativno dugotrajnoga povijesnog i društvenog razvoja, s pojavom podjele rada i suvremenog društva, koje uvjetuje odredbu načela jednakosti i slobode, to jest »blagovještenjem bratstva, jednakosti i slobode za sve ljude i za sve narode svakog staleža i svakog ljudskog plemena«,⁶⁵ moglo se pojaviti »jedinstvo« *narodne zajednice*, koje se formira na kulturnim, društvenim, državnim, pravnim i povijesnim strukturama.

Polazeći, dakle, od navedene teorije o *narodnoj zajednici* (narodu i naciji) zaključio je da »jedinstvo porijekla i jezika« sadrži tek »zametke narodnosti«, koja se ne može razviti bez svih ostalih vrijednosti koje se stvaraju tijekom povijesnog i društvenog razvoja: unutar povijesne zajednice. Pa o tome piše: »I ako su od iskona *jezik i porijeklo* zametnim narodnosti, (ipak) nisu mogli bez zadružne pravednosti osamljeni razvijati se i smoždjiti prilični narod, niti mu razbuditi savjesti ljudskoga dostojanstva.«⁶⁶

Kako vidimo, bez »zadružne pravednosti« — to jest bez pojave društva koje sobom nosi ideju pravde i pravednosti, a time jednakost i slobodu »za sve ljude i za sve narode«, te bez postizanja političkih i državnih »osobina«, bez »javne zadruge« — nije moguće da se rodovi plemena ujedine u *narodnu zajednicu*: da se »osamljeni razvijaju« i »smoždje u prilični narod«.

U tom slučaju, Pavlinoviću je posve jasno da se *narodna zajednica* (nacija) formira na *vlastitoj povijesnoj zajednici*, koja dijeli sudbinu povijesnog i društvenog razvoja jednog naroda, koji svoju individualnost (»osobnost«) temelji na »jedinstvu«: porijekla, povijesti, prošlosti, običaja, jezika, kulture, tradicije, politike, društva, državnih struktura, prava, teritorija, »podneblji«, »ustroji« (to jest političkih, državnih, kulturnih i društvenih institucija).⁶⁷

Tako formirana narodna zajednica — koja, kako vidimo, nije određena samo jezikom nego i ostalim navedenim vrijednostima — treba se neprekidno »razvijati i usavršavati« na svim područjima društvenog života, pa, naravno, i na području »zajednice jezika«. ⁶⁸ O tome piše ovo: »Razvija se i usavršuje zajednica jezika; kad upijeni u jezik, kojim nas je majka s mliekom zadojila, srdce mu prione kao milodivnomu liku našega roda; dapače, kao živoj utjelovi svih čuti, osjećaja, misli, i života njegovog; kada nam se oči u nj upinju kao u sjajno zrcalo uzora naše uljudnosti; kad on postaje prirodnom riečju naše čuti i naše misli; kada nam se s njim obnavlja život naših praotaca; kada ga priznajemo glasilom našega nutrnjega, domaćega i zadružnog života; kada jezik naš spodabljajući sa jezici naroda starijih i naučnijih i uljudnijih, tešemo, gladimo, izvadjamo, po

⁶⁴ Na istome mjestu, 162.

⁶⁵ Na istome mjestu.

⁶⁶ Isto.

⁶⁷ *Il Nazionale/Narodni list* 49—51, 16. i 23. VIII. 1862.; *Različiti spisi*, 159—169.

⁶⁸ *Il Nazionale/Narodni list* 51, 23. VIII. 1862.; *Različiti spisi*, 166—167.

njegovu prirodnom značaju, i izvadjamo ga kroza sve zadružne žile, kao plin (gas) uljudstva, napredka i jednodušnosti narodne.«⁶⁹

I u tom slučaju vidimo da je Pavlinović jezik i »zajednicu jezika« shvatio kao izraz kulturne zajednice i kao komunikacijski sustav u izgradnji moderne narodne zajednice (nacije). Pri tome on otkriva *prirodni uzrok* u razvoju jezika i kulturne zajednice, dok je *jezičnu zajednicu* shvatio kao komunikacijsko sredstvo u integraciji nacije. U svakom slučaju, Pavlinović u svojoj teoriji o porijeklu i razvoju narodne zajednice pridaje jeziku i kulturi veliko značenje, ali u sklopu drugih bitnih vrijednosti, koje sve zajedno daju naciji ona svojstva koja definiraju njezinu individualnost. Već tada (1860.—62. godine) jasno mu je da određenje narodne zajednice (naroda i nacije) isključivo putem jezika i kulture ne može imati trajan karakter ako te kulturne/jezične »osobine« nisu u međusobnoj interakciji s drugim povijesnim i društvenim vrijednostima. Tako određen — kao književni i znanstveni izraz i kao komunikacijski sustav uopće — jezik je trajna vrijednost, što najbolje svjedoče ove njegove riječi: »Što srodnijega ljudskoj misli do rieči? Dapače, rieč i misao, suznačja su čovjeku. Što spasonosnijega narodnosti do jedinstva jezika? Jezik je podpuna oblaka pojma, obujatih ljudskiem umom: jezik je sva mudrost narodna. Jezik je bistro zrcalo, u kojem se ugledaju naravi, običaji, pomisli, odluke, krjeposti, poroci, život domaći i javni naroda.«⁷⁰

Zaključimo ukratko, po Pavlinoviću jezik je u formiranju moderne *narodne zajednice* (nacije) tek jedna od brojnih vrijednosti. Uz jezik i porijeklo, značajnu ulogu u formiranju naroda/nacije ima »javna zadruga«: politički, državni i društveni segmenti. Po svemu tome, on je jezik držao kao formu, kao »riznicu« kulturnih vrijednosti, koje su važne za duhovni razvoj jednog naroda.⁷¹ Sudeći po tome, »zajednica jezika« svojim daljnjim razvijanjem i usavršavanjem, u tijeku neprekidnog napretka i integracije naroda (»razvijanja zadružnoga jedinstva«), dolazi do izražaja kao kulturno-etnička zajednica; dakako, uz društveno i političko obilježje. U tom slučaju, »zajednica jezika« ima sljedeće funkcije u tijeku nacionalno-integracijskih procesa, u procesu »razvijanja i usavršavanja zadružnog jedinstva«:

- (a) Jezik se iskazuje kao komunikacijski sustav u izgradnji narodne zajednice (naroda i nacije).
- (b) Jezično-kulturna zajednica (»zajednica jezika«) ujedno je nosilac tradicije.
- (c) Time se »zajednica jezika« iskazuje kao zajednica informacijskih sustava, koja utjelovljuje sve »ćuti, osjećaje, misli i život« jednog naroda u tijeku dugotrajnoga povijesnog procesa.
- (d) Imajući sve to na umu, i promatrajući s civilizacijskog, kulturnog i etičkog gledišta, »zajednica jezika« postaje »uzor naše uljudnosti«.

⁶⁹ *Il Nazionale/Narodni list* 51, 23. VIII. 1862.; *Različiti spisi*, 166.

⁷⁰ *Il Nazionale/Narodni list* 57, 13. IX. 1862.; *Različiti spisi*, 179.

⁷¹ Ovdje smo raspravljali o jeziku kao društvenoj vrijednosti. O njegovu daljnjem shvaćanju jezika pisat ćemo u drugoj raspravi. Usp. o tome u Zborniku: *Mihovil Pavlinović u politici i književnosti*, n. dj.

(e) Ujedno se jezik iskazuje ne samo kao komunikacijski i informacijski sustav već i kao »prirodan« izraz osjećaja i misli jednog naroda (jezik »postaje prirodnom riečju naše čuti i naše misli«).

(f) Tako određen, jezik je svakako iskazan kao komunikacijsko i integracijsko sredstvo cijele narodne zajednice i ujedno kao nosilac tradicionalnih vrijednosti, koje »obnavljaju« zajedništvo (»nam se s njim obnavlja život naših praotaca«).

(g) U tom slučaju, jezik postaje »glasilom« »unutarnjeg« i »domaćeg« života narodne zajednice (»kada ga priznajemo glasilom našega nutrnjega, domaćega i združnoga života«).

(h) Time jezik i »zajednica jezika« (u svom »prirodnom značenju«) postaju važne vrijednosti koje određuju individualnost narodne zajednice; to su, rečeno drugim riječima, izraziti fenomeni preko kojih se izražava specifičnost svijesti i samosvijesti, te posebne strukture određene etničke zajednice; a posebno utječu na proces »uljudstva«, na stvaranje napretka i integracije narodne/nacionalne zajednice (»jednodušnosti narodne«).

4. »Osobitost čudi i sposobnosti«

Pojam »čud«, koji nalazimo u političkoj ideologiji M. Pavlinovića, od osobite je važnosti za određenje identiteta naroda i nacije. Upoznajmo najprije sadržaj tog pojma u nekoliko primjera teksta. Pavlinović je pojam etniciteta za slavenski tip narodne zajednice, u kojem je termin »čud« veoma važan, definirao ovako: »narod je ljudski naraštaj *osobite čudi i sposobnosti*, izveden istim porieklom, sojužen istim jezikom, u javnoj zadrugi, na zemljištu prirodnom ograđenom«⁷².

Malo zatim piše ovo: »Ali treba razlučiti sastojine pojma narodnosti, da možesh ih ocieniti po redu svoje vriednosti; jer kad stanemo nabrajati izvor—porieklo, *čud* (*genium*), jezik, javnu zadrugu i zemljište, prirodnom ograđeno, uvjerit ćemo se bez težkog razloženja da porieklo i jezik jezgra su tomu pojmu, a združtvo i zemljište prisvojine (atributa).«⁷³ Odmah daje ovo objašnjenje: »Jedinstvo dakle krvi i jezika glavne su sastojine narodnosti; *uza nje i u njima stoji osobitost čudi* (*genius*), koja *kljuje plodovima veleumja u knjizi, umjetnosti i znanosti*; jer su narodi prave i same osobe čovječanske obitelji; i njih je Promisao obdarila nekom odličnom moćju u shvaćanju osobita oblika Istine, Dobrote i Ljepote, i namienila njim različni stupanj u otegnutom uzlazku ovozemnoga usavršenja.«⁷⁴ I napokon daje ovu definiciju: »Sastojec bo narodno biće iz jedinstva poriekla, *čudi*, jezika, nastavâ, zemljišta, odakle životno jedinstvo, narodni duh; (. . .)«⁷⁵

Najprije analizirajmo sadržaj pojma »čud« u navedenim tekstovima. Prvo o samom pojmu. Pavlinović je pojam »čud« poblizhe povezao s terminom

⁷² *Il Nazionale/Narodni list* 49, 16. VIII. 1862.; *Različiti spisi*, 159.

⁷³ Na istome mjestu, 160.

⁷⁴ Isto.

⁷⁵ *Il Nazionale/Narodni list* 57, 13. IX. 1862.; *Različiti spisi*, 179.

»genius«. Latinska riječ *genius*, -ii, m., znači genij, duh zaštitnik. Genij, -ija (uz genije, -ija), lat. *genius*, znači: duh, duševna snaga; čovjek neobične umne i duhovne sposobnosti; stvaralac i veliki um; nadarenost, sposobnost.⁷⁶ Sve će nam to olakšati shvaćanje sadržaja i vrijednosti pojma »ćud«.

Lako je zamijetiti da Pavlinović narod i »narodnu zajednicu« promatra kao sastavni dio opće/ljudske zajednice: »narod je ljudski naraštaj osobite ćudi i sposobnosti«. Dakle, identitet naroda osniva na »osobitosti ćudi i sposobnosti«. A riječ je o duhovno-kulturnom identitetu. U svakom slučaju, on »osobitost ćudi i sposobnosti« uzima i kao *zajednicu* samu za sebe (jer je riječ, kako vidimo, o duhovno-kulturnom području i time o kulturnoj zajednici) i ujedno kao *temeljnu vrijednost* ili, rečeno jezikom moderne znanosti, smatra je *etnicitetom*: iznosi je kao vrijednost koja bitno utječe na integraciju moderne narodne zajednice, na području duhovne/umne sposobnosti. Ta integracija narodne zajednice, kao vanjski izraz naroda koji posjeduje izraženu individualnost, »izvedena« je kroz (1) zajedništvo porijekla, (2) »jedinstvo« i udruženje jezika, (3) jedinstvo »javne zadruge« (unutar individualne političke i državne zajednice i određenog društva) i (4) u okviru etničkog i političkog teritorija.

Prema tome, pojam »ćud« je vrijednost od izuzetnog značenja, jer je »osobitost ćudi i sposobnosti« već sama po sebi *zajednica*, i to određena kulturna i umna zajednica jednoga povijesnog naroda, koja je najuže povezana s jezično-duhovnim strukturama, sa zajednicom jezika određenog naroda.

Pavlinović, kako smo se uvjerali, »jedinstvo« jezika i porijekla — to jest zajednicu jezika i krvi, temeljenu na jezično-duhovnim i rodoslovnim strukturama — drži najvažnijim vrijednostima na kojima temelji individualnost *narodne zajednice* (nacije). Prema tome, zaključio je Pavlinović, zajedništvo porijekla i jezika (»jedinstvo krvi/porijekla i jezika«) »glavne su sastojine« narodne zajednice, ali odmah »uz njih i u njima« stoji »osobitost ćudi i sposobnosti«. Napokon, »osobitost ćudi i sposobnosti« on nalazi u umnim sposobnostima te u intelektualnom i kulturnom stvaralaštvu jednog naroda: u njegovoj duhovno-kulturnoj zajednici, koja svoj izraz nalazi u »plodovima velcumja u knjizi, umjetnosti i znanosti«.

Na taj način, svaki narod u svom povijesnom razvoju stvara vlastitu kulturu, kao izraz individualnih sposobnosti i razvoja cjelokupne narodne zajednice. Štoviše, osim »prirodnih sposobnosti«, sama je božja providencija (»Promisao«) obdarila svaki narod »njekom odličnom moćju« u shvaćanju »osobita oblika« (individualnog izraza) racionalne i umne spoznaje, i to na ovim područjima: 1. na području znanosti (»Istine«); 2. na području etike i morala (»Dobrote«) i 3. na području estetskog (»Ljepote«). Tako

⁷⁶ Pojam »ćud« znači ukupnost temperamenta, karaktera i nagona; narav, priroda (čovjeka, naroda); promjenljiva narav, hirovitost. Uz taj pojam Pavlinović upotrebljava i termin »ćut« (a odnosi se na »ćutilo«, osjetilo, čulo) i kod njega znači *osjećaj, osjećanje*. Kako vidimo, Pavlinović ta dva pojma (»ćud« i »ćut«) razlikuje. No, N. Stančić ne razlikuje ta dva pojma kod Pavlinovića; usp. *Hrvatska nacionalna ideologija preporodnog pokreta u Dalmaciji*, n. dj., 214.

svaki narod, unutar vlastite kulturne zajednice, izražava i razvija svoju posebnost (»različnost«) unutar općeg razvoja čovječanstva.⁷⁷

Međutim, Pavlinović toj vrijednosti (»osobitosti čudi i sposobnosti«) pridaje još jednu veoma značajnu društvenu funkciju. Ta vrijednost, promatrajući je kao *duhovno-kulturnu strukturu* i kao *zajednicu*, međusobno povezuje rodoslovnu i jezično-duhovnu zajednicu (»jedinstvo porijekla i jezika«) te političku/državnu zajednicu i društvo (»javnu zadrugu«) u jedinstvenu integracijsku cjelinu: u jedinstvenu individualnu *narodnu zajednicu* (naciju), koja nastaje u dugom povijesnom procesu. Time je jasno uputio na postojanje trajne međusobne interakcije svih društvenih, kulturnih i političkih vrijednosti (porijekla, jezika, kulture, znanosti, politike, države, društva i intelektualne/umne sposobnosti) u stvaranju moderne narodne zajednice: u procesu integracije naroda i nacije.

Promatrajući proces integracije i razvoja narodne zajednice, to je iskazao i ovim riječima: »Čud i sposobnost se razvijaju i usavršuju, kod njih se ne zapiru prirodne oduhe, bilo u knjizi samouki, bilo u državnoj samoupravi, bilo u zadržnoj naviki; no pušća se narodu da po čudi gađa položnije staze razvijanju svoga uma, i udjelotvorenju svoga znanja u svakoj struci života; da tako čestitije i dobrovoljnije odgovori međunarodnoj namjeri, prema odluci one Promisli, koja narodni pokret navađa k obćem napredku, svađanjem toli razlikih sposobnosti jednokupnoj usavršivosti ljudskoga roda.«⁷⁸

Analizirajmo taj tekst. Promatrajući s gledišta integracije i razvoja modernog naroda, i njegove preobrazbe u modernu naciju, Pavlinović sada toj vrijednosti namjenjuje još širu povijesnu i društvenu zadaću: »čud i sposobnost«, kao izraz postojanja individualne kulturne/duhovne zajednice, treba da se slobodno kulturno i umno/intelektualno razvija i usavršava, u svojim prirodnim i povijesnim uvjetima, i to na ovim područjima:

(a) »U knjizi«, to jest u kulturi, na području književnosti, znanosti i duhovnog intelektualnog stvaralaštva uopće.

(b) »U državnoj samoupravi«, to jest na području organizacije samouprave političkog, državnog i institucionalnog života jednog naroda, formiranju političkog, državnog i društvenog identiteta i »zasebnosti«.

⁷⁷ O tome je N. Stančić zaključio ovo: »Pavlinović je nacije smatrao zasebnim individualnostima. Svaka od njih ima svoju individualnu 'čud (genium)' odnosno 'narodni duh' koji se sastoji u posebnom shvaćanju 'Istine, Dobrote i Ljepote'. Zbog toga im je Providnost namijenila različite uloge u razvitku čovječanstva i njegovu napretku prema jedinstvu. Iz zaključka o zakonitosti nastanka nacije izveo je zaključak o pravu na razvitak i usavršavanje kako bi one mogle ispuniti misiju dodijeljenu im od Providnosti. Zbog toga je nacionalnu borbu shvaćao kao borbu čiji je cilj stvaranje povoljnih uvjeta za usavršavanje nacije, tj. za razvijanje svih 'sastojina narodnosti' i nacionalne svijesti, a sve s krajnjim ciljem da se omogući djelovanje Providnosti preko naroda, da se omogući narodu da ispuni svoju od Providnosti određenu misiju — da se potpuno konstituiraju kao nacija i tako pridonese 'zadržnom' i vjerskom jedinstvu čovječanstva.« N. Stančić, *Hrvatska nacionalna ideologija preporodnog pokreta u Dalmaciji*, n. dj., 215. O *providenciji* (»providnosti«) kod M. Pavlinovića raspravljat ćemo u posebnoj studiji. Ovdje napominjemo samo to da N. Stančić taj problem nije dobro interpretirao. Problem »providnosti« i uopće odnos vjere i politike u djelu M. Pavlinovića puno je složeniji.

⁷⁸ *Il Nazionale/Narodni list* 51, 23. VIII. 1862.; *Različiti spisi*, 166—167.

(c) »U zadružnoj naviki«, to jest na području organizacije posebnog društva i društvenih odnosa, svojstvenim određenom narodu.

Pri tome, polazeći od prirodnog i narodnog prava, Pavlinović traži da svaki narod, shodno svojim umnim i intelektualnim sposobnostima i kulturi, slobodno pronalazi »staze razvijanju svoga uma i udjelotvorenju svoga znanja« i to na svim područjima društvenog života (»u svakoj struci života«). Prema tome, »ćud i sposobnost«, kao izraz umnih i duhovnih sposobnosti jednog naroda, ima veliku povijesnu zadaću u samoodređenju i razvoju *narodne zajednice* (nacije). Time je Pavlinović u svojoj teoriji o izgradnji moderne narodne zajednice učinio korak dalje od uobičajenog promatranja ideje naroda/nacije kao isključivo jezične i/ili kulturne zajednice. Jer on sada, već 1860.—62. godine, ukazuje na utjecaj novih vrijednosti, na međusobnu interakciju povijesnog i društvenog (sociokulturnog i sociopolitičkog) razvoja u procesu formiranja *narodne zajednice* (naroda i nacije).

Sažmimo ukratko: kod Pavlinovića je od samog početka njegova razmatranja ideje narodne zajednice prisutna (1) *prirodna zajednica*, koju je osnivao na rodoslovnim i prajezičnim strukturama, i (2) ujedno *povijesna zajednica*, koju je osnovao na povijesnim i društvenim vrijednostima, a obje se međusobno uvjetuju. To je određenje vodilo jasnoj formulaciji hrvatskoga nacionalno-političkog programa i izgradnji hrvatske nacije, koju su hrvatski političari nacionalisti strukturirali na skupnim institucijama njezine povijesne zajednice. A tako se formirala većina europskih povijesnih nacija.

Prema tome, promatrajući povijesno, s gledišta prošlosti i budućnosti, »osobitost ćudi i sposobnosti« treba neprestalno razvijati i usavršavati. Tada je ponovno riječ o povijesnim i društvenim procesima koji vode integraciji hrvatske nacije. Na taj razvoj najviše treba da utječu intelektualci to jest »pravi umovi«, koji mogu »pomoći« narodu »knjigom i naukom«. ⁷⁹ O tome piše ovo: »A pravi spisatelji najvećma nastoje da pomognu domovinu razvijanjem i usavršivanjem ćudi onoga naroda kojemu pripadaju. To će našim poći za rukom, svagdje i svakud prostriruć običaje narodne, zauzbivajuć inostrane poplave (. . .).« ⁸⁰

Koje pak značenje ima »osobitost ćudi i sposobnosti« u razvoju svakog naroda, u očuvanju njegove kulturne individualnosti, čak i u slučaju da izgubi svoju državnu samostalnost, pokazuju ove riječi: »Jerbo narodi, izim tvarnoga podneblja pod koim žive, imadu njeku ruku duševnoga podneblja, to jest njihovu ćud; koja tovećma vriedi, kad uzdržavajuć ju, narod može nadživiti propast otačbine, a izgubiv ju, domovina mu postae ledenim grobom.« ⁸¹ Prema tome, ako jedan narod očuva i dalje razvije »osobitost ćudi i sposobnosti«, što je odraz njegova duhovno-kulturnoga »karaktera«, on može očuvati svoju »zasebnost« kulturne zajednice i u slučaju da izgubi političku i državnu samostalnost.

⁷⁹ *Različiti spisi*, 189: *Umlje, Rodoljublje i Bogoštovlje*.

⁸⁰ Na istome mjestu, 190.

⁸¹ Isto.

Napokon, Pavlinović na južnoslavenskom prostoru nalazi još i posebnu »slovinsku ćud«: »Nego i nad običajim, koji su različni u narodah, ćud slovinska ima njeko vlastito svojstvo.«⁸² To »vlastito svojstvo« sastoji se u tome da su južnoslavenski narodi, došavši na ove prostore, prihvatili kršćanstvo i s njim njegov nauk, koji su prilagodili slavenskim običajima: »Prvobitni običaji pretopljeni ćudoredem kršćanskim, ćud mu se slila s ćuti pobožnim (. . .).«⁸³ Nakon gubitka vlastitih narodnih država, i narodne slobode, kršćanstvo je kroz vjekove bilo jedini nosilac narodnog života. Stoga je posve logično da je kršćanstvo, zaključuje Pavlinović, utjecalo na razvoj i »osobitost ćudi«, pogotovo u uvjetima dugotrajne potčinjenosti stranim državama. Baš zbog toga, »Slovinci«, svaki narod za sebe, imaju posebnu »ćud«: »Da i mi Slovinci imamo svoj život i ćud ponješto različnu od grčko-latinskih naroda, nije sumnje; jer to naši gosti prvog dana pripoznaju.«⁸⁴

5. »Javna zadruga« (zajednica, društvo, država, institucije)

Da bismo mogli upoznati proces nastanka i razvoja moderne *narodne zajednice* (naroda i nacije) u političkoj ideologiji M. Pavlinovića potrebno je, kako smo se uvjerali, istražiti njegovo poimanje svih temeljnih vrijednosti (»sastojina pojma narodnosti« i naroda) na kojima je osnivao individualnost i »zasebnost« jednog naroda: njegovu zajednicu, državu i društvo.

Pojam »zadruga« kao vrijednost i sve njezine izvedenice imaju veliko značenje u političkoj teoriji M. Pavlinovića. Teoriju o »zadrugi« izlaže s vrlo složenom strukturom u svom mnogobrojnom društvenom značenju. Stoga, ispitajmo sve to. Jer, bez tog razumijevanja nije moguće shvatiti njegovu političku ideologiju.

Prije svega, Pavlinović pojam i teoriju »zadruga« i brojne njezine izvedenice iskazuje preko triju društvenih i povijesnih vrijednosti:

- (a) *zajednice*, to jest različitih oblika »zadruga«,
- (b) *društva*, to jest »zadruštva« i društvenih struktura i
- (c) povijesnih i društvenih procesa, »razvijanja i usavršavanja« svih javnih oblika i struktura »javne zadruga«.

Prema tome, promatrajući s gledišta društvenih procesa i struktura, »*javna zadruga*« (»zadruštvo«, zadruživost/sociabilité«, »zadružni život«, »zadružne sastojine« itd.) ima dijelom karakter i oblik *zajednice* (i to političke, državne, narodne i nacionalne), a dijelom karakter i oblik *društva*, koji nastaju u tijeku povijesnog razvoja. Isto tako, promatramo li s gledišta društvenih struktura: »javna zadruga« sadrži dijelom oblik zajednice, a dijelom oblik društva (i države).⁸⁵

⁸² Isto.

⁸³ Isto, 190.

⁸⁴ *Il Nazionale/Narodni list* 43, 26. VII. 1862.; *Različiti spisi*, 149: *Nešto lieka mnogim ranam*.

⁸⁵ O tome imamo posebnu raspravu pod naslovom: *Zajednica i društvo* u djelu M. Pavlinovića; usp. bilj. 95.

Već u prvoj definiciji *etniciteta*, i u određenju porijekla narodne zajednice, u nabranju »sastojina pojma narodnosti i naroda«, Pavlinović navodi pojam »javna zadruga«: »može se kazati, da je narod ljudski naraštaj osobite čudi i sposobnosti, izveden istim porieklom, sojužen istim jezikom, u javnoj zadrugi, na zemljištu prirodnom ograđenu«⁸⁶. Kako vidimo, pojam »javna zadruga« jedan je od pet vrijednosti na kojima Pavlinović osniva postojanje i trajanje u povijesti *narodne zajednice*. Pa ipak, u tom značenju mi još ne znamo sadržaj tog pojma, ali je neosporno značajan.

No, on će odmah potom navesti da »javna zadruga« ima ove osobine:

(a) »Javna zadruga« je »otadžbina«, a to može biti narodna zajednica, domovina, narodna država, politička zajednica: ta zajednica/»otadžbina« vodi nas do političkog i državnog samoodređenja naroda i svih njegovih političkih i državnih funkcija; jer, zaključio je Pavlinović, »otadžbina« je »suznačje države (status)«.

(b) »Javna zadruga« se iskazuje preko »načina javnog postojanja, vladanja«; a u tom slučaju riječ je o političkim i državnim institucijama jednog naroda, o njegovoj vladi, te o njegovim političkim i državnim strukturama. Riječ je, dakle, o povijesnoj, političkoj i državnj zajednici jednog naroda, riječ je o povijesnom narodu.

(c) »Javna zadruga« je »zadružtvo«; a u tom slučaju riječ je o društvu i društvenim strukturama, iskazanim i u ovim pojmovima: »zadruživost (sociabilité)«, »zadružni život«, »zadružne sastojine«, »zadružni red« itd. Riječ je, dakako, o građanskom društvu.⁸⁷

Prema tome, imajući sve to na umu, riječ je o političkoj i državnj tradiciji jednog naroda, na kojoj on kao kolektivitetu izgrađuje svoju »javnu zadrugu«, prema kojoj se određeni narod formira u dugom povijesnom procesu kao povijesni individuum: kao povijesna narodna i nacionalna zajednica.⁸⁸ U tom slučaju, narod nije više građen isključivo na rodoslovnoj i jezično-duhovnoj strukturi, nego također na zajedništvu porijekla, prošlosti i povijesti, na »javnoj zadrugi«, na onom što je javno i zbiljsko, a izgrađeno je u prošlosti i sadašnjosti. Odmah zatim on proširuje pojam »zadruge«, i to promatrajući je kao zajednicu u svojoj univerzalnosti. Govoreći o narodu kao zajednici, on piše: »To je najsavršenija zadruga, koja se daje izvadjeti iz obiteljne zadruge, dapače to je naravni stupanj čovječanskoj zadrugi.«⁸⁹ Prema tome, *narod* je »najsavršenija« zajednica, čije

⁸⁶ *Il Nazionale/Narodni list* 49, 16. VIII. 1862.; *Različiti spisi*, 159.

⁸⁷ *Il Nazionale/Narodni list* 49—51, 16—23. VIII. 1862.; *Različiti spisi*, 160—169; usp. bilj. 95.

⁸⁸ O tome je N. Stančić zaključio ovo: »'Javnu zadrugu' nije smatrao jezgrom nacije. Svaka nacija je, po njemu, imala sebi svojstvene društvene i političke institucije, uključivši i vlastitu državu, ali gubitak vlastitih institucija i život unutar institucija koje su plod tuđeg 'narodnog bića' nije smatrao opasnim po sam opstanak nacije dok se očuvala zajednica porijekla i jezika. Usavršavanje 'zadružnog jedinstva' provodi se preko unapređivanja društvenih i političkih institucija preko kojih se sav narod 'stopio jednom mišlju i jednom željom'. Ona u sebi uključuje i pojam suvereniteta naroda.« N. Stančić, *Hrvatska nacionalna ideologija preporodnog pokreta u Dalmaciji*, n. dj., 215.

⁸⁹ *Il Nazionale/Narodni list* 49, 16. VIII. 1862.; *Različiti spisi*, 159.

početke nalazi od porodične zajednice nadalje. Štoviše, narodna je zajednica prirodni segment (»naravni stupanj«) općeljudske zajednice. Pojedinačno i opće međusobno su povezani.

No, promatrajući »sastojine pojma narodnosti« i naroda »po redu svoje vrijednosti«, Pavlinović najprije navodi, kako smo upoznali, *jezik* i *porijeklo*, i to kao središnje vrijednosti, a zatim po redu svoje društvene i povijesne vrijednosti stoji »osobitost čudi i sposobnosti«, i tek zatim dolazi »javna zadruga«: »Uz te sastojine na redu je *javna zadruga*: načini javnog postojanja, vladanja; zadruga ta iz jezgre je, dakako, ali nije u jezgri (. . .).«^{89a}

Prema tome, »javna zadruga« je (»po redu svoje vrijednosti«, ali, dakako, ne i prema svojoj društvenoj i povijesnoj vrijednosti i značenju) na četvrtome mjestu. Bez »javne zadruge« nema ni zajednice, ni društva ni države.

Motrimo li dakle s gledišta društvenih vrijednosti i sociopolitičkog značenja, »javna zadruga« je, kako vidimo, vanjski izraz narodne/nacionalne, političke i državne zajednice, i ujedno izraz političkih i državnih institucija i struktura jednog naroda. Ta vrijednost ujedno izražava oblik postojanja posebnog individualnog (»zasebnog«) društva. Posve je sigurno kako je Pavlinović bio svjestan da bez »javne zadruge« nije moguće zamisliti formiranje moderne narodne zajednice. Jer već ranije govori da narod »nije narod bez vlade i bez *državne zadruge*«, dakle ako nema vlastitu političku i državnu zajednicu i samostalnu vladu.⁹⁰

I u tom slučaju, prema tome, *narodna zajednica* (nacija) nije više temeljena samo na rodoslovnim i jezično-duhovnim strukturama, već je ovdje Pavlinović učinio teorijski korak dalje: on sada *narodnu zajednicu* promatra i kao životnu i društvenu vrijednost, kao domovinu (»otačbinu«) kojoj pripada politička i državna zajednica, a to je, dakako, političko i državno samoodređenje naroda, i tada je riječ o povijesnoj i političkoj zajednici. Njemu je, nema sumnje, bilo jasno da se bez tih vrijednosti narod ne može razvijati i transformirati u modernu naciju. Imajući upravo to na umu, Pavlinović je zahtijevao, kao i hrvatski nacionalisti u banskoj Hrvatskoj, političko i državno okupljanje hrvatskog naroda unutar ujedinjene hrvatske države, ujedinjene Kraljevine Hrvatske. Pa ipak, kako smo već mogli uočiti, Pavlinović je uvjeren da se čista etnička zajednica, na razini »narodnosti«, u svojoj početnoj fazi inicijalnih integracijskih procesa, može održati ako izgubi, ili još nije postigla, vanjska obilježja »javne zadruge« sve dok postoji zajednica porijekla/k krvi i jezika: »jer *narodnost* premda osakaćena, nutrava, podkopana nesvojstvenim i nesrodjenim postojanjem nastavnim (zadružnim),⁹¹ može bivati dotle, dok postoji jedinstvo krvi i jezika«⁹².

^{89a} Na istome mjestu, 160.

⁹⁰ *Nešto lieka mnogim ranam, Il Nazionale/Narodni list* 35, 28. IV. 1862.; *Različiti spisi*, 134.

⁹¹ Ovdje je riječ o političkim, državnim i društvenim institucijama koje su strane narodu ili ne tvore njegovo »narodno biće«, to jest nisu sastavni dio njegova političkog društva.

⁹² *Il Nazionale/Narodni list* 49, 16. VIII. 1862.; *Različiti spisi*, 160.

U svakom slučaju, osnovna jezgra »narodnosti« bit će uvijek očuvana ukoliko ostaje nedirnuta zajednica porijekla i jezika: »dok je iole narodnog života u jedinstvu porijekla i jezika«⁹³. Ali je njemu posve jasno i to da se *narod* ne može dalje razvijati niti formirati u modernu *narodnu zajednicu* bez postojanja i modernizacije (neprekidnog »razvijanja i usavršavanja«) njegove »javne zadruge«: bez razvoja njegove povijesne/društvene zajednice, bez formiranja vlastite političke zajednice i države.

Time je Pavlinović svojom teorijom »javne zadruge« izrazio snažno načelo integracije moderne *narodne zajednice*, koja narodu daje identitet i temelj razlikovanja od drugih naroda, koji nastaje u dugom povijesnom i društvenom procesu. Jer »javna zadruga« zapravo zahvaća sve aspekte društvenog, političkog, državnog, kulturnog i gospodarskog života jednog naroda. On pod pojmom »zadružne blagodati« iskazuje sve ove aspekte društva: »Sve *zadružne blagodati*, naime: *jednoća* (unitas moralis), lakim sobćenjem pomnožena, nahranjena poljodielstvom i trgovom pribavljeno, obrtnost polakšicama i nadarjim poduprta, bezbjednost obranom stečena, sve te mnogo su olahkoćene prirodno ograđenim zemljištem, i blago ti ga narodom koji su dotle dotjerali.«⁹⁴

I u tom primjeru on jasno pokazuje da u tijeku razvoja etnosa, i time formiranja modernog naroda, nije dovoljno samo postizanje »jedinstva« i integracije *prirodne zajednice* (putem prvobitne zajednice porijekla, krvi, jezika i običaja), koja nastaje u prirodnim uvjetima rada i u predkapitalističkom društvu. S tog aspekta, samo preko rodoslovnih i jezično-duhovnih struktura, on nije mogao riješiti problem nastanka i formiranja modernog naroda i njegovu preobrazbu u modernu naciju. Jasno mu je da moderna *narodna zajednica* nastaje i da se može »razvijati i usavršavati« samo u demokratskom građanskom društvu i u parlamentarnom sustavu. Jer samo građansko društvo formira sveobuhvatno »jedinstvo« narodne zajednice, sve njezine društvene, političke, državne i kulturne vrijednosti u njihovim međusobnim interakcijama.^{94a}

Nema sumnje da Pavlinović sve to obuhvaća pojmom i strukturom »javne zadruge« i »zadružne blagodati«, zaključujući: »blago ti ga« narodima koji su do tog razvoja dospjeli (»koji su dotle dotjerali«). Prema tome, ovdje vidimo da *narod*, kao sveobuhvatna zajednica građanskog društva, ne može više biti isključivo prirodno strukturirana (osnovana isključivo na zajednici porijekla, krvi, jezika i običaja), pa on narodnu zajednicu također motri kao produkt povijesti: *narodna zajednica* (nacija), u njegovoj teoriji o porijeklu naroda, rezultat je povijesnog, društvenog, političkog, državnog, kulturnog, moralnog, vjerskog i ekonomskog razvoja. U tome je veličina Pavlinovićeve teorije o porijeklu naroda i narodne zajednice (nacije). No, njegova je teorija o porijeklu naroda i nacije još složenija, i o tome ćemo pisati u sljedećoj raspravi. Ukratko, prema toj teoriji, upravo »javna zadruga« i »zadružne blagodati« daju narodu one zajedničke osobine i vrijednosti koje su proizvod povijesti, povijesnog i društvenog ra-

⁹³ Na istome mjestu, 160.

⁹⁴ Isto, 160.

^{94a} Usp. tabele br. 1.—5.

zvoja, i omogućavaju nastanak suvremenih narodnih zajednica (nacija).^{94b} Međutim, Pavlinoviću je jasno i to da »javna zadruga« i sve »zadružne blagodati« same po sebi (bez postojanja zajednice porijekla i jezika, bez postojanja temeljne etničke zajednice) ne mogu stvoriti novu narodnu zajednicu (narod i naciju). Imajući to na umu, zaključio je ovo: »Naprotiv, *zadruga*⁹⁵ svojim blagodatmi⁹⁶ ne može danas na *jednom zemljištu*⁹⁷ da samo po sebi zapaše narodnost; jer zadružni življi⁹⁸ obiluju u sadanjem vjeku tolikom sredotežnom silom, da se neprestance otežu i pritiču srodnikom.«⁹⁹

Drugim riječima, narod nastaje i razvija se iz prirodne zajednice, iz »jedinstva« porijekla, krvi i jezika, ali se *moderna narodna zajednica* formira tek u građanskom društvu kao produkt povijesne zajednice. Da bi se to postiglo, a konačni cilj jest stvaranje moderne nacije, građansko društvo — u kojem treba ostvariti »red zadružni«, osnovan na jednakosti i slobodi, na pravdi i pravednosti — mora biti strukturirano na pravnim normama, na »krjeposti prava«, koje će svakom narodu osigurati njegovo prirodno pravo: pravo na samoodređenje i očuvanje njegove individualnosti na svim područjima društvenog života.¹⁰⁰

^{94b} Usp. tabele br. 1.a, 1.b, 1.c, 4. i 5.

⁹⁵ Kako smo upoznali, riječ je o »javnoj zadrugi«, a ona se iskazuje: prvo, kao »otačbina«; drugo, kao »načini javnog postojanja, vladanja«; a to je: a) politička, državna, etnička i kulturna zajednica jednog naroda i b) politička, državna i kulturna tradicija jednog naroda; treće, kao socioekonomska zajednica jednog naroda (poljoprivreda, obrt, trgovina i cjelokupno gospodarstvo jedne narodne zajednice); četvrto, kao moralno/duhovno jedinstvo narodne zajednice. Osim tog značenja, pojmovi »zadruga« i »javna zadruga« u najužoj su vezi s ovim terminima i njihovim značenjima: »državna zadruga« (državna zajednica, država); »zadružni život« (društveni život jednog naroda, društvene institucije i strukture); »zadruživost/sociabilité« (odraz socijalnih procesa, društvenost, društveni procesi, društvene strukture); »zadružni razred« (društveni slojevi i društvene grupe); »zadružni red« (društvo, društvene strukture); »zadružni življi« (društvene strukture i grupe); »zadružstvo« (sve ono što se odnosi na »zadregu« i »zadružni život«, društvo i društvenost); »zadružno u postanku« (društvo i društvenost u postanku i razvoju); »zadružno jedinstvo« (sve ono što je povezano s razvojem naroda, zajednice i društva: »početno zadružno jedinstvo bijaše obitelj«, a konačno »bit će ljudski rod sjedinjen«); »ukupno zadružstvo« (sve ono što se odnosi na određeno društvo i državnu zajednicu, državu); »zadružne sastojine i zadružno živovanje« (sve društvene i državne vrijednosti, javni život naroda); »razvijanje zadružnog jedinstva« (postizanje integracije narodne zajednice i to putem ovih vrijednosti: razvijanja »jedinstva porijekla, jezika, sposobnosti, nastava i zemljišta«). *Različiti spisi*, 159—180. Prema svemu tome, lako je zamijetiti, termin »zadruga« (i svi njegovi oblici) kod Pavlinovića povezuje ove vrijednosti: *zajednicu, društvo i državu*. Dakle, Pavlinović razlikuje *zajednicu* i *društvo*, ali ih je putem »javne zadruge« nastojao promatrati u njihovim dodirnim strukturama. Više tome u drugoj raspravi.

⁹⁶ »Zadružne blagodati«: sve društvene, političke, državne i gospodarske vrijednosti jedne narodne zajednice; usp. bilj. br. 95.

⁹⁷ Na zemljištu, to jest teritoriju, koje nije »prirodom ograđeno«: koje nije etnički kompaktno; dakle, koje nije osnova za formiranje etničke i političke zajednice.

⁹⁸ To jest etničke i društvene strukture stanovništva jedne raznorodne »javne zadruge«, koja nije strukturirana na izvornoj homogenoj etničkoj zajednici.

⁹⁹ *Il Nazionale/Narodni list* 49, 16. VIII. 1862.; *Različiti spisi*, 160.

¹⁰⁰ Na istome mjestu, 161.

Bez ikakve sumnje, Pavlinović u svom teorijskom objašnjenju nastanka naroda i nacije polazi od gledišta da prvobitna etnička zajednica (na razini prvobitne »narodnosti« koju iskazuju društvene grupe roda, plemena i puka, a još su uvijek »zadružno rascjepkani«, to jest nisu udruženi u homogenu etničku zajednicu) ne može biti sama po sebi dovoljna da proizvede *modernu narodnu zajednicu*. Imajući to na umu, zaključio je ovo: »I ako su od iskona jezik i porijeklo zametnim narodnosti, nisu mogli bez zadružne pravednosti osamljeni razvijati se i smoždjeti prilični narod, niti mu razbuditi saviesti ljudskoga dostojanstva.«¹⁰¹

Tu je Pavlinović još jasniji; a svoje gledište izrazio je ovime:

(a) Zajednica i »jedinstvo« porijekla i jezika od uvijek (»od iskona«) su »zametak narodnosti«, »zametak« svake etničke zajednice.

(b) Međutim, društvene grupe na razini roda i plemena, koji su još »zadružno rascjepkani«, ne mogu »bez zadružne pravednosti osamljeni razvijati se« i udružiti se međusobno u homogenu narodnu zajednicu, ne mogu »smoždjeti prilični narod«.

(c) Na toj razini ne mogu razviti svijest ni o vlastitoj narodnoj individualnosti niti svijest o ljudskome humanom dostojanstvu.

Kod Pavlinovića pod pojmom »zadružna pravednost« stoji ideja *pravde* i *pravednosti* i time temeljno načelo jednakosti i slobode, bez kojih nije moguće izgraditi moderno građansko društvo i suvremenu modernu narodnu zajednicu. Stvarajući svoju teoriju »zadruga« na tim općim i univerzalnim vrijednostima, Pavlinović drži da »početno jedinstvo zadružno bijaše obitelj«, dok će konačno »zadružno jedinstvo«, unutar općeg razvoja »ljudskog roda«, biti »bratski savez svih naroda«.¹⁰² No, taj se razvoj može postići, kako smo upoznali, samo »napredkom i usavršivošću«.

Prema tome, *razvoj* i *napredak* »javne zadruge« jednog naroda od posebnog je značenja za nastanak moderne narodne zajednice. Da bi se narod mogao »razvijati i usavršavati«, što mu pripada po prirodnom i narodnom pravu,¹⁰³ potrebno je da neprekidno »razvija zadružno jedinstvo«:

¹⁰¹ Na istome mjestu, 162.

¹⁰² Na umu ima »ljudski rod« uopće: »Nego, potonje jedinstvo slaže se s početnim u koliko je jedinstvo; ali potonje je obćeno, kao što je prvo osobno: n. p. početno ljudsko jedinstvo bijaše osoba i vječno dvoje, a potonje bit će ljudski rod sjedinjen; početno jedinstvo zadružno bijaše obitelj, potonje bit će bratski savez svih naroda; prvo jedinstvo vjere bijaše priprosto bogoštovje, potonje bit će kršćanstvo jednom s vjerovanjem u djelu posvemstveno. Domotanje potonjeg jedinstva, kojemu smo već upućeni, neće se izkoliti natražnjačtvom, nego napredkom i savršivošću; te, savršivost nastaje uvjetom potonjeg jedinstva, niti je se smiemo odreći bez zaniekanja ljudske naravi.« *Il Nazionale/Narodni list* 49, 16. VIII. 1862.; Različiti spisi, 163; usp. tabelu 1.a i 6.

¹⁰³ »Sve što se ne razvija i ne usavršuje, oli ne živi, oli skraćta. Drugako: sve što zakonito biva, ima neoprovrživo pravo na *razvijanje* i na *usavršavanje*. Tomu promislalnomu zakonu dvostruko (tj. tjelovno i duhovno) podlijeću narodi. Da narodnost zakonito biva tako je stvar očita umu i razumu, da će to rado pripoznati tko ne kani da nieće narode, jali da zavrtoglava do zatajivanja zakonitosti narodnog obstanka. Svaki narod akoprem u povojih svoje zadruge i svoga uljudstva, krjepko danas svoju narodnost čuti, kao sviest života, koji se jedvice razabire kroz njegove nesmoždjene sastojine. Komu bi ovaj dokaz prava, na razvijanje i na usavršivanje narodno, tankoumljem zaudarao pripraviti ćemo razumnije, da sastojine narodnosti

»Usavršuje se pa jedinstvo zadružno, usavršenjem svih nastava (to jest političkih, državnih i društvenih *institucija*; op. P. K.) naosob zadružnih i državnih, koje najvećma saginju pameti i srca preuzimlju, stapljajuć ih jednom mišlju i jednom željom, da uza nje zadruženi, priviknu i vanjskomu običaju života.«¹⁰⁴

»Jedinstvo zadružno«, to jest integraciju »javne zadruge« i svih »zadružnih blagodati«, postiže se »razvijanjem i usavršavanjem« (modernizacijom) svih društvenih, političkih i državnih institucija i time integracijom svih segmenata društva, koje vezuje poduzetništvo, organizacija, »jedinstvo« misli i želja, a bitno pridonose integraciji i modernizaciji cjelokupne narodne zajednice (nacije). Pavlinoviću je svakako jasno i to da »jedinstvo zadružno«, »javna zadruge« i sve »zadružne blagodati« moraju biti u stalnoj međusobnoj interakciji sa svim ostalim društvenim, kulturnim, političkim i ekonomskim vrijednostima; i to zato što sve te vrijednosti zajedno u tijeku dugih povijesnih i društvenih procesa tvore narodnu zajednicu; individualnost jednog naroda i nacije. Tako u njegovoj teoriji o porijeklu naroda ideju nacije povezuju brojne vrijednosti koje se iskazuju u »javnoj zadrugi«.

U svakom slučaju, da bi se narodna zajednica mogla »razvijati i usavršavati« na svim područjima društvenog života u smjeru nacionalne integracije potrebno je da se »javna zadruge« neprekidno razvija i usavršava, i to u određenim povijesnim i društvenim okvirima. No, u tome Pavlinović unosi bitno novi moment. Po njemu, na razvoj i usavršavanje »javne zadruge« (i to na svim područjima društvenog, političkog, državnog, gospodarskog i kulturnog života jednog naroda) utječe *slobodna ljudska volja i slobodno stvaralaštvo*, koje ne podliježe apsolutnoj božjoj volji, koja, dakle, nije determinirana božanskom providencijom (»Promisli«). Imajući upravo to na umu, zaključio je: »Ljudi bi se mogli misliti oprošteni te brige,¹⁰⁵ da Bog jim navlaš ne hoti ostaviti diela u *zadružnih priređivanjih*, kao što ga imaju u osobnom napredovanju«¹⁰⁶.

Prema tome, čovjek/pojedinac svojom slobodnom voljom određuje vlastito napredovanje i razvoj u društvu. Isto tako i određeni narod svojom slobodnom voljom upravlja razvojem svoje zajednice i svojom ovozemaljskom sudbinom. Osim toga, Pavlinović je uvjeren da u »zadružtvu« to jest u društvenim odnosima unutar zajednice i društva vladaju prirodni/organski zakoni i »nagoni« — »po prilici prirodno-životinske moći prisvajanja (assimilationis) i obnavljanja (reparationis)« — koji utječu na opći razvoj zajednice/»zadruge« i na njihovo međusobno udruživanje u veće i snažnije. U ovom slučaju riječ je o integraciji narodne/nacionalne zajedni-

najsručnije su poluge razvijanju narodnih moćiu, upravljivanju narodnih snaga, nadomirenju narodnih želja, postizavanju što više dobara blagodati zadružnih, te vršenju narodnog zvanja u čovječanskom napredku. U to dakle ime, pripada im pravo razvijanja i usavršivanja.« *Il Nazionale/Narodni list* 51, 23. VIII. 1862.; *Različiti spisi*, 165.

¹⁰⁴ *Il Nazionale/Narodni list* 51, 23. VIII. 1862.; *Različiti spisi*, 166.

¹⁰⁵ Riječ je o određenju odnosa *slobodne ljudske volje* spram providencije (božje »Promisli«) koja utječe, po Pavlinoviću, na razvoj čovječanstva uopće. O tome slijedi naša posebna rasprava.

¹⁰⁶ *Il Nazionale/Narodni list* 51, 23. VIII. 1862.; *Različiti spisi*, 168.

ce koja nastaje međusobnim udruživanjem »omanjih zadruga« (roda, plemena i puka) u veće: u narodnu zajednicu (naciju). O tome piše ovo: »onaj isti nagon, koji se odaje uzastopce u zadružtvu, razapiruć i razmičuć omanje zadruge da većim postanu, uz druge pristanu, te međusobno se druže i zajedine (. . .)«¹⁰⁷.

Iz svega što smo naveli lako je zamijetiti da je »javna zadruga« od izuzetnog značenja za formiranje i razvoj: (1) moderne narodne/nacionalne zajednice i (2) za razvoj modernoga građanskog društva. A tada je riječ o određenoj povijesnoj zajednici, o određenom narodu, koji ima svoje porijeklo i razvoj, te brojni sustav nacionalnih vrijednosti na kojima temelji svoj identitet.

Zaključimo ukratko: prema Pavlinoviću, rodoslovne strukture same za sebe nisu dovoljne da formiraju moderni narod. I tek u međusobnoj interakciji s drugim vrijednostima koje nastaju u dugom povijesnom razvoju (osobito pod utjecajem razvoja »osobitosti ćudi i sposobnosti«, kulture, »javne zadruge«, političke zajednice, državnih struktura, temeljnih nacionalnih institucija itd.) unutar građanskog društva nastaje moderna narodna/nacionalna zajednica: moderna nacija. U tom slučaju može biti riječi samo o hrvatskoj naciji. Prema tome, kod Pavlinovića, imajući na umu njegovu teoriju o porijeklu i razvoju naroda, tzv. jugoslavenstvo nikako nije moglo imati »značajke nacije«, jer je riječ o tzv. jugoslavenskoj ideji kao o još nepostojećoj zajednici koja tada ne posjeduje ni političke ni društvene ni pravne vrijednosti na kojima bi se mogla graditi, u okviru civilizacijskih nenasilnih akcija i procesa, ikakva zajednica.

Nasuprot tome, Pavlinović je, kako smo vidjeli, u svojoj teoriji o »zadruzi« iznio ove strukture: »javna zadruga«, »zadružne blagodati«, »zadružne sastojine« i »zadružno živovanje« koje sve zajedno integrira »jedinstvo zadružno«. A time je izražavao ove vrijednosti:

(a) društvene, političke, državne, ekonomske, kulturne i etičke vrijednosti i strukture određene narodne zajednice i

(b) javni život jednoga povijesnog naroda, i to na svim područjima njegova društvenog života.

O potonjem, uz ostalo, svjedoče i ove riječi: »Tko iole poznaje zadružne sastojine i zadružno živovanje, tko znade neizbrojne potrebe svagdanjeg života (. . .)«¹⁰⁸ Da bi se moglo ostvariti sve to (sve »zadružne blagodati«, očuvati »javnu zadrugu« i dalje je »razvijati i usavršavati«), potrebno je također formirati i teritorijalno »zaokružiti« narodnu zajednicu: »Zajednica zemljišta razvija se i usavršuje kada se neprestano nastoji sgodom i pravicom ozaokruženju domovine da narod lakše postigne zadružne blagodati.«¹⁰⁹

Prema tome, da bi narod mogao što bolje postići »zadružne blagodati« (a to znači sve ono što u sebi sadrži »javna zadruga«, preko društvenih, političkih, državnih, kulturnih, ekonomskih struktura, koje se iskazuju unutar nacionalne zajednice) valja »neprekidno nastojati« da se na pravnim te-

¹⁰⁷ Na istome mjestu, 169.

¹⁰⁸ Na istome mjestu, 167.

¹⁰⁹ Isto.

meljima formira »domovina«, i to kao »zaokružena« teritorijalno-politička i državna zajednica jednog naroda. U tom slučaju, »domovina« nije apstraktna ideja (o još nepostojećoj zajednici), nego izraz konkretne narodne zajednice, iskazane preko individualnih životnih i društvenih vrijednosti ostvarenih u dugom povijesnom razvoju. U toj teoriji, nema sumnje, nije bilo mjesta za stvaranje »jugoslavenske nacije« niti ju je Pavlinović ikada stvarao.

6. »Zemljište prirodno ograđeno« (etnički i politički teritorij)

Pavlinović u svojoj teoriji o porijeklu naroda također navodi *teritorij* (»zemljište«).¹¹⁰ Kao vrijednost koja također utječe na integraciju naroda, na porijeklo i razvoj narodne zajednice, on je *teritorij* iskazao preko ovih dviju definicija:

(a) U definiciji narodne zajednice (etniciteta i naroda): »narod je ljudski naraštaj osobite čudi i sposobnosti, izveden istim porieklom, sojuzen istim jezikom, u javnoj zadrugi, na zemljištu prirodno ograđeno«¹¹¹.

(b) U definiciji o »zadružnom jedinstvu«, a riječ je o integraciji i modernizaciji (»razvijanju i usavršavanju«) moderne narodne zajednice: »razvijanje i usavršavanje narodnosti nam je: razvijanje zadružnoga jedinstva, jedinstva poriekla, jezika, sposobnosti (to jest »osobitosti čudi i sposobnosti«, kulturne zajednice; op. P. K.), nastavâ (to jest »svih nastava naosob zadružnih i državnih«, a riječ je o društvenim, političkim i državnim institucijama jednog naroda; op. P. K.) i zemljišta«¹¹².

Kako vidimo, *teritorij* (»zemljište«) ima značajnu ulogu u nastanku i razvoju narodne zajednice. Međutim, ocjenjujući »sastojine pojmi narodnosti« i naroda »po redu svoje vrijednosti«, Pavlinović ističe, kako smo upoznali, da su »jedinstvo« porijekla/krvi i jezika »jezgra tomu pojmu«, dok su »zadružtvo i zemljište« (to jest političke, državne i društvene strukture i teritorij jednog naroda) »prisvojine (atributa)« istog pojma i tih vrijednosti.

Ali je Pavlinoviću jasno da potonje »prisvojine« (»zadružtvo i zemljište«) imaju veliku *društvenu vrijednost u* pojavi i razvoju moderne narodne zajednice (nacije). Jer je isticao izrazito snažno djelovanje *teritorija* na tvorbu naroda. Upoznajmo to. Po njegovoj teoriji o porijeklu naroda, tek su boravak i rad naroda na određenoj zemlji, prestankom »tumaranja« i »mijenjanja zakonâ, običaja i gospodarâ«, što je karakteristično za rodove i plemena¹¹³ i nakon postizanja zaokruženog i homogenog etničkog/političkog teritorija, »prirodno ograđenog zemljišta«, omogućili sljedeće:

(a) postizanje moralnog »jedinstva« (»unitas moralis«) odnosno moralne zajednice jednog naroda,

¹¹⁰ *Il Nazionale/Narodni list* 49, 16. VIII. 1862.; *Različiti spisi*, 159—160.

¹¹¹ Isto, 159; Pri tome je potonji pojam (»zemljište prirodno ograđeno«) unio u drugom izdanju ove studije (»O narodnosti«), a 1862. naveo je ovaj termin: »naravno-mejšano zemljište«.

¹¹² *Il Nazionale/Narodni list* 51, 23. VIII. 1862.; *Različiti spisi*, 166.

¹¹³ *Il Nazionale/Narodni list* 49, 16. VIII. 1862.; *Različiti spisi*, 162.

- (b) stvaranje jedinstvenog tržišta,
- (c) rješenje problema prehrane (»nahraničenja poljodjelstvom i trgovom pribavljeno«),
- (d) postizanje veće ekonomske i društvene sigurnosti,
- (e) ostvarenje veće kulturne i društvene komunikacije (»lakim sobćenjem pomnoženo«),
- (f) stvaranje »zadružnog jedinstva«, stvaranje političke, državne i kulturne zajednice i »zasebnog« društva jednog naroda u povijesti,
- (g) konačno, postizanje integracije i modernizacije (»razvijanja i usavršavanja«) moderne narodne zajednice.¹¹⁴

Sve to zajedno, po Pavlinoviću, omogućavali su *boravak* i rad na određenom i njegovu stalnom etničkom i političkom teritoriju. Imajući to na umu, zaključio je: »i blago ti ga narodima koji su dotle dotjerali«¹¹⁵. Prema tome, uvjeren je da je »jedinstvo« narodne zajednice postignuto tek onda kada se »ozakoni jedinstvo porijekla, jezika, zadruštva i zemljišta«; kada se ostvari društveni i pravni poredak koji omogućuje postizanje zajedništva svih navedenih vrijednosti i time integracije narodne zajednice (naroda i nacije).¹¹⁶

Da bi se to postiglo, mora se i na tom društvenom/povijesnom segmentu neprestalno težiti »razvijanju i usavršavanju« narodne zajednice, a posebno »usavršavanju« i razvoju »jedinstva porijekla, jezika, sposobnosti, nastavâ i zemljišta«.¹¹⁷ Zbog toga je tražio također razvijanje i usavršavanje »zajednice zemljišta«: »Zajednica zemljišta razvija se i usavršuje, kada se neprestano nastoji sgodom i pravicom, ozaokruženju domovine da narod lakše postigne zadružne blagodati.«¹¹⁸

Kako vidimo, »zajednica zemljišta« — to jest »prirodno ograđeno zemljište«, a riječ je o etničkom, političkom i državnom teritoriju jednog naroda, i tome o njegovoj političkoj i državnoj zajednici — treba neprestano »razvijati i usavršavati«. To se postiže tako da se »neprestano nastoji«, polazeći od pravnih i međunarodnopravnih normi, koristeći svaku priliku unutar pravnog sustava (»sgodom i pravicom«), formirati političke i državne granice jednog naroda (»ozaokruženjem domovine«). I to zato što je to uvjet postizanja svih »zadružnih blagodati« unutar određene narodne zajednice: ostvarenja svih materijalnih, kulturnih, duhovnih, političkih, državnih i društvenih vrijednosti.

U tom slučaju, Pavlinoviću je jasno da je nastanjenost naroda na određenoj kompaktnoj »zajednici zemljišta«, na kompaktnom narodnom/nacionalnom teritoriju, jedan od izuzetno važnih elemenata, preko kojeg se iskazuje postojanje etničke/narodne zajednice u povijesti. Dakle, jasno mu je da je postojanje trajne »zajednice zemljišta«, kompaktnoga političkog i etničkog teritorija, uvjet egzistencije narodne zajednice, te uvjet njezina napretka (»razvijanja i usavršavanja«).

¹¹⁴ *Il Nazionale/Narodni list* 49—51, 16. i 23. VIII. 1862.; *Različiti spisi*, 160—167.

¹¹⁵ *Il Nazionale/Narodni list* 49, 16. VIII. 1862.; *Različiti spisi*, 160.

¹¹⁶ Na istome mjestu, 162.

¹¹⁷ *Il Nazionale/Narodni list* 51, 23. VIII. 1862.; *Različiti spisi*, 166.

¹¹⁸ Isto, 167.

Kada to znamo, onda nam je jasno zašto je dokazivao postojanje hrvatske etničke/narodne zajednice, koja obuhvaća cjelokupni hrvatski etnički i politički teritorij i sve hrvatske historijske pokrajine, koje je trebalo ujediniti u jedinstvenu ujedinjenu hrvatsku državu, o čemu smo raspravljali. Pa i u tom slučaju, dovoljno je dokazano, nije bilo mjesta za stvaranje »jugoslavenske nacije«.

7. Narodna zajednica (narod i nacija)

Pavlinović u svojoj teoriji o porijeklu i razvoju *naroda* upotrebljava ove pojmove: 1. »narod«, 2. »omanji narod«, 3. »narodići«, 4. »veliki i silni narod«, 5. »narodna zajednica«.¹¹⁹

Da bismo dokučili što je on pod tim pojmovima razumijevao, potrebno je ispitati sadržaje tih termina u njihovu međusobnom odnosu. Jedino tako možemo otkriti njihovo društveno i povijesno značenje i njihovu političku vrijednost.

(a) *Narod: porijeklo i identitet.* — Društvenu i povijesnu vrijednost pojma *narod*, i narod kao zbiljsku zajednicu, njegovu individualnost i identitet, Pavlinović dokazuje, kako smo pokazali, na temelju zajedništva (»jedinštva«) porijekla, prošlosti i povijesti jednog naroda, i to: prvo, postojanjem temeljnih vrijednosti (»osobina«) narodne zajednice, a to su porijeklo, jezik, »osobitost ćudi i sposobnosti«, kulture, »javne zadruge«, »zemljišta« i »zajednice zemljišta«; drugo, postojanjem, dakle, duhovno-kulturnih, jezičnih, političkih, državnih, društvenih i povijesnih »osobina«; treće, postojanjem »jedinštva« svih navedenih vrijednosti, koje u međusobnoj interakciji tvore zbiljsku narodnu zajednicu. Identitet jednog naroda on određuje na njegovoj prošlosti i povijesti, na njegovoj kulturnoj, političkoj i društvenoj tradiciji.¹²⁰ A tada je riječ o povijesnom narodu.

(b) *»Omanji narod«: porijeklo i identitet.* — Posebno nas zanima što Pavlinović misli pod pojmom »omanji narod«? Prije svega, ako je riječ o *narodu*, bez obzira na njegovo porijeklo i veličinu, dokazivao je njegov identitet koji stječe kroz relativno dugotrajno povijesno bivanje, na temelju zajedništva (»jedinštva«) njegova porijekla, prošlosti i povijesti. Prema tome, »omanji narod« je također individualna narodna zajednica, koja ima sve one »osobine« kao i svaki narod, ako uopće jest narod.

Međutim, vidjeli smo da on svaki narod, bez obzira na njegovu veličinu, uklapa u širu međunarodnu zajednicu, kojoj krajnji cilj vidi u stvaranju »bratskog saveza svih naroda«: u općem sjedinjenju čovječanstva.¹²¹ Uz to, Pavlinović vidi mogućnost okupljanja »manjih naroda« (srodnih po praporiijeklu i prajeziku, kao što su, na primjer, južnoslavenski narodi) u veće »narodne skupine«: unutar šire federacije srodnih naroda. Nadalje, pod pojmom »narodići« on razumijeva srednjovjekovne još neformirane »male narode« (etničke zajednice koje se sastoje od rodova i plemena), koji

¹¹⁹ Usp. tabele br. 1.a, 1.b, i 1.c.

¹²⁰ Usp. tabele br. 1.a, 1.b, 1.c, 4. i 5. O svemu tome više u našoj sljedećoj raspravi: Pojava i razvoj naroda u djelu M. Pavlinovića.

¹²¹ Usp. tabele br. 1.a, 1.b, 1.c i 6.

se tijekom povijesnog razvoja stapaju u veće cjeline, kao na primjer u Italiji, Francuskoj i Engleskoj.

(c) »Veliki i silni narod«: *porijeklo i identitet*. — Taj pojam, koji Pavlinović navodi,¹²² nije pobliže objasnio. Ali je sigurno da je taj pojam prihvatio s gledišta perspektive budućnosti, i ujedno prema analogiji ujedinjenja Italije i Njemačke. Polazio je od ideje/analogije o osnovanju »velikih naroda«, to jest velikih državnih zajednica. Međutim, godine 1875. tu će analogiju između Italije (odnosno Njemačke) i tadašnje tzv. ideje o »Jugoslaviji« (ideje o još nepostojećoj zajednici) posve odbaciti. Jer je bio uvjeren, i to već u razdoblju 1860.—62. godine, a kasnije posebno, da na prostoru jugoistočne Europe žive zasebni narodi, koji su se formirali u dugom povijesnom razdoblju. Ali je neosporno i to da je bio uvjeren da u Europi nastaju »veliki narodi«: unutar njihovih političkih i državnih zajednica (u Italiji, Njemačkoj, Francuskoj). U tom slučaju on govori o suvremenim europskim nacijama, koje se formiraju unutar vlastitih većih homogenih zajednica.¹²³

Pa ipak, očito je 1862. godine smatrao da predstoji proces stvaranja širih zajednica srodnih naroda. Tako je mogla nastati, prema njegovu vjerovanju, u budućnosti i zajednica južnih »Slovinaca«. Ali se odmah moramo pitati: kakva bi to bila zajednica? Je li zajednicu južnih »Slovinaca« shvaćao kao nacionalnu (i/ili nacionalno-unitarističku) ideju? Možemo dopustiti i tu mogućnost da je pod pojmom »veliki i silni narod« mislio i na budući »južnoslavenski narod«. Uostalom, taj je pojam, u izrazu »veliki narod« i/ili »velika nacija« postojao u suvremenoj teoriji o narodu i naciji u Italiji i Francuskoj.

Ali je ipak najvažnije ovo pitanje: je li Pavlinović, kako se to u historiografiji uporno ponavlja, »južnoslavensku ideju« uzimao kao nacionalno načelo? Gledano teorijski, već nam sâm taj termin (»veliki i silni narod«) govori suprotno. Zašto? Odgovor možemo naći samo u njegovoj teoriji o porijeklu i razvoju etnosa, to jest porijeklu i razvoju naroda i narodne zajednice (nacije).¹²⁴

Kako smo pokazali, polazeći od razvoja povijesnih i društvenih procesa i formiranja novih narodnih zajednica, Pavlinović je dokazivao da se (prema prirodnom nagonu koji vodi »k jedinstvu narodnomu«) iz obitelji stvaraju rodovi (»koljena«), iz rodova plemena, iz plemena puk, a iz »pukâ narod«. ¹²⁵ Svaki pak narod, bez obzira na veličinu i porijeklo, ima svoj identitet i »zasebnost« koju osniva, kako je to dokazao Pavlinović u svojoj teoriji o porijeklu naroda, na njegovu zajedništvu (»jedinstvu«) porijekla, prošlosti i povijesti. Onda je to svaki povijesni narod, i tada ne može biti riječi o tzv. južnoslavenskom narodu kao homogenoj nacionalnoj zajednici, jer ona u povijesti ne postoji.

¹²² *Il Nazionale/Narodni list* 51, 23. VIII. 1862.; *Različiti spisi*, 167.

¹²³ *Il Nazionale/Narodni list* 53, 30. VIII. 1862.; *Različiti spisi*, 171.

¹²⁴ Usp. tabele br. 1.a, b.b, 1.c, 2, 4. i 5.

¹²⁵ *Il Nazionale/Narodni list* 51, 23. VIII. 1862.; *Različiti spisi*, 166—169; usp. tabele br. 1.a i 1.b.

Prema tome, kada je riječ o stvaranju »velikog i silnog naroda«, i ako pri tome mislimo na ideju o još nepostojećoj južnoslavenskoj zajednici, onda ta ideja:

(1) pripada *svijetu budućnosti*, jer ta zajednica (»južnoslavenskih naroda«) tada ne postoji; po teoriji M. Pavlinovića, postoje samo »mali narodi« odnosno narodne zajednice koje su svoj identitet stekle na vlastitu povijesnom razvoju, i to već do XIX. stoljeća;

(2) tada može biti riječ samo o udruženju srodnih no već formiranih naroda;

(3) a to može biti, nadalje, riječ samo o savezu/federaciji: o »bratskom savezu«, o udruženju na načelu jednakosti i ravnopravnosti. A tada ne može biti riječi o »jugoslavenstvu« kao nacionalnoj ideji, jer Pavlinovićeve teorija o porijeklu narodne zajednice govori nešto sasvim drugo.¹²⁶

(d) *Narodna zajednica (narod i nacija)*. — Pojam »narodna zajednica« upotrebljava sâm Pavlinović.¹²⁷ Međutim, da bismo mogli istražiti društveno značenje koje on pripisuje »narodnoj zajednici«, potrebno je upoznati njegovu teoriju o porijeklu i razvoju naroda.

Kako smo se mogli uvjeriti, Pavlinović narod promatra kao *globalnu zajednicu*, koja je nastala u vremenu, u tijeku povijesnog/društvenog razvoja jednog naroda: on narod promatra kao povijesnu i društvenu cjelinu. Po njemu, narod je *najsavršenija zajednica* (»najsavršenija zadruga«) čije porijeklo razvoja nalazi u početnoj obiteljskoj »zadrugi« i »prirodni je stupanj« općeljudskoj zajednici čovječanstva (»čovječanskoj zadrugi«). Prema tome, već u samom početku svoga teorijskog razmatranja, Pavlinović narod određuje kao zajednicu, koja je, po njemu, nastanjena na određenom teritoriju (i to etničkom i političkom teritoriju) te posjeduje zajedničku tradiciju, prošlost i kulturu.¹²⁸

Narod u tom svojstvu, u značenju *povijesne zajednice*, jest društveno-povijesna cjelina, čiji posjed (»vrijednosti« i »zasebnost«) jesu zajedništvo/integracija *porijekla, jezika, kulture* (»osobitosti čudi i sposobnosti«, tj. duhovno-kulturna zajednica), *javnoga života* (na području politike, države i društva, »javne zadruge«, »zadruštva« i »zadružnog života«), *teritorija, običaja, tradicije i povijesti*.¹²⁹

Ali da bi se *narod* iz stadija *ne-naroda* (iz etničke zajednice na razini roda i plemena, iz pretkršćanskih razdoblja) transformirao u *zajednicu*, potrebno je da iziđe iz pasivne skupine društvenih grupa i »lutalačkog života«. Uz to, potrebno je da se društvo strukturira prema načelu bratstva, jednakosti i slobode »za sve ljude i za sve narode svakojeg staleža i svakojeg ljudskog plemena«, potrebno je izgraditi moderno građansko društvo. Tek nakon ostvarenja »zadružne pravednosti«, demokratskog razvoja društvenog života, određeni »zameci narodnosti«, koje tvori isključivo »jedinstvo« porijekla i jezika, transformiraju se u »prilичni narod«: u na-

¹²⁶ O »jugoslavenskoj ideji« u djelu M. Pavlinovića, i u hrvatskoj politici uopće, slijedi naša posebna rasprava.

¹²⁷ *Il Nazionale/Narodni list* 51, 23. VIII. 1862.; *Različiti spisi*, 168.

¹²⁸ *Il Nazionale/Narodni list* 49—51, 16. i 23. VIII. 1862.; *Različiti spisi*, 159—169.

¹²⁹ Usp. tabele br. 1.a. 1.b, 1.c, 2., 4. i 5.

rodnu zajednicu. U tom slučaju, narod se razvija, u dugom povijesnom procesu, kao povijesno izgrađeni društveni individuuum: kao homogena narodna zajednica.¹³⁰

Ali onaj bitni društveni i povijesni činilac koji *narod* (u procesu »stapanja« međusobno srodnih obitelji, »koljena«, rodova i plemena) pretvara i transformira u individualnu/»osobnu« *narodnu zajednicu*, Pavlinović označava pojmom »jedinstva«: zajedništva i/ili integracije, a riječ je o kulturnom, političkom, povijesnom i društvenom »jedinstvu«. Prema tome, početak pretvaranja naroda u zajednicu nastaje, unutar određenog društva, kada »mu se ozakoni jedinstvo porijekla, jezika, združtva i zemljišta«: kada na svom »zemljištu«, unutar vlastitog etničkog i političkog teritorija, određeni narod postigne integraciju porijekla, jezika, kulture i društva.¹³¹ Međutim, to je tek početak pretvaranja naroda u homogenu zajednicu; uz to, na to »jedinstvo«, od srednjeg vijeka nadalje, utječe i kršćanstvo svojim učenjem.

No najvažnije je to da je Pavlinoviću jasno kako *moderna narodna zajednica* nastaje tek u *građanskom društvu*, i to ostvarenjem ideje bratstva, jednakosti i slobode, to jest pravne jednakosti svih ljudi i svih naroda. Tek tada se može, po Pavlinoviću, postići »jedinstvo« narodne zajednice (nacije) i to na temeljima osobnog/ljudskog, obiteljskog i »narodno-državnog« prava, uz modernizacijske procese (»napredovanje« i »razvijanje«) na svim područjima javnoga života. U tom smislu, narod koji ima svoju »osobnost« i »osobne vrijednosti« ima »pravo na razvijanje i usavršavanje«, čime iskazuje »zakonitost narodnog obstanka«. A to »usavršavanje naroda« postiže se modernizacijom i »jedinstvom« njegovih temeljnih vrijednosti (»sastojina«), čime se postiže društvena moć i snaga.¹³²

I upravo tu Pavlinović nalazi mogućnost — unutar građanskog društva i modernizacijskih tokova, neprekidnog »razvijanja i usavršavanja« na svim područjima društvenog života — postizanja »jedinstva« naroda i njegova pretvaranja u narodnu zajednicu (naciju).¹³³ A ovi oblici »jedinstva«/integracije pretvaraju narod u zajednicu, u *modernu narodnu zajednicu*, to jest *naciju*:

(1) »*zadružno jedinstvo*«; postiže se integracijom i modernizacijom (»usavršavanjem«) svih političkih, državnih i društvenih vrijednosti i institucija;

(2) »*jedinstvo porijekla*« i »*zajednica porijekla*«, a riječ je o zajedništvu i integraciji porijekla, prošlosti i povijesti jednog naroda;

¹³⁰ *Il Nazionale/Narodni list* 49, 16. VIII. 1862.; *Različiti spisi*, 162; usp. tabele br. 1.a, 1.b, 1.c, 4. i 5.

¹³¹ Na istome mjestu, 162; usp. tabele br. 1.a, 1.b, 1.c, 2., 4. i 5.

¹³² »Komu bi ovaj dokaz prava na razvijanje i na usavršavanje narodno tankoumljem zaudarao privratit ćemo, da sastojine narodnosti najsručnije su poluge razvijanju narodnih moćiu, uporavljanju narodnih snaga, nadomirenju narodnih želja, postizavanju što više dobara blagodati zadružnih, te vršenju narodnog zvanja u čovječanskom napredku. U to ime, dakle, pripada im pravo razvijanja i usavršavanja.« *Il Nazionale/Narodni list* 51, 23. VIII. 1862.; *Različiti spisi*, 165.

¹³³ Usp. tabele br. 1.a, 1.b, 1.c, 4. i 5.

(3) »*jedinstvo jezika*« i »*zajednica jezika*« (duhovno-kulturna zajednica i kulturna homogenizacija);

(4) »*jedinstvo osobitosti čudi (genie) i sposobnosti*«, to jest duhovno-kulturna zajednica i zajedništvo tradicije i kulture, koju narod iskazuje kroz individualne vrijednosti na području književnosti, umjetnosti i znanosti;

(5) »*jedinstvo zemljišta*« i »*zajednica zemljišta*«, homogenizacija etničkog i političkog teritorija;

(6) »*jedinstvo*« misli, želja, običaja i osjećaja jednog naroda (»utjelovljenje svih čuti, osjećaja, misli i života njegova«).¹³⁴

Posve je jasno da je ovdje riječ o *integraciji narodne zajednice* na svim područjima društvenog, duhovno-kulturnog, političkog i državnog života jednog naroda i o njegovu pretvaranju u *modernu naciju*. Ali ne naroda u apstraktnom smislu, nego zbiljskog naroda: koji posjeduje svoje temeljne »osobine«, svoju zajednicu stečenu u dugom povijesnom procesu. A to je mogla biti samo hrvatska nacija, kao zbiljska povijesna zajednica, a nikako ne još nepostojeća tzv. južnoslavenska nacija.

I upravo na tome mjestu, na kojem izlaže teoriju o integraciji narodne zajednice, Pavlinović se odupire mogućnosti »stapanja« i »pretapanja« više »prometnutih puka« i/ili naroda, koji su svoju individualnost na svim područjima društvenog života iskazali do XIX. stoljeća, u »jedinčatu narodnost«: unutar jedne unitarističke »narodnosti«. Pa o tome piše: »U nevjrijeme je danas pominjati o *razvijanju zadružnoga jedinstva* po svijanju i pretapanju više prometnutih puka jač naroda u jedinčatu narodnost (. . .).«¹³⁵ I to stoga, kako je rečeno, jer Pavlinović, promatrajući povijesno, spoznaje da su se narodni individualiteti, na osnovi zajedništva njihova porijekla, prošlosti i povijesti, u svojim osnovama formirali već do XIX. stoljeća. Imajući to na umu, on jasno ističe: »jer što je visilo to je odpalo do 19. vieka; a danas svak oprezno bdije i nad najzabitijem okrajkom svoje otačbine«¹³⁶.

Prema tome, do XIX. stoljeća *formirale su se temeljne jezgre naroda*. A u XIX. stoljeću možemo govoriti samo o njihovu daljnjem »razvijanju i usavršavanju«, o njihovoj modernizaciji i formiranju u moderne narodne zajednice (nacije). Pri tome je izložio načelo »jedinstva«, kako smo se uvjerili, kao konstitutivnu vrijednost nacionalnog identiteta: kao integracijsko načelo koje narod vodi do građanskog društva i izgradnje moderne nacije. Ali ta moderna narodna/nacionalna zajednica, kako iz svega slijedi, nastaje na »jedinstvu« porijekla, prošlosti i povijesti, a nikako ne na ideji budućnosti (na kojoj je građena »južnoslavenska ideja«).

U svakom slučaju, prema njegovoj teoriji o porijeklu naroda, integracija narodne/nacionalne zajednice, formiranje i razvoj moderne nacije, može se odvijati samo u okviru »jedinstva«, koji postaje moćni ujediniteljski

¹³⁴ »Ako omjerimo razvijanje i usavršavanje po uglavljenom pojmu narodnosti, razvijanje i usavršavanje nam je: razvijanje zadružnog jedinstva, jedinstva porijekla, jezika, sposobnosti, nastavâ i zemljišta.« *Il Nazionale/Narodni list* 51, 23. VIII. 1862.; *Različiti spisi*, 166—167.

¹³⁵ Na istome mjestu, 166.

¹³⁶ Isto, 166.

činilac.¹³⁷ Polazeći od klasičnog određenja etničke zajednice, upravo tu Pavlinović govori o stvaranju »jedinstva« naroda, o njegovu pretvaranju u modernu nacionalnu zajednicu i to »usavršavanjem jedinstva zadružnog«: postizanjem »jedinstva«/integracije na svim područjima života narodne zajednice.¹³⁸

Posve jasno, Pavlinović tu govori o stvaranju moderne narodne zajednice i o procesu njezina pretvaranja u naciju. Ali to je mogla biti, kada je riječ o tzv. južnim »Slovincima«, samo pojedinačna (hrvatska, slovenska, srpska, bugarska, crnogorska) narodna zajednica/nacija. A nikako ne »slovenska« ili »južnoslavenska nacija«. Ako nam to nije jasno, onda njegovu teoriju o porijeklu naroda i uopće političku ideologiju ne možemo razumjeti. No, o tome više na drugome mjestu.

8. Nezavisnost i samostalnost narodne zajednice

U političkoj teoriji M. Pavlinovića, nadalje, nalazimo nove vrijednosti, a to su: *nezavisnost* i *samostalnost* naroda. Ispitajmo ovdje ukratko njihovo političko i društveno značenje. I to zato što je postizanjem kulturne i zatim političke i državne nezavisnosti jednog naroda, upozorava on, napokon otvoren put njegovu pretvaranju u modernu narodnu zajednicu i, na kraju, njezinoj preobrazbi u modernu naciju. U svakom slučaju, on je već 1860.—62. jasno uočio da je *politička organizacija naroda*, postizanje njegove političke i državne nezavisnosti i samostalnosti, koje stječe na osnovi narodnog i povijesnog legitimiteta, važna za ostvarenje unutrašnje koncentracije društvene i političke moći, koja narod, uz modernizacijske i integracijske tokove i procese, pretvara u modernu i cjelovitu narodnu zajednicu (naciju).¹³⁹

Ipak, najprije upoznajmo se s njegovim ishodištem teorijskog određenja nezavisnosti i samostalnosti naroda i narodne zajednice. Nakon što je dokazao porijeklo i razvoj naroda, to jest njegovu egzistenciju, Pavlinović je u svojoj političkoj teoriji pratio proces preobrazbe naroda u modernu narodnu zajednicu (naciju) i to poglavito putem razvijanja i usavršava-

¹³⁷ »Jedino dakle možno razvijanje jedinstva danas je razplodjenje; kao što po naravi živa obitelj razvija se na koljena (rodove) i na plemena, a plemena na puke, a puci na narode. Usavršuje se pa jedinstvo zadružno, usavršenjem svih nastava (institucija) naosob zadružnih i državnih, koje najvećma saginju pameti i srca preuzimlju, stapljajuć ih jednom mišlju i jednom željom, da uza nje zadruženi priviknu i vanjskomu običaju života.« *Il Nazionale/Narodni list* 51, 23. VIII. 1862.; *Različiti spisi*, 166.

¹³⁸ »S toga, po prilici prirodno-životinske moći prisvajanja (assimilationis) i obnavljanja (reparationis), koja mnogo koje šta ostavlja pameti ljudskoj da podpomogne zdravstvenimi spravami, i po prilici zanatlinske i težačke jedrine, stogubljene strojstvenimi (mechanicis) i ratarstvenimi (agronomicis) ratili, onaj naravski nagon k *jedinstvu narodnomu* koji neprestano steže, okuplja i sklapa iz obitelji plemena, iz plemena pukove, iz pukâ narode (. . .).« I dalje: »Sastojec bo narodno biće (to jest političko tijelo i/ili političko društvo; op. P. K.) iz jedinstva porijekla, čudi, jezika, nastavâ (političkih, državnih i društvenih institucija; op. P. K.), zemljišta, odakle životno jedinstvo, narodni duh (. . .).« *Il Nazionale/Narodni list* 49, 51 i 57, od 16. i 23. VIII. i 13. IX. 1862.; *Različiti spisi*, 164, 166, 169 i 179.

¹³⁹ Usp. bilj. 132; *Il Nazionale/Narodni list* 51, 23. VIII. 1862.; *Različiti spisi*, 165.

nja »jedinstva« njezina »zadružnog života«. ¹⁴⁰ Prema tome, polazeći od individualnosti jednog naroda, čiji identitet otkriva u njegovim »osobinama«, on raspravlja o formiranju moderne narodne zajednice (nacije). Drugim riječima, on govori o njezinoj integraciji i modernizaciji: o »razvijanju i usavršavanju« njezina »zadružnog jedinstva«, o postizanju i razvoju njezine cjelovitosti na području društvenoga, kulturnog i političkog života. Prema toj političkoj teoriji, bitni činilac koji narod pretvara u modernu narodnu zajednicu jest proces integracije, modernizacije i »razvijanja« svih temeljnih vrijednosti (»osobina«) jednog naroda, a to su, kako smo vidjeli, duhovno-kulturne, političke, državne, društvene i gospodarske vrijednosti i njihove temeljne institucije.

Drugim riječima, modernizacijom temeljnih vrijednosti narodne zajednice (»razvijanjem i usavršavanjem« njezinih »osobina«) i razvojem integracijskih tokova (razvijanjem njezina »zadružnog jedinstva« i »javne zadruge«) ona se, u procesu pretvaranja u modernu naciju, integrira, kultivira, usavršava i razvija u skladu sa zahtjevima modernoga građanskog društva. Moderno je građansko društvo, o tome nema spora, utjecalo na razvoj individualizma uopće, a napose na formiranje individualne narodne zajednice. Štoviše, već sâm razvoj tog društva pretpostavlja nezavisnost i samostalnost narodne zajednice. I upravo je to Pavlinović jasno izložio. ¹⁴¹ Imajući stalno na umu razvoj i modernizaciju građanskog društva u cjelini, Pavlinović isto tako pokazuje nužnost »razvijanja i usavršavanja« individualne narodne zajednice. ¹⁴² Posve je jasno uočio da u tijeku toga povijesnog i društvenog razvoja nastaje moderna »zasebna« narodna zajednica: da se formira kao jedinstvena cjelovita i samostalna moderna nacija. Svi ti povijesni procesi utječu, dakle, na preobrazbu naroda u modernu naciju, i to: postizanjem njezine integracije i modernizacije na području politike, države, kulture, društva, gospodarstva i njezinih temeljnih političkih i državnih institucija. ¹⁴³ Pri tome je jasno i to da je polazio od pojedinačnih postojećih naroda na prostoru srednje i jugoistočne Europe, a ne od tzv. južnoslavenske nacije, koja kao zajednica tada ne postoji, što je on dobro znao. ¹⁴⁴

Sve navedene probleme Pavlinović je uočio i riješio na razini europske teorijske političke misli. Dobro je znao, i to je već 1862. godine posve jasno izrazio, da narodna zajednica (nacija) svakako mora postići svoju (1) *kulturnu i političku zasebnost* i (2) *nezavisnost i samostalnost*, jer je to uvjet ne samo za ostvarenje njezine modernizacije nego i za postizanje njezine cjelokupnosti, »jedinstva« i slobode. Ta nezavisnost i samostalnost svakako mora biti ostvarena na području kulture, te političke i državne organizacije. Tek tada narodna zajednica postiže svoje »jedinstvo«

¹⁴⁰ Na istome mjestu, 165—169.

¹⁴¹ Isto, 165; usp. tabele br. 3. i 5.

¹⁴² *Il Nazionale/Narodni list* 51, 23. VIII. 1862.; *Različiti spisi*, 166—67; o tome više raspravljamo u posebnoj studiji o porijeklu i razvoju naroda u djelu M. Pavlinovića.

¹⁴³ Usp. tabele br. 4. i 5: shematski prikaz pojave i formiranja naroda, narodne zajednice i nacije.

¹⁴⁴ Usp. N. Stančić, *Hrvatska nacionalna ideologija preporodnog pokreta u Dalmaciji*, n. dj., 189—267.

i nedjeljivost. Dakle, tek kada ostvari punu nezavisnost i samostalnost, narodna se zajednica može do kraja modernizirati i integrirati u modernu naciju. Imajući sve to na umu, Pavlinović piše ove značajne riječi: »Kao što razvijanje i usavršavanje narodnosti¹⁴⁵ biva najglavniji uvjet obstanku i napredovanju svakog naroda, tako i *narodna nezavisnost* naravno je i ponajbolje je jamstvo razvijanju i usavršavanju narodnosti. I kad *narodnu nezavisnost* pominjemo, odbijamo, poglavito odbijamo podložstvo naroda naprama narodu, t. j. naprama zakonu, jeziku, zadružnom životu, nastavam i državništvu inoga naroda, nego još i podložstvo prama vladi inostranskoj, i u inostranstvu ugnjezdjenoj.«¹⁴⁶ Lako je zapaziti da u tom slučaju Pavlinović u razvoju naroda otkriva novi bitan proces, a to je stjecanje nezavisnosti i samostalnosti narodne zajednice (nacije). A posve je jasno da je »narodna nezavisnost« (na području političke, državne, društvene i duhovno-kulturne organizacije naroda) najvažnija u procesu integracije i modernizacije svake narodne zajednice i njezine transformacije u modernu naciju. Tako određena »narodna nezavisnost«, pravno utemeljena i organizirana na području političkih i državnih institucija, po Pavlinoviću je najbolje jamstvo »razvijanju i usavršavanju« određene i povijesno utemeljene narodne zajednice: »narodna nezavisnost naravno je i ponajbolje jamstvo razvijanju i usavršavanju narodnosti«. Jasniji nije mogao biti.

Da bi se postiglo »jedinstvo« i nezavisnost narodne zajednice, integracija njezina »zadružnog života«, potrebno je, kako vidimo, na načelima prirodnog i narodnog prava, u okviru pravnih normi i njezinih temeljnih institucija, postići političku, državnu i duhovno-kulturnu organizaciju i nezavisnost naroda. Potrebno je mobilizirati široke narodne mase uz nacio-

¹⁴⁵ To jest, razvijanje i usavršavanje cjelokupne narodne zajednice: modernizacijom svih njezinih vrijednosti (»osobina«). Upoznajmo ujedno osnovne vrijednosti načela narodnosti: (1) *Narodnost* je osjećaj (»čuvstvo«); iskazuje se kao »čuvstvo narodnosti«, »narodno čuvstvo« i »čut narodnosti«: ona je »samonikla čut ljudskoga srca«. U tom obliku/strukturi *narodnost* je izražena kao osjećaj i »čuvstvo«; ona je, dakle, ujedno osjetilnog i emocionalnog porijekla. U tom značenju narodnost je individualni i/ili kolektivni (društveni) izraz osjećaja pripadnosti određenoj narodnoj zajednici, narodu ili naciji. (2) Nadalje, *narodnost* je racionalnog umnog porijekla; ona je »svjesna pomisao ljudskoga duha«. U tom obliku i strukturi *narodnost* formira ratio i svijest. A to znači da je taj oblik narodnosti racionalnog porijekla: ona je (kao vanjski izraz narodne zajednice) područje racionalne to jest znanstvene/umne spoznaje i ujedno svjesnog opredjeljenja. U tom značenju, *narodnost* je individualni i/ili kolektivni (društveni) izraz racionalnog i svjesnog određenja identiteta narodne zajednice. (3) Napokon, *narodnost* je stvarna i zbiljna; ona, dakle, postoji »objektivno«, kao »objekt«: »narodnost je nešto pričinjena, ali je mnogo više prirodna i jestvena«, to jest stvarna. U tom obliku i strukturi Pavlinović *narodnost* promatra kao »objekt«, kao stvarnu *narodnu zajednicu*, kao zbilju i realni svijet institucija unutar određenog društva. Ujedno, *narodnost* je »prirodna« (ona je »mnogo više prirodna); narodnost je »najprirodniji zavjet«, »narodna zajednica tako je prirodna svakom puku, da narav ista na nju teži«; nadalje, narodnost se pojavljuje »kao prirodni izčez (atomus) koji se ne da zatajivati«. Na taj način, kako vidimo, Pavlinović narodnost (i narodnu zajednicu) promatra kao prirodnu posljedicu ljudske egzistencije, kao prirodni nagon za identifikacijom. Uz to, on narodnost (kao izraz narodne zajednice) promatra kao sastavni dio prirodnog i društvenog sustava: ona je produkt »prirodnog sistema« i određenog društva. Usp. *Različiti spisi*, 157—169.

¹⁴⁶ *Il Nazionale/Narodni list* 53, 30. VIII. 1862.; *Različiti spisi*, 169.

nalne pokrete i angažirati sve slojeve naroda u cilju postizanja slobode i nezavisnosti naroda. Napokon, zaključio je Pavlinović, sve to potrebno je usmjeriti prema razvijanju i usavršavanju »zadružnog jedinstva«: prema integracijskim i modernizacijskim tokovima.

U političkoj teoriji M. Pavlinovića o porijeklu naroda i nezavisnosti narodne zajednice (nacije) uočavamo, dakle, ove procese:

- (a) *proces integracije* narodne zajednice, stjecanje i razvijanje njezina »zadružnog jedinstva« i »jedinstva« cjelokupne »javne zadruge«,
- (b) *proces modernizacije* narodne zajednice, njezino »razvijanje i usavršavanje« na svim područjima javnoga života i
- (c) *proces stjecanja kulturne, političke i državne nezavisnosti i samostalnosti*.

Pri tome je Pavlinoviću bilo jasno da se sva tri povijesna procesa, koja bitno utječu na formiranje moderne nacije, međusobno uvjetuju i dopunjuju. Izvor određenja i postizanja nezavisnosti i samostalnosti narodne zajednice nalazio je u prirodnom i narodnom pravu, te u političkoj i državnoj tradiciji jednog naroda. Na tim je načelima osnivao pravo svakog naroda na njegovo samoopredjeljenje.¹⁴⁷

Uz to, polazeći od tih načela prava, on je temelj organizaciji nezavisnosti i nezavisne vlasti unutar narodne zajednice osnivao i na narodnom suverenitetu, na »odluci« naroda da sâm organizira vlastitu nezavisnost i vlast. Pa o tome piše: »Nezavisnost nazvasmo jamstvom razvijanju i usavršavanju narodnosti. Do istine i narod po našu nezavisan ima nad sobom vladu; ali odluka te vlade izvire iz odluke naroda, makar onog diela, koji po stanju narodnog zadružtva s vladom je u dogovoru, dapače ju i sastavlja. Sve namjere, sve težnje, sva djela narodne vlade zasnovana su, vođena i vršena narodnim duhom; niti se može vlada ikako održati prkošć mu.«¹⁴⁸

Nadalje, bio je uvjeren da se nezavisnost i samostalnost svakog naroda može očuvati i razvijati (»ako i težkom mukom«) također unutar višenacionalne federativne/savezne države (»pri savezništvu ovećih država«) i/ili unutar »saveza manjih naroda«. Posve je jasno da bi u tom slučaju načelo federalizma — to jest savez ravnopravnih naroda, koji bi se osnovao na načelu »bratstva« i jednakosti, kao »bratski savez« slobodnih naroda — omogućilo postizanje i razvoj nezavisnosti i samostalnosti svakog naroda, a poglavito malih naroda, unutar »saveza manjih naroda« kao što su slavenski narodi u Monarhiji.¹⁴⁹

Napokon, možemo zaključiti, odbijajući »podloštvo naroda naprama narodu«, izražavajući time težnju za postizanjem potpune samostalnosti svakog naroda, Pavlinović u svojoj političkoj teoriji iskazuje ove oblike nezavisnosti narodne zajednice (nacije):

- (a) Nezavisnost i samostalnost narodne zajednice u određenju vlastitih pravnih načela (»zakona«) koja pripadaju određenom narodu i neotuđiva

¹⁴⁷ O tome više raspravljamo u studiji o porijeklu i razvoju naroda, te o njegovoj teoriji prava.

¹⁴⁸ *Il Nazionale/Narodni list* 53, 30. VIII. 1862.; *Različiti spisi*, 170.

¹⁴⁹ Na istome mjestu, 175.

su (»pravo, jednom stečeno, ne može se pravno oduzeti bez privole njegova posjednika«);¹⁵⁰ na tim pravnim normama, koja svaki narod osniva na prirodnom i narodnom »stečenom« pravu, narodna zajednica postiže nezavisnost u zakonodavstvu, sudstvu, upravi, na području suvereniteta te političke i državne organizacije; riječ je o »pravnoj samostalnosti« koja narodnoj zajednici omogućuje da se nezavisno razvija unutar višenacionalne zajednice (»uz ine sudržavne narode«).¹⁵¹

(b) Nezavisnost i samostalnost narodne zajednice na području kulture, to jest unutar »zajednice jezika« i »osobitosti čudi i sposobnosti«, a riječ je, kako smo upoznali, o individualnoj duhovno-kulturnoj zajednici jednog naroda, koju on stječe, u relativno dugotrajnom povijesnom razvoju, na području jezika, književnosti, umjetnosti i znanosti.

(c) Nezavisnost i samostalnost narodne zajednice unutar njezina individualnoga »zadružnog života«, te »zadružnog jedinstva« i »javne zadruge«; a tada je riječ, kako smo dokazali, o ovim društvenim i političkim strukturama i time oblicima nezavisnosti: politike, države, društva, gospodarstva i kulture; ujedno, riječ je o nezavisnosti temeljnih nacionalnih institucija. A na tim vrijednostima svaki narod tvori svoju vlastitost i »osobnost«.

(d) Prema tome, Pavlinović traži nezavisnost i samostalnost svih »nastava« jednog naroda; a riječ je o temeljnim političkim, državnim, društvenim i kulturnim institucijama narodne zajednice, koje su vanjski izraz njezine individualnosti.

(e) To znači da Pavlinović posve jasno traži nezavisnost državnosti određene narodne zajednice: slobodnu organizaciju njezinih državnih struktura i vlastite slobodne države. A to je izrazio i u hrvatskom nacionalno-političkom programu.

(f) Napokon, jasno je tražio nezavisnost i samostalnost u izgradnji svih struktura vlasti (od općina do vlade) određene narodne zajednice, i to u onoj mjeri koliko to dopušta sustav višenacionalne države, čiji odnos treba odrediti ugovorom.

Imajući sve to na umu, Pavlinović je tražio, nedvojbeno, potpunu samostalnost i nezavisnost narodne zajednice, koja se tek tada može razviti kao moderna nacija.

9. Ideja prava

Promatrajući s gledišta teorije i povijesnih procesa, Pavlinović u svom cjelokupnom političkom sustavu važno mjesto daje *ideji prava*. Pa ipak, on teoriju prava nije temeljito izložio niti sustavno razradio. A najviše je raspravljao o historijskom i državnom pravu. Zato njegove misli o svijetu pravnih normi, i o mogućem utjecaju raznih teorija, razbacanih u njegovim spisima, valja prikupiti i pomno analizirati. To isto treba uraditi za cjelokupnu hrvatsku politiku u XIX. stoljeću, jer još o tome nemamo dobrih analitičkih studija.

¹⁵⁰ Isto, 173.

¹⁵¹ Isto, 170.

Kada je riječ o svijetu pravnih normi, i o utjecaju pravnih teorija, neosporno je da je Pavlinović slijedio razne europske mislioce, ali je pri tome stvarao — osobito kada je riječ o hrvatskoj državopravnoj tradiciji i izgradnji novoga političkog i državnog sustava u Kraljevini Hrvatskoj kao samostalnoj »narodnoj državi« — vlastito gledište, koje je prilagodio hrvatskom nacionalno-političkom i socijalnom programu koji je slijedio. S tim u vezi, kod Pavlinovića je neprekidno prisutan dualizam *duha i prirode*; isto tako, dualizam *klasičnog prava* (utjecaj sv. Augustina i T. Akvinskog) i *svremenog prava* uopće (svijet pravnih normi iz razdoblja XVIII.—XIX. stoljeća); nadalje, dualizam *historijskog prava* (i posebno hrvatskog povijesnog i državnog prava) i *prirodnog prava*.

Prije svake analize njegove teorije prava, upoznajmo najosnovnije kategorije (oblike i strukture) prava koje Pavlinović izlaže u svom političkom sustavu, a u tome donekle slijedi hrvatske političare iz banske Hrvatske:¹⁵²

(1) *Vječno pravo*; a dijeli ga na ove podstrukture:

- a) »vječno pravo«,
- b) »vječni zakon« (lex aeterna),
- c) »vječna pravda« i
- d) »vječna pravednost«.

(2) *Božansko (pozitivno) pravo* (ius divinum); dijeli ga na ove podstrukture:

- a) »božansko pravo«,
- b) »božanski i božji zakon« (lex divina),
- c) »božanska pravda« (»pravda Božja«),
- d) »božanska pravednost«,
- e) »božansko voljno pravo« (ius voluntarium divinum),
- f) »Božje mogućstvo«,
- g) »Božja i božanska volja«,
- h) »zakon Božji«.

(3) *»Promisao« (providencija)*; izvodi je iz vječnog i božanskog prava, a dijeli je na ove podstrukture:

- a) »Božja promisao«,
- b) »promisao«,
- c) »bdeća Promisao«,
- d) »promisaoni zakon«,
- e) »promisalna staza«,
- f) »promisalni događaji«,
- g) »promisalno« (»promisalna ruka proviri s nebesa«).

(4) *Prirodno pravo* (ius naturae); izvodi ga iz vječnog prava i »vječnog zakona«, a dijeli na ove podstrukture:

- a) »prirodno pravo«,
- b) »prirodni zakon« (lex naturae),
- c) »naravno pravo«,

¹⁵² O svijetu pravnih normi u djelu M. Pavlinovića opširno raspravljamo u drugim radovima. Tome valja obratiti posebnu pozornost, jer je on na ideji prava osnivao svoju cjelokupnu političku ideologiju. Zato ovdje upoznajmo samo najosnovnije elemente iz njegova ranog razdoblja.

- d) »prirodno stanje«, prema kojem čovjek/pojedinac i svi narodi imaju:
— sklonost prema »prirodnom dobru« i
— težnju za održavanje svoga »prirodnog bića« (nagon za samoodržavanje),
- e) »prirodno pravo« (čovjeka i naroda) na »razvijanje i usavršavanje«.
- (5) *Ljudsko pozitivno pravo*; izvodi ga iz vječnog, božanskog, prirodnog i narodnog prava, a dijeli na ove podstrukture:
- a) »osobno«/ljudsko individualno pravo (*ius humanum*),
b) »ljudsko prirodno pravo«,
c) »ljudsko voljno pravo« (»ljudska volja«),
d) »ljudska pravda«,
e) »želja za zajednicom« (pravo čovjeka da živi sa sebi sličnima u zajednici),
f) »prirodno pravo svakog pojedinca«:
— sklonost prema »prirodnom dobru« i
— pravo na »razvijanje i usavršavanje« svog »prirodnog bića«,
g) trajno pravno stanje (»osobe žive duhovno uz pravo«).
- (6) *Voljno pravo*; temelj mu nalazi u razumu i prirodnom stanju čovjeka i pojedinih/svih naroda; izvodi ga iz vječnog, božanskog, narodnog i prirodnog prava, a dijeli na ove podstrukture:
- a) »božansko voljno pravo«,
b) »narodno voljno pravo«,
c) »ljudsko voljno pravo«, a dijeli ga:
— na svjetovnu vlast (*ius civile*) koju propisuje država,
— na narodno pravo (*ius nationae*),
— na međunarodno pravo (*ius gentium*).
- (7) *Narodno pravo* (*ius nationae*); izvodi ga iz vječnog, božanskog, pozitivnog i prirodnog prava; na »narodnom pravu« osniva »pravno nastojanje svakog naroda za svoju nezavisnost«; zato, »narodno pravo« i na njemu osnovano povijesno/pozitivno pravo nije »u sukobu sa prirodnim pravom svakog naroda«; a dijeli ga na ove podstrukture:
- a) »narodno pravo« i »pravo narodno«,
b) »narodna pravda«,
c) »zadružna pravednost«,
d) »pravâ narodna« i »pravo narodâ«,
e) »narodne pravice«,
f) »prirodno i narodno pravo svakog naroda«, a dijeli ga na:
— sklonost prema »prirodnom dobru«,
— pravo i dužnost svakog naroda na »razvijanje i usavršavanje«,
— pravo svakog naroda na održavanje svoga narodnog/prirodnog bića,
— pravo svakog naroda na samoodržavanje i samoodređenje.
- (8) *Međunarodno pravo* (*ius gentium*); izvodi ga iz vječnog i narodnog prava, a dijeli na ove podstrukture:
- a) »međunarodno pravo«,
b) »međunarodna pravda«,
c) »međunarodna pravednost«,
d) »pravo narodâ«,
e) »međunarodni pravni položaj«,

- f) »ugovorno (međunarodno) pravo«,
- g) »hrvatsko međunarodno pravo«.

(9) *Državno pravo*; izvodi ga iz vječnog, prirodnog i narodnog prava, a dijeli na ove podstrukture:

- a) »državno pravo«,
- b) »državna pravda«,
- c) »državna pravednost«,
- d) »pravo države«,
- e) »državni zakon«,
- f) »narodna i državna samouprava«,
- g) »pravo vladanja« (»vrhovništvo, suverenitet, »vladanje«),
- h) »narodno državna nezavisnost«.

(10) *Historijsko pravo* (pozitivno povijesno pravo jednog naroda); izvodi ga iz prirodnog, narodnog i državnog prava, a dijeli na ove podstrukture:

- a) »histrijsko pravo«,
- b) »pisano pravo«,
- c) »starodavno pravo«,
- d) »povijesni (pravni) temelj«,
- e) »zakoniti (pravni) temelj«,
- f) »obstojeće pravo«,
- g) »zakon prošlosti«,
- h) »ugovorno pravo«,
- i) »stečeno pravo«,
- j) »državno historijsko pravo«.

(11) *Hrvatsko državno pravo*; izvodi ga iz prirodnog, državnog i povijesnog prava, a dijeli na ove podstrukture:

- a) »hrvatsko državno pravo«,
- b) »hrvatsko pravo«,
- c) »hrvatske pravice«,
- d) »pravo države hrvatske«,
- e) »državno pravo hrvatskoga naroda«,
- f) »hrvatski zakoni«,
- g) »naš (hrvatski) starodavni ustav«,
- h) »zastava hrvatskoga prava«,
- i) »hrvatsko međunarodno pravo«,
- j) »hrvatska državna samouprava«,
- k) »naše (hrvatsko) posvećene pravice«.

(12) *Hrvatsko povijesno pravo*; izvodi ga iz prirodnog i državnog prava i hrvatske državnopravne i povijesne tradicije, a dijeli na ove podstrukture:

- a) »hrvatsko povijesno pravo«,
- b) »hrvatsko pisano pravo«,
- c) »hrvatsko starodavno pravo«,
- d) »hrvatsko stečeno pravo«,
- e) »hrvatski pravni temelj«,
- f) »hrvatsko ugovorno pravo«,
- g) »zakon prošlosti«.

(13) *Hrvatska državopravna tradicija*; izvodi je iz hrvatskog povijesnog/pozitivnog i državnog prava, a dijeli na ove podstrukture:

- a) »hrvatsko povijesno (pozitivno) pravo«,
- b) »hrvatsko državno pravo«,
- c) »hrvatsko narodno (stečeno) pravo«.

(14) *Ideja pravde i pravednosti*; izvodi ih iz vječnog i božanskog prava, a dijeli na ove podstrukture:

- a) »ideja pravde«,
- b) »ideja pravednosti«,
- c) »zadružna pravednost«,
- d) »međunarodna pravda i pravednost«.

(15) *Građansko pravo (ius civile)*

(16) *Porodično pravo* («osobno-obiteljsko pravo«)

Naveli smo šesnaest najosnovnijih kategorija (oblika i struktura) prava, u kojima nalazimo više od stotinu međusobno povezanih podstrukture iz svijeta pravnih normi. To još nije sve. Ali je iz toga svakako vidljivo da u političkoj ideologiji M. Pavlinovića nailazimo na jako izraženu ideju prava, koju on promatra: (1) preko njezinih različitih oblika i struktura; (2) putem međusobnih interakcija raznih kategorija prava, i to prema njihovu hijerarhijskom »redu« te prema društvenoj i političkoj vrijednosti; (3) preko međusobnih odnosa svijeta pravnih normi spram društva, države, naroda, nacije i prirode (oblici pozitivnog prava).

Da bismo mogli upoznati političku misao M. Pavlinovića, i političku misao u hrvatskoj povijesti uopće, potrebno je istražiti sve navedene kategorije i oblike prava u njihovu međusobnom odnosu, a posebno valja istražiti odnos prava i politike (kao ideje, političkog programa i sustava). To još nismo uradili. Ali i ono što je urađeno, nije pouzdano, pa zbog toga nastaju velike pogreške u tumačenju njegove misli. O tome više raspravljamo u posebnom radu. Ovdje donosimo samo analizu historijskog prava, koje je u vezi s našom temom, a posebno s političkim programom i određenjem političke i državne zajednice u razdoblju 1860.—62. godine.

10. *Historijsko pravo*

Već od ilirskog pokreta, a posebno od revolucionarnih previranja 1848.—50. nadalje, u hrvatskoj je politici (teoriji i ideologiji) prisutno načelo povijesnog prava, koje je najuže povezano sa svim navedenim pravnim vrijednostima. Sve navedene pravne strukture u političkoj ideologiji M. Pavlinovića u međusobnoj su interakciji. U tome on slijedi tradiciju hrvatske politike. Pri tome valja upozoriti da su hrvatski političari nacionalisti hrvatsko povijesno i državno pravo prilagođavali prirodnom i narodnom pravu.¹⁵³ Tako je Hrvatski sabor 1848. godine — polazeći od tradicije hrvatske politike, ali i pod utjecajem suvremene političke teorije u Europi — prihvatio prirodno pravo kao regulativ svakog prava, pa, dakako, i povijesnoga. Od tada su hrvatski političari, u većini slučajeva, historijsko

¹⁵³ Usp. o tome P. Korunić, *Federalizam i jugoslavizam u hrvatskom nacionalnom preporodu*, n. dj.

pravo usklađivali s prirodnim/narodnim pravom, i time prirodnim/narodnim pravom svakog naroda na slobodu, nezavisnost i ravnopravnost. Gotovo sve to nalazimo i u političkoj teoriji M. Pavlinovića; dakle, uz povijesno također narodno i prirodno pravo. Pa ipak, on je historijskom pravu davao puno veće značenje u objašnjenju procesa društvenog i političkog razvoja svake narodne zajednice, a osobito razvoja hrvatskog naroda. To će kod njega napose biti izraženo od 1866. godine nadalje, ali je posve jasno izraženo već u razdoblju 1860.—62. godine.

Valja nam, dakle, odmah jasno i razgovjetno uočiti ovo: Pavlinović je već 1860. godine *individualnost jednog naroda* (njegovu duhovno-kulturnu, političku i državnu samostalnost, te nezavisnost, slobodu i cjelovitost), a hrvatskog naroda napose, osnivao na njegovoj *povijesnoj tradiciji*; bolje rečeno, tu je individualnost osnivao na povijesnom/»stečenom« pravu jednog naroda, shvaćajući njegovu narodnu zajednicu kao povijesnu zajednicu, koja se formira u dugom povijesnom procesu. Kako smo vidjeli, to je osnova njegove teorije o porijeklu naroda koju je dosljedno zastupao u razdoblju 1860.—62. godine.

Polazeći od toga gledišta, i promatrajući individualnost hrvatskog naroda preko njegove povijesne zajednice i tradicije, on je 1860. pisao: »kako koljeno nakon koljena krvlju se nastavlja, i tielo naših otacâ s našim se zamienjuje, tako i *ćud i misli* po kojima *osoben narod postaje* (na kojima se temelji individualnost, to jest »osobnost« jednog naroda; op. P. K.), domaća pa narodna povjestnica mu dodaje (poznavanje vlastite prošlosti, to jest »povjestnice« na kojoj se odgaja svaki narod; op. P. K.); i svaki, komu je i malo stalo do *narodnoga života*, s povjestnicom se dogovara, za sve ono što je *djelotvorno i narodu spasonosno*. Jer narod nije lepuh, da se viharom sbija. Govori li naša povjestnica da smo mi (»Hrvati iz Dalmacije«; op. P. K.), a ne znamo o drugom, većim dielom zgoljni Hrvati (. . .).«¹⁵⁴

Kako vidimo, u tom je slučaju Pavlinović *individualnost hrvatskog naroda* osnivao na povijesnom (»stečenom«) pravu i na njegovoj povijesnoj tradiciji: na »domaćoj narodnoj povjestnici«. Drugim riječima, na tim je vrijednostima osnivao teritorijalnu i političku cjelokupnost, te samostalnost i slobodu hrvatskog naroda, i time zahtjev za ujedinjenje segmenata (odnosno »dijelova zgoljnih Hrvata«) u jedan jedinstven hrvatski narod i ujedinjenje hrvatskih historijskih pokrajina u ujedinjenu hrvatsku državu.¹⁵⁵

¹⁵⁴ M. Pavlinović, Odgovor iz Dalmacije grofu Borelliu, državnomu viećniku u Beču, o pitanju hrvatsko-dalmatinskoga sdruženja, *Pozor* 30, 5. XI. 1860.; *Različiti spisi*, 104.

¹⁵⁵ »Koji se inostranac ne bi (po tom) uvjerio da su dalmatinski stanovnici (gdje se svuda čuje »hrvatsko ime i hrvatski jezik«, i gdje stanovnici kažu: »mi smo Hrvati, mi hrvatski govorimo«; op. P. K.) pravi dio hrvatskoga naroda i da toga diela najživlja želja i najpreča potreba biti mora da se sdruži, da se sjedini svojom jednorodnom braćom (koja živi) u hrvatskoj banovini. I mi držimo se te vjere sa svim pukom koji pomišlja o narodu; i mi na svakom uranku očekujemo veseli glas o našem državnom sjedinjenju s jednokrvnom braćom iza visokoga Velebića: ne bi li i mi jedanput, duševno i tjelesno pokriepljeni, počeli iole okušavati ta carska obećanja.« Na istome mjestu, 103.

Po njemu, polazeći od vlastite povijesne tradicije i time od vlastite povijesne zajednice, a to znači od jedinstva hrvatskog naroda i njegove ujedinjene države Hrvatske, hrvatski se narod treba međusobno dogovarati (»s povjestnicom se dogovara«) o vlastitoj budućnosti: »za sve ono što je djelotvorno i narodu spasonosno«.

Prema tome, na temelju povijesnog/»stečenog« prava — i polazeći od povijesne zajednice, prema kojoj je hrvatski narod promatrao u njegovoj cjelovitosti i jedinstvu, i to u političkom, državnom i kulturnom pogledu — Pavlinović je 1860. godine tražio »državno sjedinjenje« hrvatskih historijskih zemalja u ujedinjenu državu Hrvatsku. Time je tražio formiranje jedinstvene hrvatske »narodne zajednice« ujedinjenjem svih segmenata Hrvata u jedan politički narod, unutar jedinstvene hrvatske političke zajednice i stvaranje ujedinjene Hrvatske, i to na ovim temeljima vlastite tradicije i povijesne zajednice:

(1) Na *hrvatskoj državnoj tradiciji* i time na njezinim povijesnim *političkim i državnim institucijama*; na hrvatskom povijesnom/»stečenom« pravu, to jest na hrvatskom »državnopravnom temelju«, koji omogućuje »državno sjedinjenje« svih segmenata »zgoljnih Hrvata« u jedan hrvatski politički narod unutar ujedinjene trojedne Kraljevine Hrvatske.

(2) Na *hrvatskoj jezičnoj i kulturnoj tradiciji*, na hrvatskom jeziku i književnosti; jer su »pribivaoci dalmatinski dio hrvatskog naroda«, svjesni da su oni »zgoljni Hrvati«, koji jasno kažu: »mi hrvatski govorimo« i težimo »duševnom« (to jest, duhovno-kulturnom) ujedinjenju cjelokupnoga hrvatskog naroda.¹⁵⁶

(3) Na temeljnim *političkim i državnim institucijama* koje hrvatski narod osniva na vlastitoj povijesnoj i državnoj tradiciji, a to su: hrvatski sabor, banska čast, hrvatska vlada, samostalno sudstvo, školstvo i financije; a sve one omogućuju postizanje jedinstva i integracije hrvatskog naroda, organizaciju njegove političke zajednice, koja bi imala samostalnu vladu, središnji parlament (hrvatski sabor) i svoju državu; a imajući to na umu, Pavlinović ističe da »narod nije narod bez vlade i bez državne zadruge«¹⁵⁷.

Pa ipak, kako je rečeno, Pavlinović je već tada (1860.—62. godine) historijsko pravo uopće i hrvatsko povijesno i državno pravo napose, i time hrvatsku državnu tradiciju, usklađivao s narodnim/»stečenim« pravom i ujedno s prirodnim i »vječnim« pravom.

U svakom slučaju, kao što su mnogi hrvatski nacionalisti političari, i u Dalmaciji i u banskoj Hrvatskoj, tako je i Pavlinović zahtjev za udruženje segmenata hrvatskog naroda u jedan/jedinstven hrvatski politički narod, i ujedinjenje hrvatskih historijskih pokrajina u jednu »narodnu državu«, to jest ujedinjenu Kraljevinu Hrvatsku, osnivao ne samo na hrvatskom povijesnom i državnom pravu nego i na »pravu povjestničkom i narodnom«.¹⁵⁸ A to znači da je sve te zahtjeve osnivao na:

- (a) hrvatskom povijesnom i državnom pravu,
- (b) hrvatskoj političkoj, državnoj i državnoj tradiciji,

¹⁵⁶ Na istome mjestu, 102—103.

¹⁵⁷ *Il Nazionale/Narodni list* br. 35—43, 28. IV. — 26. VII. 1862.; *Različiti spisi*, 134: *Nešto lieka mnogim vanam*.

¹⁵⁸ M. Pavlinović, *Odgovor iz Dalmacije grofu Borelliu*, n. dj., 106.

- (c) narodnom »stečenom« pravu,
- (d) prirodnom pravu i
- (e) međunarodnom pravu.

Isto kao i hrvatski nacionalisti političari u banskoj Hrvatskoj, tako je i Pavlinović na prvim dvjema strukturama, na hrvatskom povijesnom i državnom pravu i na hrvatskoj državopravnoj tradiciji, osnivao pravo hrvatskog naroda na ponovno političko i državno konstituiranje; dok je na prirodnom i narodnom pravu osnivao pravo svakog naroda za samoopredjeljenjem, pogotovo kada je riječ o nezavisnosti i slobodi naroda.

U skladu s tim, i posve u skladu s cjelokupnom hrvatskom politikom koja je tada zastupala interes cjelokupne hrvatske nacije, tražio je da svaki narod mora postići: prvo, vlastitu »samoupravu«; drugo, vlastitu samostalnu i neovisnu vladu; treće, svoju političku i državnu zajednicu (»državnu zadrugu«); četvrto, nezavisnost i samostalnost »narodne zajednice« na svim područjima političkog, državnog, društvenog i kulturnog života. Sve je to zahtijevao i za hrvatski narod. Imajući to na umu, tražio je da svaki narod postigne »samoupravu« (kulturnu, političku i državnu nezavisnost i samostalnost) i da se Habsburška monarhija, kao savezna višenacionalna zajednica, preuredi u federaciju ravnopravnih »narodno-povijesnih država«.¹⁵⁹

Nedvojbeno, Pavlinović na povijesnoj/narodnoj zajednici, na njezinoj povijesnoj i narodnoj tradiciji — to jest na hrvatskom »državnopravnom temelju«, koji hrvatskom narodu daje pravne strukture kao političke vrijednosti i kao političke i državne institucije — temelji zahtjev za formiranjem moderne narodne zajednice (hrvatske nacije) i to postizanjem: prvo, političke zajednice (udruženjem segmenata hrvatskog naroda u jedan narod); drugo, državne zajednice (ujedinjenjem hrvatskih historijskih pokrajina u državu Hrvatsku); treće, organizacije samostalnosti i nezavisnosti na svim područjima javnoga života.

Prema njegovu svjedočanstvu, taj su zahtjev dalmatinski političari (»narodnjaci«), kao i 1860. godine, također zastupali 1861. godine: »U toj godini dakle mi prvi zapamtismo zametnuto pitanje našega narodnoga okupljanja, uz pitanje našega sjedinjenja s jednokrvnom braćom preko Velebita.«¹⁶⁰ Nadalje, polazeći od istih pravnih i nacionalnih vrijednosti (hrvatskih »državnopravnih temelja«), dalmatinski su Hrvati, piše Pavlinović, također 1862. godine zahtijevali »državno okupljanje« svih segmenata hrvatskog naroda unutar ujedinjene hrvatske države. Pa o tome piše ovo: »Na koncu možemo kazati da je puk¹⁶¹ u Dalmaciji prema kojemu drago puku u Evropi zadružno pučnovladan (democraticus), podpu-no dorastao zvanju narodnomu, kadar i vriedan života: da mu je vrijeme državnog okupljanja pod neokaljenim stiegom svoje čiste narodnosti; da stablo slobode može se zeleniti u njegovu zavičaju.«

¹⁵⁹ Na istome mjestu, 106.

¹⁶⁰ *Il Nazionale/Narodni list* 3, 8. III. 1862.; *Različiti spisi*, 106: *Godina 1861. u našoj Domovini*.

¹⁶¹ Puk (plebs) kao niži slojevi stanovništva; jedini nosilac narodnog suvereniteta. Opširnije o tome pisat ćemo na drugome mjestu; usp. tabelu br. 1.a. *Različiti spisi*, 131.

To »državno okupljanje« segmenata hrvatskog naroda, svih »zgoljnih Hrvata«, Pavlinović osniva, kao i hrvatski nacionalisti političari u banskoj Hrvatskoj, na hrvatskom »starodavnom ustavu«: na hrvatskoj državnoj tradiciji i na načelu prirodnog prava. A taj se hrvatski »nepomični državopravni temelj« — to jest hrvatsko povijesno i državno pravo, te politička, državna i kulturna tradicija, na kojima hrvatski narod osniva svoju političku cjelokupnost i državnu samostalnost — u svojoj individualnosti i nezavisnosti iskazuje:

- (a) spram Europe kao međunarodne zajednice;
- (b) spram naroda kao jedinog nosioca narodnog suvereniteta;
- (c) spram kralja, to jest austrijskog cara kao »vladara inostranca«, koji mora poštovati političku i državopravnu samostalnost ujedinjene Hrvatske;
- (d) spram bilo koje druge političke zajednice (»prama kojoj mu drago kraljevini«) i
- (e) spram ukupne Monarhije kao federativne višenacionalne zajednice, u kojoj bi ujedinjena Hrvatska (kao »narodna država«) sačuvala svoju samostalnost i slobodu.¹⁶²

Promatramo li sve to s gledišta političkog sustava i države, i time političkih i državnih struktura i institucija, nema dvojbe da je u političkoj teoriji M. Pavlinovića o formiranju moderne narodne zajednice, i njezine transformacije u hrvatsku naciju, veliku ulogu imalo hrvatsko povijesno i državno pravo i time hrvatska politička i državna tradicija. Na taj način, hrvatska se nacija formira (unutar vlastite povijesne zajednice) isto kao i sve europske nacije. Ali tada, u to smo se zacijelo već dovoljno uvjerali, u toj teoriji nema mjesta tzv. jugoslavenskoj naciji.

A sve to dokazuju i sljedeći termini koje je tada Pavlinović upotrebljavao kao sinonime za hrvatsko povijesno i državno pravo: »hrvatsko pravo«, »naš povijesni temelj«, »hrvatsko državno pravo«, »pravo, povlastice i zakoni naše Trojedne kraljevine«, »državno pravo hrvatsko«, »naš starodavni ustav«, »naš nepomični državopravni temelj«, »naš ustav«, »povijesni temelj«, »zakoniti temelj«, »zakon prošlosti«, »pravo ugovorno«. Sve to ukazuje da je Pavlinović u povijesnoj i državnoj tradiciji hrvatskog naroda nalazio one važne vrijednosti na kojima je osnivao kulturnu, političku i državnu individualnost hrvatske nacije. Upravo zato, kao i hrvatski nacionalisti političari u banskoj Hrvatskoj, i on je sve više spoznavao i isticao hrvatsku državopravnu tradiciju. Pokazuju to i sljedeći primjeri.

On je upravo 1862. godine pisao o dvjema knjigama koje govore o hrvatskom povijesnom i državnom pravu. A to su: (1) Knjiga F. Račkog »Odlomci iz državnoga prava hrvatskoga za narodne dynastie«, koja uči, ističe Pavlinović, o »granicama stare države Hrvatske i njezinim županijama, o ustroju i vladi, o javnom životu državnom, crkvenom, združnom«, koju je autor pisao, zaključuje on, »čistim žarom domoljubnim i vitežkim po-

¹⁶² »(...) sjaji pred Evropom i pred narodom naš nepomični državopravni temelj, prama našem kralju i prema kojoj mu drago kraljevini jali cesarovini.« *Godina 1861. u našoj Domovini*, n. dj.; usp. *Različiti spisi*, 114—120 i 131.

nosom nezavisnog Hrvata«. ¹⁶³ Zatim (2) piše o zbirci dokumenata koje je I. Kukuljević objavio pod naslovom »Jura regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae«, a sadrži, zaključuje Pavlinović, »sbirku pravâ, povlasticâ, zakonâ naše trojedne kraljevine«. A onda ističe da »nam više nije nevolja nadvirivati se nad tuđu torbu, da naše upoznamo, jer nam je sastavljen *Corpus Juris* trojedne kraljevine«. ¹⁶⁴

No, Pavlinović je posebnu pozornost posvetio knjizi O. Utješenovića »Die Militärgränze und die Verfassung« (Beč, 1861. godine). Iz tog je djela preveo oduže dijelove teksta, u kojima je Ostrožinski dokazivao postojanje i kontinuitet hrvatskoga državnog i povijesnog prava, na kojem je osnovao: prvo, politički, državni i državnopravni tisućljetni kontinuitet hrvatske trojedne kraljevine; drugo, egzistenciju (trajanje u povijesti) Kraljevine Hrvatske na području političkoga, državnog i državnopravnog sustava; treće, postojanje temeljnih povijesnih (političkih, državnih i kulturnih) institucija, koje tvore jedinstvo Kraljevine Hrvatske; četvrto, zahtjev za ponovnim ujedinjenjem hrvatskih historijskih zemalja u ujedinjenu državu Hrvatsku; peto, s tim u vezi, posebno zahtjev za priključenje Vojne krajine ujedinjenoj Kraljevini Hrvatskoj.

Prema svemu što je rečeno, sigurno je da je Pavlinović pomno pratio sve ono što se u banskoj Hrvatskoj pisalo o hrvatskoj državnopravnoj tradiciji, koju su najuže povezivali s hrvatskim nacionalno-političkim i socijalnim programom. Kao i za hrvatske političare u banskoj Hrvatskoj, tako je i za Pavlinovića sve to bio dokaz o postojanju *pravnog temelja* na kojem osnivaju zahtjev za ponovno okupljanje hrvatskih historijskih pokrajina u jedinstvenu/cjelovitu Kraljevinu Hrvatsku.

Iz navedenih je primjera očito da Pavlinović i u svojim ranim spisima (iz 1860.—62. godine), kada izlaže temelje svoje teorije o porijeklu naroda i formiranju narodne zajednice, polazi od hrvatskoga povijesnog i državnog prava, i da je sve to posve u skladu s tom njegovom teorijom. U svom nacionalno-političkom programu on i tada traži ponovno ujedinjenje hrvatskog naroda u cjelovitu narodnu/političku zajednicu, to jest »državno okupljanje« segmenata hrvatskog naroda unutar ujedinjene države Hrvatske. U tom slučaju, i ovdje valja primijetiti, tzv. južnoslavensko nije mogao promatrati kao naciju, kako se to dokazivalo u historiografiji; jer »južnoslavenska zajednica« tada ne postoji ni kao prirodna ni kao povijesna zajednica, ne posjeduje ni jedan sustav vrijednosti (politički, državni, pravni, društveni ili kulturni) na kojem bi se, unutar civilizacijskih nenasilnih povijesnih tokova, mogla formirati jedna određena politička i/ili državna zajednica i/ili tzv. južnoslavenska nacija. I to je Pavlinović dobro znao.

Nasuprot tome, on je u tom razdoblju (1860.—62. godine) hrvatsko povijesno i državno pravo, iskazano u hrvatskoj državnopravnoj tradiciji, povezivao s ovim vrijednostima koje su određivale hrvatsku naciju:

(a) *Hrvatsko povijesno pravo*, to jest historijsko, državno i narodno/»stečeno« pravo hrvatskog naroda promatrao je kao izraz hrvatske povijesne

¹⁶³ Na istome mjestu, 111.

¹⁶⁴ Isto, 111.

zajednice, odnosno kao izraz hrvatske državne i državnopravne tradicije, koja sadrži: 1. *pravne norme i strukture*, koje hrvatskom narodu određuju njegov identitet u vremenu i prostoru; 2. povijesne, političke, državne i društvene *institucije*, koje su vanjski izraz političkoga, državnog i društvenog života hrvatske narodne/nacionalne zajednice.

(b) Promatrajući s političkog i sociopravnoga gledišta, Pavlinović je u hrvatskoj državnoj tradiciji vidio: 1. određenje individualnosti hrvatskog naroda, koju on stječe u tijeku dugotrajnoga povijesnog razvoja; 2. opravdanje zahtjeva, osnovanog na hrvatskom povijesnom/»stećenom« i prirodnom pravu, za političkom i državnom cjelokupnošću hrvatskog naroda i organizacijom njegove političke i državne zajednice (ujedinjene Kraljevine Hrvatske).

Pa ipak, on je tada tako određenu političku i državnu individualnost, osnovanu na hrvatskome povijesnom pozitivnom i državnom pravu, najuže povezo: a) s idejom progresa cjelokupnoga društva i zajednice čovječanstva; b) s idejom pravde i pravednosti, te prirodnim i narodnim pravom, koje je osnivao na vječnom pravu; c) s idejom o političkom udruženju države Hrvatske s drugim političkim zajednicama unutar federativne Monarhije; d) s idejom o zbližavanju južnoslavenskih naroda, i to najprije putem osjećaja zajedništva a zatim na području kulture; e) s idejom o »bratskom savezu svih naroda«, o udruženju cjelokupnog čovječanstva u humanu općeljudsku zajednicu.¹⁶⁵

Prema tome, Pavlinović je hrvatsku narodnu/nacionalnu individualnost, iskazanu u hrvatskoj povijesnoj zajednici, u državnoj tradiciji hrvatskog naroda, najuže povezo s univerzalnim vrijednostima, idejom pravde i pravednosti, te prirodnim i narodnim pravom, i internacionalnom zajednicom, koju treba osnovati na načelu »međunarodne pravde« te jednakosti i slobode. Pri tome je bio uvjeren da povijesno pravo, doduše, određuje identitet jednog naroda, i individualnost njegove povijesne zajednice, ali da tek prirodno pravo (pravo svakog naroda na »razvijanje i usavršavanje«, pravo na izbor vlastita puta u razvoju, pravo na samoopredjeljenje) svakom narodu daje onaj mobilizacijski poticaj i pravo na organizaciju vlastite suvremene narodne zajednice i njezino udruživanje u saveze (različitih oblika) s drugim narodima, i to na načelu »bratstva« i ravnopravnosti. Bio je uvjeren, u svakom slučaju, da su i prirodno i narodno pravo one vrijednosti koje otvaraju »narodnu budućnost« i također omogućuju formiranje »zasebne« narodne zajednice kao »saveznih osebina« i unutar višenacionalnih država.

Polazeći od tih vrijednosti i načela, a izvještavajući o osnovnim idejama politike *Narodne stranke* iz banske Hrvatske, koju je on dobro poznao i dosljedno slijedio, pa je to ujedno njegovo svjedočanstvo i tumačenje politike te stranke, Pavlinović je pisao ove važne riječi: »Ta politika (politika *Narodne stranke* iz banske Hrvatske; op. P. K.) se ne odriče *zakonitog temelja* (u drugom izdanju 1875. dodao je: »povijesnoga temelja«; op. P. K.), niti nieće obstojeća prava;¹⁶⁶ ali se ne da pukomu zakonu pro-

¹⁶⁵ Usp. *Različiti spisi*, 162—175.

¹⁶⁶ Dakle, ne odriče se povijesnog, državnog i pozitivnog prava; dapače, po njemu, na tim pravnim vrijednostima osniva hrvatski nacionalni i politički program.

šlosti i pravu ugovornomu, da ju stegne u mrtvačku nepomičnost; nego po vječnom zakonu i po narodnom pravu, prima se narodne budućnosti, *u prirodnom razvoju, saveznih osebina.*¹⁶⁷

Tu Pavlinović svjedoči, ono što je posve sigurno, da su hrvatski političari nacionalisti svoju politiku temeljili na brojnim pravnim strukturama i načelima, koja se međusobno uvjetuju, a to su: povijesno, narodno, »stečeno«, prirodno i »vječno« pravo, što tvore svijet pravnih normi na kojima se temelji individualnost jednog naroda (na području politike, političke i državne zajednice i društva). Ipak posve jasno ističe da su hrvatski političari nacionalisti, i to kako u banskoj Hrvatskoj tako i u Dalmaciji, svoju politiku (točnije: hrvatski nacionalno-politički program, cjelokupnost hrvatske države, te politički i državni sustav) u prvom redu osnivali na načelu hrvatskoga povijesnog prava, koje on imenuje ovim pojmovima: »zakoniti temelj«, »povijesni temelj«, »obstojeće pravo«, »zakon prošlosti«, »pravo ugovorno«, »hrvatsko povijesno pravo« i »hrvatski pravni temelj«. Već smo pokazali da je Pavlinović na hrvatskome povijesnom i državnom pravu (i na povijesnoj, političkoj i državnopravnoj tradiciji) gradio političku i državnu individualnost hrvatskog naroda.

Međutim, i ovdje nam valja jasno i razgovjetno istaći ovo: Pavlinović je tada uočio, a on svjedoči da je to bilo jasno i *Narodnoj stranci* u banskoj Hrvatskoj, da se *isključivo na povijesnom pravu* ne može graditi moderni politički sustav, jer bi svaka takva politika narod »stegnula u mrtvačku nepomičnost«. Zbog toga, svjedoči on, hrvatski političari prihvaćaju takvu politiku, osnovanu na načelu prirodnog i narodnog prava, koja *narodnu zajednicu* usmjeruje na dvije razine, i to prema:

(1) formiranju individualne (»zasebne«) narodne zajednice, to jest moderne hrvatske nacije, i

(2) povezivanju hrvatske nacije (preko politike i kulture) s drugim nacijama u saveze različitih oblika, ali prije svega unutar demokratski uređene Habsburške monarhije.

Drugim riječima, hrvatski političari nacionalisti, svjedoči Pavlinović, prihvatili su politiku »narodne budućnosti«; a to je takva politika koja teži stvaranju individualne političke narodne zajednice, i to kao samostalne/nezavisne jedinice u svakom budućem savezu na prostoru srednje i jugoistočne Europe.

Iz svega toga je vidljivo da je politička ideologija M. Pavlinovića veoma složena, da je njegova politička misao sukladna politici *Narodne stranke* iz banske Hrvatske i da njegova politička teorija (čak i samo historijsko pravo) nije nipošto konzervativna, kako se to tvrdi u našoj historiografiji.¹⁶⁸ Jer smo se osvjedočili da je načelo historijskog prava, i time hrvatsko povijesno i državno pravo i hrvatska povijesna zajednica, u njegovoj političkoj teoriji imalo višeznačnu funkciju.

¹⁶⁷ *Nešto lieka mnogim ranam, Il Nazionale/Narodni list* 35—43, od 28. IV. do 26. VII. 1862.; *Različiti spisi*, 147. Zadnji potcrtani dio rečenice Pavlinović je dodao u drugom izdanju tog spisa 1875. godine.

¹⁶⁸ Usp. N. Stančić, *Hrvatska nacionalna ideologija preporodnog pokreta u Dalmaciji*, n. dj.

Prvo, u odnosu spram Europe, u okviru međunarodnih pravnih odnosa, dokazivao je postojanje slavenskih srednjovjekovnih država na prostoru srednje i jugoistočne Europe, te postojanje državnopravne tradicije, posebno kada je riječ o hrvatskoj političkoj i državnoj tradiciji. A to su, po njegovoj teoriji o porijeklu naroda, civilizacijske vrijednosti dugoga trajanja, na kojima svaka narodna zajednica izgrađuje svoju »zasebnost« na svim područjima javnoga života, na području političke zajednice, državnih struktura, društva i kulture.

Drugo, na tim je vrijednostima — u prvom redu na povijesnoj zajednici jednog naroda, u okviru koje su se, u dugom povijesnom procesu, održale i razvijale njegove političke, državne, društvene i kulturne institucije, koje se iskazuju kao vanjski izraz narodne zajednice — osnivao *svijest i spoznaju* o individualnosti hrvatskog naroda u prošlosti, suvremenosti i budućnosti.

Treće, Pavlinović je u hrvatskome povijesnom, političkom/narodnom i državnom pravu, i time hrvatskim političkim i državnim institucijama, kao i u sustavu suvremenih reformi cjelokupnoga javnog života, vidio za-log samostalnosti i slobode hrvatske nacije; i ujedno one vrijednosti koje mogu biti korisne za čitav slavenski jug u Monarhiji, a ne samo za hrvatski narod.¹⁶⁹

Ali, kako smo više puta istaknuli, njemu je posve jasno da hrvatsko povijesno i državno pravo, prije svega, daje bitne odrednice individualnosti hrvatske nacije, na kojem se temelji najvažniji sustav nacionalnih vrijednosti na području politike, te političke i državne zajednice. Nadalje, Pavlinović je povijesno/pozitivno pravo jednog naroda, njegovo »stečeno« individualno pravo, izvodio iz narodnog prava, koje pripada određenom narodu; na tom pravu narod osniva svoju individualnost, koju također iskazuju u zahtjevu za postizanjem duhovno-kulturne, političke i državne samostalnosti.¹⁷⁰ Pratimo li dalje njegovu teoriju prava u tom razdoblju, vidjet ćemo da je on narodno pravo osnivao na prirodnom pravu; dok je, napokon, prirodno pravo izvodio iz »vječnog prava«. Upravo nam sve to pokazuje navedeni tekst, u kojem Pavlinović piše da hrvatski političari polaze od povijesnog prava (oni se »ne odriču povijesnog/zakonnog temelja«) ali se ne drže apsolutno tog načela — ali se ta politika »neda pukom zakonu prošlosti i pravu ugovornomu da ju stegne u mrtvačku nepomičnost«, »nego po vječnom zakonu i po narodnom pravu prima se narodne budućnosti, u prirodnom razvoju, saveznih osobina«.¹⁷¹

Svi navedeni pravni oblici, a posebno narodno i povijesno/»stečeno« pravo, na kojima narod formira svoju nezavisnost i slobodu, neotuđivi su i pripadaju njegovu posjedniku: »Pravo, jednom stečeno, ne može se pravno oduzeti bez privole njegova posjednika; inače, ljudsko društvo prometnulo bi se u grabež i razdruštvo.«¹⁷²

Na tim pravnim temeljima, o tome nema spora, hrvatski su političari osnivali i *povijesnu i prirodnu zajednicu*. Polazeći od tih vrijednosti, ali

¹⁶⁹ *Il Nazionale/Narodni list* 43, 26. VII. 1862.; *Različiti spisi*, 149—150.

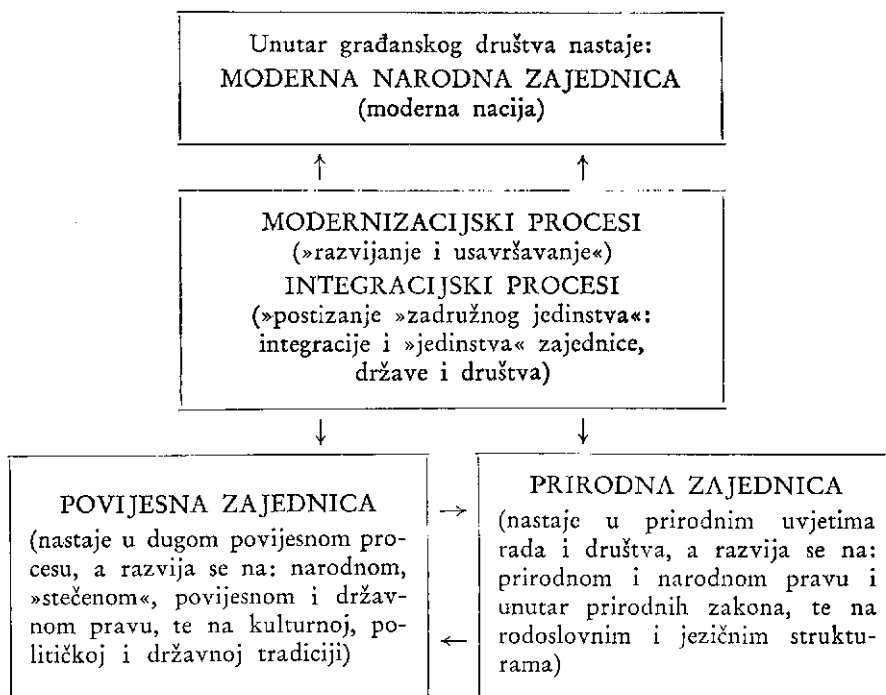
¹⁷⁰ *Il Nazionale/Narodni list* 53, 30. VIII. 1862.; *Različiti spisi*, 169—175.

¹⁷¹ Usp. bilj. 167

¹⁷² *Il Nazionale/Narodni list* 53, 30. VIII. 1862.; *Različiti spisi*, 173.

osobito od hrvatskoga povijesnog prava, prema kasnijem svjedočanstvu M. Pavlinovića, hrvatski su političari u Dalmaciji već u samom početku (1860.—62. godine) tražili ujedinjenje Dalmacije s Hrvatskom, to jest ujedinjenje hrvatskih zemalja unutar jedinstvene hrvatske države. O tome Pavlinović piše: »Koji je naš pravac? Narodnost i sloboda. Narodnost hoće *prirodnog polja*, slobodi se hoće reda i pravice.¹⁷³ Državna sloboda ne može svojih krila da raztvori, nego nad narodom koji ima utvrđene temelje, i zabrazdane mede svoje samouprave. (...) Naša narodna misao pogodila je odmah s prve na sdruženje s Hrvatskom, jer je dokučila da je naša narodnost tim putem najlakše i najbrže utvrđena; jer je dokučila da je *narodna sloboda u državi hrvatskoj na pravu oslonjena, i čistim pravom izvedena.*«¹⁷⁴

I u tom slučaju vidimo da, prema političkoj teoriji M. Pavlinovića, historijsko, to jest povijesno/»stečeno« pravo, pa tako i hrvatsko povijesno i državno pravo, ne isključuje prirodno i narodno pravo. Štoviše, kod nje ga su to dva sukladna načela i vrijednosti, koje se u međusobnoj interakciji uvjetuju i, u dugom povijesnom razvoju, utječu na stvaranje ovih oblika narodne zajednice:

¹⁷³ »Red i pravica« — riječ je o pravdi i svijetu pravnih normi na kojima se formira svako društvo i svaka država; dok »prirodno polje« odražava prirodno pravo i prirodnu zajednicu, kao i prirodni poredak u društvu.

¹⁷⁴ *Različiti spisi*, 302.

Prema tom pravnoteorijskom sustavu, kako vidimo, suvremena/moderna narodna zajednica (moderna nacija) nastaje na temeljima dviju međusobno povezanih zajednica: prirodne i povijesne, i to unutar građanskog društva, te pravnog i parlamentarnog sustava, koje omogućuju formiranje političke i državne zajednice jednog naroda; to jest, koje omogućuju i uvjetuju transformaciju naroda u modernu naciju.¹⁷⁵ Međutim, ako promatramo statično, na prvi će nam se pogled učiniti da se prirodna i povijesna zajednica (svaka za sebe) strukturiraju na posve različitim vrijednostima, koje nemaju ništa zajedničkoga. No, to nije tako. One su međusobno povezane. Jer, kako smo mogli uočiti, promatrajući razvoj etnosa, porijeklo i razvoj naroda i njegovu transformaciju u modernu naciju, i formiranje modernoga građanskog društva (»zadruštva«) u njihovu neprekidnom razvoju i modernizacijskim procesima, i to posebno unutar pravnih struktura, Pavlinović jasno uočava međusobnu interakciju tih dviju zajednica (prirodne i povijesne). Očito je smatrao da na njihovo povezivanje najviše utječu temeljne političke i državne, te kulturne i društvene institucije, koje se ponajviše formiraju na pravnim strukturama.

Time je Pavlinović posve jasno uočio, promatrajući dugotrajne povijesne i društvene procese i modernizacijske tokove, formiranje viših oblika globalnih društvenih zajednica: formiranje modernih narodnih zajednica, i to putem integracije i modernizacije njezina »zadružnog jedinstva« i njezine »javne zadruge«, to jest putem integracije političkih, državnih, društvenih, kulturnih i gospodarskih vrijednosti unutar homogene nacionalne zajednice.

Prema njegovu teorijskom sustavu, te prema političkom programu i političkoj akciji, ta *moderna nacionalna zajednica* — promatrajući je s aspekta *povijesne zajednice* i time povijesnog/»stečenog« prava — formira se u povijesnom razvoju na ovim bitnim strukturama i institucijama vlastite tradicije:

- (a) *kulturnoj tradiciji*: jeziku i »zajednici jezika«, duhovno-kulturnoj zajednici, kulturnim institucijama i posebnim običajima;
- (b) *političkoj tradiciji*: političkim institucijama, političkim strukturama i političkoj zajednici;
- (c) *državnoj tradiciji*: državnim institucijama, državnim strukturama i državnoj zajednici;
- (d) *državnopravnoj tradiciji*: povijesnom pravu, povijesnom/»stečenom« pravu, državnom pravu, narodnom pravu i na tim vrijednostima formiranim institucijama.

U tom slučaju, polazeći od zahtjeva za ujedinjenjem trojedne Kraljevine Hrvatske, koji se osnivao na hrvatskoj političkoj i državopravnoj tradiciji, posve je jasno da je Pavlinović tražio *formiranje moderne hrvatske nacije*, unutar ujedinjene Hrvatske kao samostalne države, koja se integrira na svim navedenim strukturama i temeljnim institucijama vlastite tradicije i time vlastite povijesne zajednice. Bio je to onaj isti hrvatski nacionalno-politički i socijalni program koji su tada zastupali i hrvatski političari nacionalisti u banskoj Hrvatskoj.

¹⁷⁵ Usp. tabele br. 1.a, 1.b, 1.c, 3., 4. i 5.

Na drugoj strani, Pavlinović je ideju o »slovinskoj« i/ili »jugoslovjenskoj« narodnosti i koncepciju o formiranju južnoslavenske kulturne zajednice, koja bi u budućnosti obuhvatila sve južne Slavene, osnivao na uvjerenju o postojanju njihova zajedničkog praslavenskog porijekla, jezika i običaja. A tada je riječ (1) o uvjerenju o postojanju prvobitne praslavenske prirodne zajednice zajedničke svim južnim Slavenima, i (2) o *ideji budućnosti*: o uvjerenju da se na toj praslavenskoj prirodnoj zajednici (osnovanoj na rodoslovnim i prajezičnim strukturama) u budućnosti može formirati uže/blisko »jedinstvo« svih južnih Slavena, i to na području osjećaja zajedništva i kulture.

Polazeći od tog uvjerenja, smatrao je da su »Slovinci na jugu *po prirodi* i po moći jedan narod«. Dakle, da su južni »Slovinci« jedan narod »po prirodi« (prema zamišljenoj praslavenskoj prirodnoj zajednici) i po svojoj društvenoj moći (ukoliko bi se u budućnosti međusobno udružili). Ali tada je riječ o zamišljenoj praslavenskoj etničkoj zajednici, a ne o ideji/uvjerenju o postojanju »jugoslavenske nacije«. Pavlinović je, kako smo se mogli uvjeriti, narodnu zajednicu (naciju) temeljio na povijesti, prošlosti i tradiciji jednog naroda. On je, prije svega, zagovarao da južni »Slovinci« prihvate jedno »općenarodno ime«, ali ne nacionalno, nego samo »zajedničko narodno ime«. U tom slučaju, ističe on, svi bi narodi na tom prostoru zadržali svoj politički, državni, kulturni i nacionalni identitet i nakon prihvaćanja zajedničkoga »narodnog naziva slovjenskog«. Međutim, i ta je ideja bila promašena, što je on ubrzo spoznao, jer je osim Hrvata ni jedan drugi narod nije prihvatio.

Međutim, od godine 1865./66. nadalje Pavlinović je taj dualizam, izražen u njegovoj političkoj teoriji, riješio tako da je, polazeći od zbilje, još veću prednost davao povijesnoj zajednici. Sada je nacionalno načelo, i nacionalno-političku individualnost, koju je posve jasno odredio u razdoblju 1860.—62. u svojoj teoriji o porijeklu naroda, a posebno individualnost hrvatske nacije, u potpunosti osnivao na skupnim institucijama njezine povijesne zajednice, a posebno na hrvatskom povijesnom, političkom i državnom pravu. Polazeći od tog uvjerenja, i od uvjerenja o postojanju hrvatske državnosti i suverenosti, koje je, kao i hrvatski političari u banskoj Hrvatskoj, temeljio na pravnim normama, a osobito na međunarodnom pravu, on je prihvatio gledište da Kraljevina Hrvatska, kao samostalna država, može stupiti u konfederalne višenacionalne zajednice na prostoru srednje i jugoistočne Europe, ali samo na temelju ravnopravnih međunarodnih ugovora. Pri tome valja spomenuti da nikada nije napustio prirodno pravo, a posebno prirodno pravo naroda na samoopredjeljenje. Ipak je u svemu tome veću prednost davao historijskom pravu i time povijesnoj zajednici, a posebno kada je riječ o formiranju, budućnosti i opstanku hrvatske nacije.

Tabela 1.a

RAZVOJ ETNOSA I PORIJEKLO NARODNE ZAJEDNICE U POLITIČKOJ
 IDEOLOGIJI I TEORIJI M. PAVLINovića

I.	II.
ETNOS (cjelokupni razvoj)	ETNIČKA ZAJEDNICA (narod i narodna zajednica)
Društvene grupe	Društvene grupe
<i>Obitelj</i>	<i>Obitelj</i>
» <i>Koljeno</i> « (rod)	» <i>Koljeno</i> « (rod)
<i>Pleme</i>	<i>Pleme</i>
<i>Puk</i>	<i>Puk</i>
<i>Narod</i>	a) kao niži slojevi naroda b) kao dijelovi/pokrajine jednog naroda
a) » <i>omanji narod</i> «, kao individualna narodna zajednica	<i>Narodnost</i>
b) » <i>veliki i silni narod</i> «, kao savez/federacija, kao interesna zajednica srodnih naroda po jeziku i porijeklu	a) » <i>ćut narodnosti</i> « = narodni i nacionalni osjećaj
<i>Narodna zajednica (nacija)</i>	b) » <i>pojam narodnosti</i> « = narodno i nacionalno načelo
<i>Višenacionalna zajednica</i>	c) » <i>pomisao narodnosti</i> « = narodna i nacionalna svijest
a) federacija	c) narodnost kao svijest i kao vanjski izraz narodne zajednice (zbi-lje)
b) konfederacija	<i>Narod</i>
» <i>Pobratimstvo svih naroda</i> « (šira interesna zajednica »svih naroda«)	a) narod-puk kao niži slojevi
» <i>Bratski savez svih naroda</i> «	b) narod-etnos kao etnička zajednica
» <i>Ljudski rod sjedinjen</i> « (sveopća humana zajednica čovječanstva, ujedinjeni narodi)	c) narod-demos kao cjelokupni narod i sve građanstvo jedne političke zajednice
	<i>Narodna zajednica</i>
	a) narod kao homogena cjelina
	b) nacija, osnovana na » <i>jedinstvu</i> « i integraciji porijekla, prošlosti, povijesti i budućnosti jednog naroda

Tabela 1. b

**RAZVOJ ETNOSA I PORIJEKLO NARODNE ZAJEDNICE U POLITIČKOJ
IDEOLOGIJI I TEORIJI M. PAVLINOVIĆA**

III.

ETNICITET
Temeljne vrijednosti («sastojine») narodne zajednice
<p><i>Porijeklo</i></p> <p>a) blisko rodoslovno/krvno porijeklo</p> <p>b) društveno i povijesno porijeklo</p> <p><i>Jezik</i></p> <p>a) prajezik (prije pojave književnog jezika)</p> <p>b) »zajednica jezika«, koja nastaje u dugotrajnom povijesnom razvoju jednog naroda, razvoj književnog jezika</p> <p><i>»Osobitost čudi (genie) i sposobnosti«</i></p> <p>a) duhovno-kulturna zajednica jednog naroda</p> <p>b) duhovno-kulturna tradicija jednog naroda</p> <p>c) individualne duhovno-kulturne vrijednosti jednog naroda</p> <p><i>»Javna zadruga«</i></p> <p>a) individualna («zasebna») narodna politička i državna zajednica</p> <p>b) političke, državne i društvene institucije i strukture</p> <p>c) politička i državna tradicija jednog naroda</p> <p>d) individualno društveno i društvene strukture jednog naroda</p> <p>e) politička, državna i društvena organizacija jednog naroda</p> <p>f) vlada i »vrhovništvo« (suverenitet) jednog naroda</p> <p><i>»Zadružno jedinstvo«</i></p> <p>a) integracija narodne zajednice na svim područjima duhovno-kulturnog, političkog, državnog, društvenog i gospodarskog života</p> <p>b) jedinstvena moderna politička, državna i društvena organizacija narodne zajednice (nacije)</p> <p><i>»Zemljište«</i></p> <p>a) etnički i politički teritorij jednog naroda</p> <p>b) »zajednica zemljišta« kao kompaktni politički teritorij narodne zajednice (nacije)</p> <p><i>»Zadružne blagodati«</i></p> <p>a) »jednoća (unitas moralis)« kao moralno i duhovno jedinstvo jednog naroda, njegova moralna zajednica</p> <p>b) jedinstveno nacionalno tržište</p> <p>c) cjelokupno gospodarstvo jednog naroda</p>

Tabela 1. c

RAZVOJ ETNOSA I PORIJEKLO NARODNE ZAJEDNICE U POLITIČKOJ
 IDEOLOGIJI I TEORIJI M. PAVLINOVICA

IV.

NARODNA ZAJEDNICA
<p>Identitet i integracija naroda i nacije</p> <p><i>Narodna zajednica</i></p> <p>a) tvori je integracija/»jedinstvo« porijekla, jezika, »osobitosti čudi (genie) i sposobnosti«, »javne zadruge« i »zemljišta«</p> <p>b) to je prirodna i povijesna zajednica jednog naroda, osnovana na »jedinstvu« njegova porijekla, prošlosti i povijesti</p> <p>c) njezin identitet tvori cjelokupnost/»jedinstvo« etniciteta</p> <p><i>»Životno jedinstvo« narodne zajednice (naroda i nacije)</i></p> <p>a) sastoji se od »narodnog bića« i »narodnog duha«, koji se kao vanjski vid zajednice iskazuje u integraciji/»jedinstvu« porijekla, jezika, »osobitosti čudi i sposobnosti«, »javne zadruge« i »zemljišta«, unutar cjelokupnosti etniciteta jednog naroda</p> <p>b) cjelokupnost političkog, državnog, duhovno-kulturnog, društvenog i gospodarskog života</p> <p><i>Narodnost</i></p> <p>a) narodni i nacionalni osjećaj, nacionalno načelo i nacionalna svijest (»čut narodnosti«, »pojam i pomisao narodnosti«)</p> <p>b) kao svijest i vanjski izraz narodne zajednice (zbiļje)</p> <p><i>Nezavisnost i samostalnost narodne zajednice (naroda i nacije)</i></p> <p>a) narodni suverenitet (»vrhovništvo«)</p> <p>b) politički program (zahtjev za ujedinjenje segmenata i pokrajina jednog naroda u modernu političku i državnu zajednicu)</p> <p>c) jedinstveno tržište i cjelokupno gospodarstvo jednog naroda</p> <p>d) integracija/»jedinstvo« jednog naroda</p> <p>e) pravne strukture (osobito: prirodno, narodno, povijesno, »stečeno« i državno pravo jednog naroda)</p> <p>f) moralno i duhovno »jedinstvo«</p> <p>g) politička i državna nezavisnost</p> <p>h) nacionalna nezavisnost i samostalnost</p> <p><i>Univerzalne vrijednosti na kojima se osniva moderna narodna zajednica</i></p> <p>a) ideja napretka i modernizacije (»razvijanja i usavršavanja«)</p> <p>b) građansko društvo, parlamentarizam i pravna država</p> <p>c) politički sustav (političko tijelo, političko društvo, politička zajednica, »narodno biće« i »narodni duh«)</p> <p>d) politički program, politička akcija i organizacija</p> <p>e) politička, kulturna, društvena i gospodarska homogenizacija</p> <p>f) ideja pravde i pravednosti i pravni sustav</p> <p>g) ideja jednakosti i slobode i demokratski sustav</p> <p>h) univerzalna opće humana zajednica čovječanstva (»pobratimstvo svih naroda« i »bratski savez svih naroda«)</p>

Tabela 2.

FORMIRANJE »JEDINSTVA«/INTEGRACIJE NARODNE ZAJEDNICE

Kulturne, političke, društvene i sociopravne vrijednosti	Integracijski procesi: nastanak »jedinstva« naroda i nacije
<p>»(..) narod je ljudski naraštaj osobite čudi i sposobnosti, izveden istim porijeklom, sojuzen istim jezikom, u javnoj zadrugi, na zemljištu prirodno ogradenom.«</p> <p>»(..) narodi su raznim običaji, jezici, ustroji i podneblji postali raznim osobinama (..)«</p> <p>»To je najsavršenija zadruga, koja se daje izvađati iz obiteljne zadruge, dapače to je naravni stupanj čovječanskoj zadrugi.«</p> <p style="text-align: right;"><i>Različiti spisi, 159 i 164</i></p> <p>»Svaki narod, akoprem u povojih svoje zadruge i svoga uljudstva, krjepko danas svoju narodnost čuti, kao sviest života, koji se jedvice razabire kroz njegove nesmoždjene sastojine.«</p> <p>»(..) sastojine narodnosti najsručnije su poluge razvijanju narodnih moćiu, upravljaju narodnih snaga, nadomirenju narodnih želja, postizavanju što više dobara blagodati zadrugnih, te vršenju narodnog zvanja u čovječanskom napredku.«</p> <p>»Da narodnost zakonito biva tako je stvar očita umu i razumu, da će to rado priznati tko ne kani da niječe narode, jali da zavrto glava do zatajivanja zakonitosti narodnog obstanaka.«</p>	<p>Narod je »najsavršenija zajednica«, koju tvori »jedinstvo«/integracija ovih međusobno povezanih vrijednosti:</p> <p>A) rodoslovnih i jezičnih struktura: — porijekla/krvi i jezika</p> <p>B) društveno-povijesnih struktura: — političkih, državnih i društvenih vrijednosti »javne zadruge« — etničkog i političkog teritorija — običaja, tradicije, »podneblji« — duhovno-kulturne zajednice — političkih, državnih i društvenih institucija — društva i društvenih struktura</p> <p>Sve ove vrijednosti (»sastojine«) i strukture u međusobnoj interakciji tvore individualnost (»osobnost«) i identitet jednog naroda.</p> <p>Svaki narod (pa, dakako, i onaj koji je tek u početnoj etapi razvoja prema »jedinstvu« zajednice) posjeduje svijest o identitetu vlastite narodne zajednice, koju spoznaje putem zamišljenog »jedinstva« temeljnih vrijednosti (»sastojina«).</p> <p>A temeljne vrijednosti jednog naroda (razvoj njegova »jedinstva«) jesu osnovna na kojoj se formira narodna zajednica i ostvaruje njezina politička, državna, društvena i gospodarska moć. Uz to, te »sastojine« treba da se neprekidno razvijaju i usavršavaju u cilju stvaranja moderne i homogene narodne zajednice (nacije).</p> <p>Narodna zajednica, u svakom slučaju, ne može biti izmišljena: ona postoji u stvarnosti i stoga »zako-</p>

Tabela 2. (nastavak)

Kulturne, političke, društvene i sociopravne vrijednosti	Integracijski procesi: nastanak »jedinstva« naroda i nacije
<p>»Sve što zakonito biva, ima neopovrljivo pravo na razvijanje i usavršavanje.«</p> <p style="text-align: right;"><i>Različiti spisi, 165</i></p> <p>»Ako omjerimo razvijanje i usavršavanje po uglavljenom pojmu narodnosti, razvijanje i usavršavanje narodnosti nam je: razvijanje zadružnoga jedinstva, jedinstva porijekla, jezika, sposobnosti, nastavā i zemljišta. U nevrjeme je danas pominjati o razvijanju zadružnoga jedinstva po svijanju i pretapljanju više prometnutih puka jal naroda u jedincatu narodnost; jer što je visilo to je odpalo do 19. vieka; a danas svak oprezno bdije i nad najzabiti-jim okrajkom svoje otačbine. Jedino dakle možno razvijanje jedinstva danas je razplodjenje; kao što po naravi živa obitelj razvija se na koljena i na plemena, a plemena na puke, a puci na narode.«</p> <p style="text-align: right;"><i>Različiti spisi, 166</i></p>	<p>nito biva«. Zato »razvijanje i usavršavanje« narodne zajednice jest »zakoniti« proces, temeljen na pravu, te na prirodnim i društvenim »zakonitostima«.</p> <p>Integracija/»jedinstvo« narodne zajednice (nacije) nastaje u tijeku modernizacijskih procesa (»razvijanjem i usavršavanjem«);</p> <p>— u tom slučaju narodna zajednica nije više samo produkt prirodne zajednice i rodoslovnih struktura, već je rezultat povijesnog i društvenog razvoja, te međusobnog miješanja rodova, plemena i etničke zajednice;</p> <p>— tada je narodna zajednica produkt međusobne interakcije društvenih, pravnih, duhovno-kulturnih, civilizacijskih, političkih i državnih vrijednosti i struktura.</p> <p>Na formiranje moderne narodne zajednice (nacije) unutar građanskog društva, utječu ovi oblici »jedinstva« i integracije:</p> <p>— »zadružno jedinstvo«, »narodno jedinstvo« i »životno jedinstvo« jednog naroda; njegovo moralno-duhovno »jedinstvo«, a osobito »jedinstvo svih osjećaja, čuti i misli«, te »jedinstvo zadružnih blagodati« i »jedinstvo zemljišta« (»zajednica zemljišta«).</p> <p>Sva ta »jedinstva« bitno utječu na proces integracije moderne narodne zajednice (nacije) i to na svim područjima njezina kulturnog, političkog, državnog, društvenog i gospodarskog života.</p> <p>Prema tome, građansko društvo preuzima od sveobuhvatnog integrativnog »jedinstva« one vrijednosti i strukture koje tvore cjelovitu i modernu narodnu zajednicu (naciju).</p>

Tabela 3.

NEZAVISNOST I SAMOSTALNOST NARODNE ZAJEDNICE
(INTEGRACIJA I INTERAKCIJA ZAJEDNICE I DRUŠTVA)

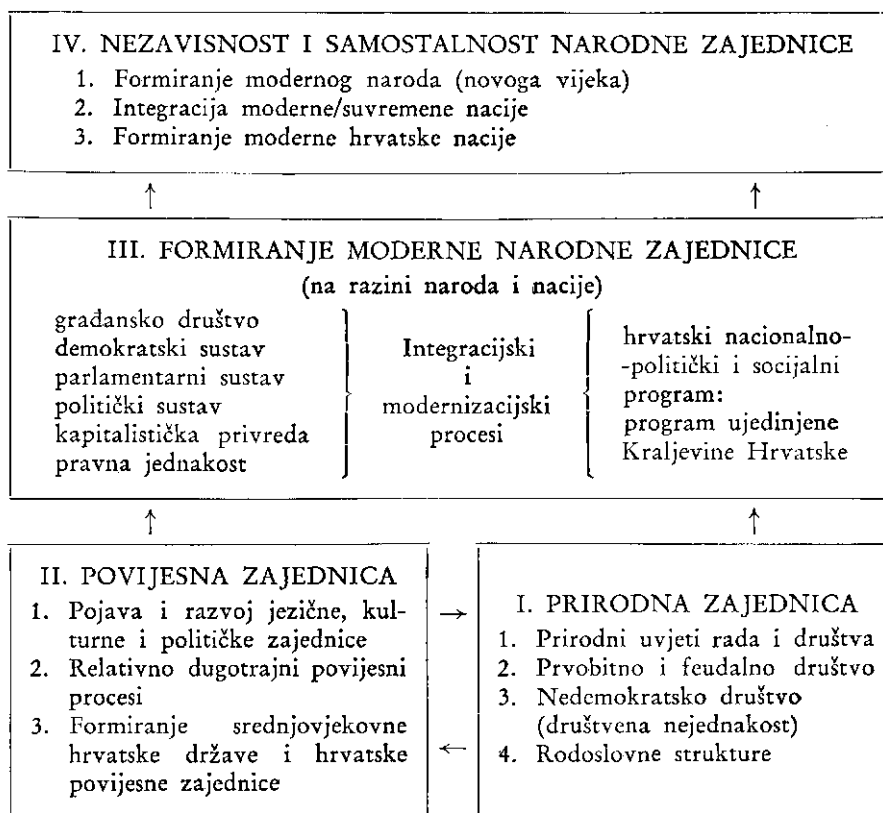

Tabela 5.

FORMIRANJE NARODNE ZAJEDNICE (NACIJE) U OKVIRU GRAĐANSKOG DRUŠTVA

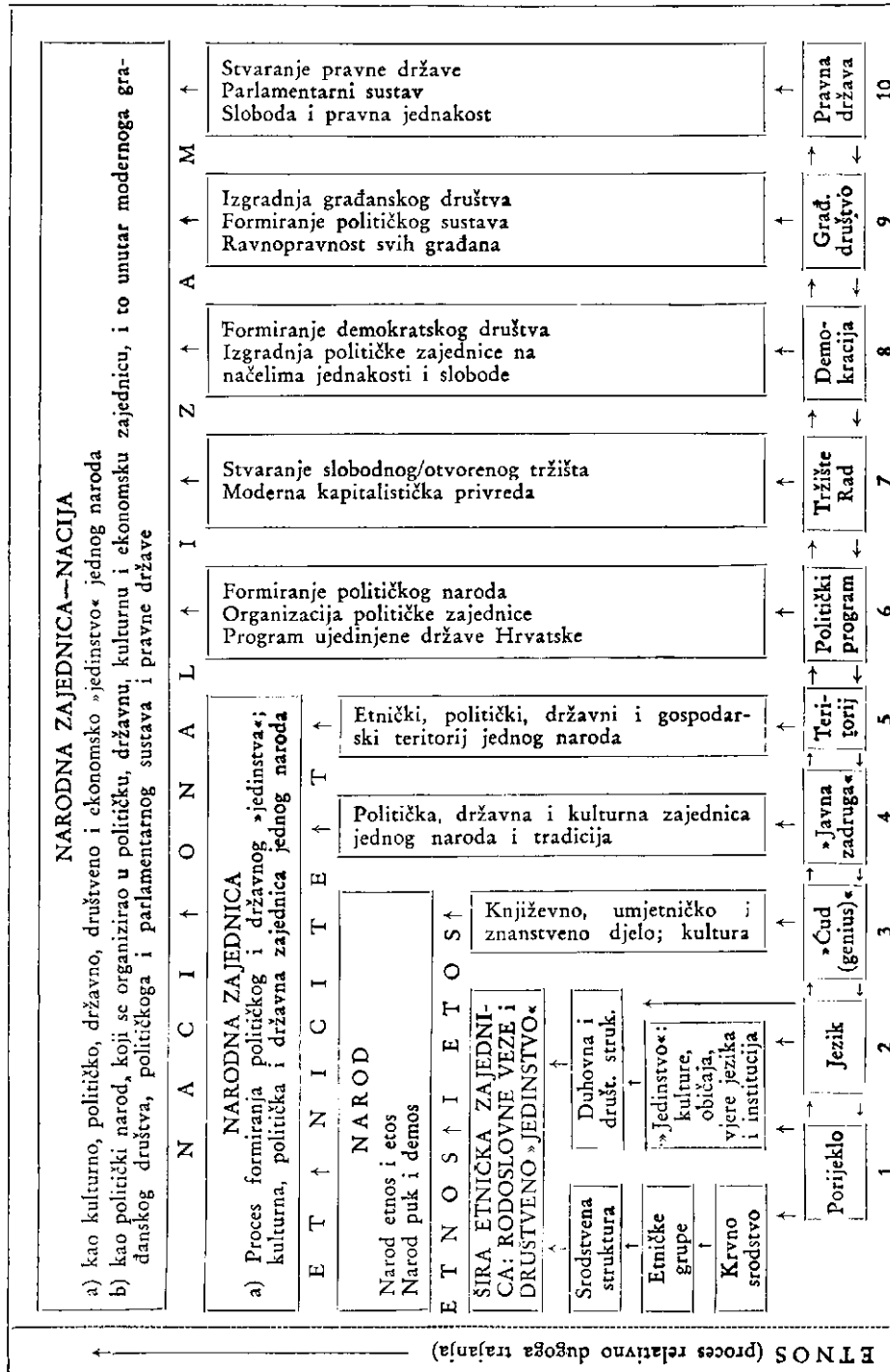

Tabela 6.

»JEDINSTVO LJUDSKOG RODA«:

Razvoj zajednice od osobe/individue (od partikularnoga i početnoga) do internacionalnoga međunarodnog saveza (do univerzalnoga)

»LJUDSKO JEDINSTVO«: od pojedinca do zajednice čovječanstva	UVJETI RAZVOJA: temeljne vrijednosti i načela	»ZADRUŽNO JEDINSTVO«: od obitelji do saveza svih naroda
»Ljudski rod sjedinjen« = zajednica čovječanstva: ujedinjeni narodi	Ideja bratstva, jednakosti i slobode (za sve osobe i sve narode) Ideja o napretku ljudskog roda	»Bratski savez svih naroda«: zajednica čovječanstva
↑	↑	↑
»Pobratimstvo svih naroda«	Ideja o bratstvu i »pobratimstvu svih naroda« Ideja sklada: »blagog sklada svih naroda« Ideja o »svedenju različitosti k jedinstvu«	Međunarodna zajednica
↑	↑	↑
N A R O D	Ideja o »smoždjenju skladnosti iz različitosti« Načelo »osobnog i obiteljskog prava«: individualno i porodično pravo	Narodna zajednica: narod i nacija
↑	↑	↑
»Vječno dvoje« obitelj	Načelo »narodnog i državnog prava«: narodno i državno pravo Načelo međunarodnog prava i pravедnosti Ideja pravde i pravедnosti	Sklop etničkih grupa: rod — pleme — puk
↑	↑	↑
Osoba/pojedinac (individua)	Načelo jednakosti i slobode Načelo slobode i pravne jednakosti	Obiteljska zajednica (porodica)

ZUSAMMENFASSUNG

ÜBER DEN URSPRUNG DER KROATISCHEN NATION IN DER
KROATISCHEN POLITIK IM 19. JH.: THEORIE ÜBER DIE
VÖLKISCHE GEMEINSCHAFT (NATION) IM WERK
VON M. PAVLINOVIĆ 1862

In dieser Abhandlung setzt der Autor seine Untersuchungen über den Ursprung der kroatischen Nation fort. Im ersten Teil zeigt er, daß die kroatischen nationalistischen Politiker schon während der Revolution von 1848—49 die Grundprinzipien der neuen politischen und sozialen Ordnung dargelegt hatten. Und diese beinhalteten folgende Programme: a) ein Programm der Schaffung einer neuen nationalen und politischen Gemeinschaft innerhalb der Habsburger Monarchie; b) ein Programm über die Schaffung neuer einzelner Nationalstaaten, die sich durch internationale Abkommen innerhalb der österreichischen (Kon)föderation zusammenschließen; c) es war dies natürlich ein Programm des Austroslawismus und Konföderalismus, der den Ausbau eines neuen, pluralistischen, politischen, gesellschaftlichen und Kultursystems innerhalb der bürgerlichen kapitalistischen Gesellschaft zum Ziele hatte; d) ein Bestandteil dieses politischen und sozialen Systems, das die kroatischen Politiker mit geringfügigen Veränderungen bis dahin vertraten, war ebenfalls ein kroatisches nationalpolitisches Programm: ein Programm der Schaffung einer homogenen und gesamten kroatischen national-politischen Gemeinschaft, über die Organisation der Vereinigung des Königreichs Kroatien als homogener und selbständiger Nationalstaat, was die Beschleunigung der Schaffung der modernen kroatischen Nation voraussetzte.

Dieses grundlegende kroatische politische und soziale Programm haben die kroatischen Politiker bei einigen inhaltlichen Veränderungen, die den neuen politischen und gesellschaftlichen Bedingungen nach dem Zusammenbruch des Neoabsolutismus angepaßt waren, nach 1861 vertreten, insbesondere während der kroatische Landtag zusammengetreten war. Damals wurde das grundlegende System nationaler Werte ausgebaut, das die Individualität der kroatischen Nation für immer bestimmen sollte.

So geht der Autor gegen die in der Historiographie dargelegten Standpunkte vor, daß das sogenannte Jugoslawentum dabei eine führende Rolle gespielt hätte. Denn das Jugoslawentum, das im 19. Jh. vor allem als eine unklare Idee einer noch nicht bestehenden Gemeinschaft dargelegt wird, hatte weder ein politisches, noch ein rechtliches oder gesellschaftliches Wertesystem, durch das es sich im Rahmen gewaltfreier Zivilisationsströme und geschichtlicher Prozesse als Gemeinschaft bestimmen hätte können, und vor allem hatte es keine national-politischen Werte. Dem gegenüber ist klar, daß gerade damals die Grundlagen einer kroatischen Nation für sich geschaffen wurden. Denn das gesamte Wirken der kroatischen Politiker und des Kroatischen Landtags, zahlreiche Schriften sind der Lösung des staatsrechtlichen Prozesses und der Verhältnisse in der Monarchie und dem Ausbau eines neuen demokratischen Systems gewidmet, was von ihrer einheitlichen Annahme zeugt: zunächst des kroatischen national-politischen Programms, also eines Programms zur Schaffung einer homogenen und gesamten kroatischen national-politischen Gemein-

schaft, von der Schaffung des Königreichs Kroatien als eines unabhängigen Staates und damit die Schaffung der modernen kroatischen Nation; zweitens nahmen sie in Übereinstimmung damit ein deutlich konföderales politisches und gesellschaftliches Programm zur Organisation einer pluralistischen politischen Ordnung innerhalb der Monarchie an; drittens beruhten natürlich diese beiden Grundprogramme auf der Voraussetzung von der Schaffung eines wesentlich neuen politischen, staatlichen und wirtschaftlichen Systems, das innerhalb der demokratischen und bürgerlichen Ordnung verwirklicht werden sollte, sowie innerhalb eines parlamentarischen Rechts- und Bundesstaates. Im zweiten Teil behandelt der Autor das kroatische nationale, politische und soziale Programm der kroatischen Politiker im Dalmatien; dabei verweist er darauf, daß deren politisches Programm mit dem von Banuskroatien übereinstimmt. Er beweist also, daß die kroatischen Politiker in Dalmatien ebenfalls dem grundlegenden kroatischen national-politischen und sozialen Programm zustimmten. Und dabei handelt es sich eigentlich um das politische und soziale Programm zur Schaffung eines einheitlichen Königreichs Kroatien, um den Ausbau der kroatischen Nation ebenfalls innerhalb der bürgerlichen Gesellschaft und innerhalb der konföderativen Monarchie.

Im dritten und umfangreichsten Teil untersucht der Autor die Theorie von der "Völkergemeinschaft" (Nationengemeinschaft) im Werk des M. Pavlinović. Dabei zeigt er auf, daß dieser kroatische Politiker-im Gegensatz zum Standpunkt der Historiographie, nach dem damals Pavlinović die Idee der sogen. "jugoslawischen Nation" vertreten hat-auch in jenem Zeitraum (1861—1865) von der klar umrissenen kroatischen Nation als historischer Gemeinschaft ausging. Daß also Pavlinović damals ganz klar war, daß die Nation aus der eigenen historischen Gemeinschaft entsteht, die das Schicksal der geschichtlichen und sozialen Entwicklung eines Volkes teilt, die ihre Individualität auf der Einheit dieser unter einander verbundenen Werte begründet: Ursprung, Herkunft, Geschichte, Vergangenheit, Bräuche, Sprache, Kultur, Tradition, Politik, Gesellschaft, Staatliche Struktur, Rechtswesen, Territorium, und auf den politischen, kulturellen und sozialen Institutionen. Und da handelte es sich um die kroatische Nation, und nicht um die sogenannte jugoslawische. Pavlinović hat diese seine Theorie vom Ursprung und der Entwicklung von Volk und Nation als historischer Gemeinschaft auf der Ebene des europäischen theoretischen Denkens, das ihm sehr gut bekannt war, dargelegt.

SUMMARY

ON THE REGION OF CROATIAN NATION IN THE CROATIAN POLITICS IN THE 19TH CENTURY; THEORY ON THE POPULAR COMMUNITY (NATION) IN THE WORK OF M. PAVLINOVIĆ 1862

In the present paper the author continues his research about the origin of Croatian nation. In the first part he shows that Croatian politicians-nationalists presented the basic principles of the new political and social system as early

as during the 1848—49 revolution. It consisted of the following programmes: a) the programme about founding new national-political communities within the Habsburg Monarchy; b) the programme about constituting new separate national states that were to unite with each other on the basis of international agreements within the Austrian (con)federation. It was, of course political programme of Austro-Slavism and confederalism, which assumed the constitution of a new pluralistic political, social and cultural system, and within the bourgeois capitalistic society. A part of this political and social system, which was, with minor changes, consistently represented by Croatian politicians since then, was also Croatian national-political programme: programme of forming a homogeneous and integral Croatian national-political community and organizing the united Kingdom of Croatia as a homogeneous and independent national state, which presumed a quicker integration of the modern Croatian nation.

That basic Croatian political and social programme — with some thematic changes, i. e. adapted to the new political and social situation after the collapse of neo-absolutism — was again represented by Croatian politicians after 1861, and especially during the sessions of the Croatian Parliament. It was then they formulated the basic system of national values which was to define the individuality of Croatian nation for ever.

Thus the author refutes the viewpoints presented in historiography that the main role in this whole process was played by the so-called Yugoslavism. For, the Yugoslav idea, expressed in the nineteenth century first of all as an obscure idea about as-yet-non-existent community, did not possess any political nor legal nor social system of values upon which — in the frame of non-violent civilizational trends and historical processes — a community could be structured, and particularly not a national-political one. On the contrary, it is obvious that the bases of a separate Croatian nation were created just then. All the activities of Croatian politicians and Croatian Parliament as well as numerous documents on resolution of constitutional relationships in the Monarchy and the constitution of a new political democratic system bear witness to their unanimous acceptance: first, of Croatian national-political programme, i. e. the programme about organizing a homogeneous and unitary Croatian national-political community and the Kingdom of Croatia as an independent state, i. e. the programme about founding the modern Croatian nation; second, they accepted, in accordance with that, explicit confederal political and social programme about organizing a democratic pluralistic political and social system within the Monarchy; third, these two basic programmes were founded on the presumption about creating an essentially new political, governmental and economic system that would be realized in a democratic bourgeois society and in the frame of a legal and parliamentary federal state. In the second part of his paper the author discusses Croatian national-political and social programme of Croatian politicians in Dalmatia, showing that their political programme was in accordance with that of *Banovina* Croatia. Thus he proved that Croatian politicians in Dalmatia also accepted this basic Croatian national-political and social programme. And it was, in fact, the political and social programme about constituting the United Kingdom of Croatia, building of Croatian nation, also within bourgeois society and within confederative Monarchy.

In the third and largest part the author studies the theory about »people's community« (nation) in the work of M. Pavlinović, showing that this Croatian politician's starting point in that period already (1861—1865) was — contrary to the standpoint in historiography, according to which Pavlinović represented idea about the so-called "Yugoslav nation" — clear definition of separate Croatian nation as a historical community. It was clear to Pavlinović, at that time and later, that a national community (a nation) should develop on its own historical entity which shared the fate of historical and social development of the people who had founded its individuality on the following interrelated values: origin, history, past, customs, culture, tradition, politics, society, governmental structure, law, territory, and political, state, cultural and social institutions. Thus, the question was about Croatian nation, and not about the so-called Yugoslav nation. Pavlinović presented his theory about the origin and development of people and nation as a historical community on the level of European theoretical idea that he knew so well.